

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ВОЙЦЕХІВСЬКА СВІТЛАНА ІВАНІВНА

УДК 330.101:336.14:351.862.6

**ДИСЕРТАЦІЯ
ВПЛИВ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ
ДЕРЖАВИ**

072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»
07 «Управління та адміністрування»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання
на відповідне джерело С. І. Войцехівська

Науковий керівник
ШВЕЦЬ Наталія Романівна,
доктор економічних наук, професор

Київ – 2024

АНОТАЦІЯ

Войцехівська С. І. Вплив тіньової економіки на фінансову безпеку держави. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2024.

Окреслено місце та роль фінансової безпеки в системі національної та економічної безпеки країни, встановлено неоднозначність трактування даного поняття та запропоновано виокремлювати мезорівень до якого, на нашу думку, варто віднести фінансову безпеку регіонів, галузей та секторів економіки, що дозволиться проводити аналіз більш глибоко та системніше. Здійснено послідовний та ґрунтовний аналіз основних індикаторів фінансової безпеки держави та їх порогових значень, окреслено взаємозв'язок між поняттями ризику, загроз та небезпек в контексті забезпечення фінансової безпеки держави, що дало можливість виявити наявні загрози національній фінансовій безпеці.

Проведено ґрунтовний аналіз наукових підходів до трактування сутності «тіньова економіка», окреслено її структуру як складової державної безпеки, визначено класифікаційні групи відповідно до різних ознак, виявлено тісний взаємозв'язок тіньового сектору економіки з фінансовою безпекою держави, встановлено, що тіньова економічна діяльність має дестабілізуючий та деструктивний вплив на рівень фінансової безпеки країни.

Сформовано авторський підхід до трактування поняття «тіньова економіка» під яким пропонується розуміти «небезпечне фінансово – економічне явище, що виникає внаслідок прагнення суб'єктів економічної діяльності підвищити власний рівень фінансової безпеки шляхом зростання показника якості життя, передбачає здійснення прихованої чи незаконної економічної діяльності, яке негативно впливає на рівень фінансової безпеки держави в цілому», що дало можливість розширити теоретико – методичне підґрунтя

дослідження даного явища та розробити власну методику оцінки обсягів тіньового сектору економіки, в контексті впливу на фінансову безпеку держави.

Розширено наявну класифікацію тіньового сектору економіки за ознакою постійності здійснення, під якою варто розуміти «повноциклічну класифікаційну групу, що передбачає повторюваний характер тіньової економіки, від процесу генерування тіньового фінансового доходу до легалізації коштів, з метою мінімізації ризику виявлення таких капіталів правоохоронними та іншими контролюючими органами».

Виявлено, що наявні методичні підходи до оцінки впливу тіньової економіки на фінансову безпеку держави на вітчизняному та міжнародному рівнях мають значні відмінності, тому виникає необхідність для проведення більш детального аналізу методики оцінки рівня тіньової економіки та приведення її до міжнародних стандартів.

Проведено аналітичну оцінку основних загроз та викликів для фінансової безпеки сьогодення. Розглянуто основні загрозливі форми інституціональних деформацій у фінансовій сфері такі як: тіньова економіка; корупція; рейдерство; непродуктивний відтік капіталу та тіньова парадержава. Запропоновано розширити даний перелік двоїстою інституційною структурою суспільства і суб'єктів господарювання, яка націлена не на розвиток виробництва шляхом конкуренції та застосування інновацій, а на швидке збагачення за рахунок різних фінансових злочинних схем. Визначені ефективні заходи щодо їх запобігання та прискорення розвитку вітчизняної економіки.

Проаналізовано стан основних складових елементів фінансової безпеки держави та їх індикаторів. Це дало можливість виявити їх небезпечний та критичний рівні, що зумовлює падіння інтегрального показника рівня фінансової безпеки держави, масштабізацію тінізаційних процесів, та як наслідок, загострення наявних кризових макроекономічних явищ в державі і зниження рівня якості життя населення.

Здійснено оцінку впливу тінізації економіки України на фінансову безпеку держави за чотирма методами такими як: метод «витрати населення – роздрібний

товарооборот», монетарний метод, електричний метод та метод збитковості підприємств. Виявлено наявність високої частки національного тіньового сектору та обґрунтовано її суттєвий деструктивний, дестабілізуючий вплив на рівень фінансової безпеки держави. Сформовано систему факторів, подолання негативних наслідків, який дасть змогу створити сприятливі умови для зміцнення основ інституційного середовища в Україні.

Доведено взаємозалежність рівня якості життя населення та рівня тіньової економіки, розрахованого різними методами шляхом побудови кореляційно – регресійної моделі та графічного зображення системності такого зв'язку. Удосконалено методичні підходи до оцінки рівня тіньової економіки, у контексті виявленої взаємозалежності між тіньовою економікою та якістю життя населення, що дасть змогу виявити та оцінити наявний рівень тіньового сектору вітчизняної економіки.

Здійснено дослідження взаємозалежності рівня тіньової економіки, розрахованого за різними методами, та інтегрального показника фінансової безпеки держави, що дало змогу виявити середній кореляційний зв'язок між інтегральним показником фінансової безпеки та рівнем тіньової економіки, розрахованим за методом "витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги" та рівнем тіньової економіки, розрахованим за монетарним методом.

Проведено кореляційний аналіз впливу рівня тіньової економіки, розрахованого за різними методами, на індикатори фінансової безпеки держави, що дало змогу виявити високу взаємозалежність між рівнем безпеки небанківського фінансового сектору та рівнем тіньової економіки розрахованої за методом збитковості підприємств; борговою безпекою та тіньовою економікою, розрахованою за методом "витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги"; бюджетною безпекою та тіньовою економікою розрахованою за методом "витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги"; середній рівень взаємозалежності грошово - кредитної безпеки та тіньової економіки розрахованої за методом "витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги"; валютної безпеки та тіньової економіки розрахованої

за електричним методом; банківської безпеки та тіньової економіки розрахованої за електричним методом.

Здійснено дослідження системних взаємозв'язків фінансової безпеки з іншими складовими елементами економічної безпеки за допомогою побудови кореляційно – регресійної моделі та доведено, що на 94 % зміна значення інтегрального показника рівня фінансової безпеки держави залежить від зміни рівнів виробничої та макроекономічної безпеки. Дана модель дасть можливість, за обмеженої кількості показників, оперативно отримати дані про поточний стан фінансової безпеки країни та оцінити його за допомогою рівняння регресії.

Окреслено основні пріоритети зміцнення національної фінансової безпеки в контексті мінімізації впливу тіньової економіки, а зокрема запропоновано комплекс заходів, які сприятимуть мінімізації частки тіньового сектору та стимулюватимуть зростання рівня національної фінансової безпеки.

Визначено основні дієві елементи механізму забезпечення фінансової безпеки такі як: об'єктивний і всебічний моніторинг економіки, а особливо її фінансової сфери з метою виявлення та прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз інтересам об'єктів фінансової безпеки, розрахунок порогових, гранично – допустимих значень фінансових та соціально – економічних показників, перевищення яких може провокувати фінансову нестабільність та фінансову кризу, діяльність держави щодо виявлення і попередження внутрішніх і зовнішніх загроз фінансової безпеки.

Запропоновано комплекс заходів щодо підвищення рівня основних складових елементів фінансової безпеки та індикаторів економічної безпеки держави, які обгрунтовано побудованою кореляційно – регресійної моделі, а також визначено основні орієнтири зміцнення національної фінансової безпеки, що дозволить значно підвищити рівень фінансової безпеки України за умови забезпечення підтримки на законодавчому, виконавчому, владному рівнях.

Ключові слова: фінансова безпека, тіньова економіка, фінансові загрози, легалізація економіки, індикатори, безпека, економічна безпека, тіньовий сектор

економіки, ризики, детінізація економіки, фінансова і економічна безпека, загрози, національна безпека, небезпеки.

ANNOTATION

Voitsekhivska S. I. The influence of the shadow economy on the financial security of the state. Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 072 "Finance, banking, insurance and stock market". National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine. Kyiv, 2024.

The place and role of financial security in the system of national and economic security of the country is outlined, the ambiguity of the interpretation of this concept is established, and it is proposed to single out the meso-level to which, in our opinion, the financial security of regions, industries and sectors of the economy should be attributed, which will allow for a deeper and more systematic analysis. A consistent and thorough analysis of the main indicators of the financial security of the state and their threshold values was carried out, the relationship between the concepts of risk, threats and dangers in the context of ensuring the financial security of the state was outlined, which made it possible to identify existing threats to national financial security.

A thorough analysis of scientific approaches to the interpretation of the essence of the "shadow economy" was carried out, its structure as a component of state security was outlined, classification groups were determined according to various features, the close relationship of the shadow economy sector with the financial security of the state was revealed, it was established that shadow economic activity has a destabilizing and destructive impact on the level of financial security of the country.

The author's approach to the interpretation of the concept of "shadow economy" has been formed, under which it is proposed to understand "a dangerous financial and economic phenomenon that arises as a result of the desire of subjects of economic activity to increase their own level of financial security by increasing the quality of life indicator, involves the implementation of hidden or illegal economic activity, which

negatively affects the level of financial security of the state as a whole", which made it possible to expand the theoretical and methodological basis study of this phenomenon and develop own methodology for estimating the volume of the shadow sector of the economy, in the context of the impact on the financial security of the state.

The existing classification of the shadow sector of the economy has been expanded on the basis of the permanence of implementation, which should be understood as "a full-cycle classification group that provides for the repetitive nature of the shadow economy, from the process of generating shadow financial income to the legalization of funds, with the aim of minimizing the risk of detection of such capital by law enforcement and other controlling bodies" .

It was revealed that the existing methodological approaches to assessing the influence of the shadow economy on the financial security of the state at the domestic and international levels have significant differences, therefore there is a need for a more detailed analysis of the methodology for assessing the level of the shadow economy and bringing it to international standards.

An analytical assessment of the main threats and challenges for today's financial security has been carried out. The main threatening forms of institutional deformations in the financial sphere are considered, such as: shadow economy; corruption: raiding; unproductive capital outflow and shadow parastatal. It is proposed to expand this list with a dual institutional structure of society and business entities, which is aimed not at the development of production through competition and the use of innovations, but at quick enrichment at the expense of various financial criminal schemes. Effective measures for their prevention and acceleration of the development of the domestic economy have been determined.

The state of the main components of the state's financial security and their indicators is analyzed. This made it possible to identify their dangerous and critical level, which causes a drop in the integral indicator of the level of financial security of the state, the scaling of tinization processes, and as a result, the aggravation of existing crisis macroeconomic phenomena in the state and a decrease in the quality of life of the population.

An assessment of the impact of the shadowing of the economy of Ukraine on the financial security of the state was carried out using four methods, such as: the method of "population expenditure – retail turnover", the monetary method, the electrical method and the loss-making method of enterprises. The existence of a high share of the national shadow sector is revealed and its significant destructive, destabilizing influence on the level of financial security of the state is substantiated. A system of factors, overcoming negative consequences, has been formed, which will make it possible to create favorable conditions for strengthening the foundations of the institutional environment in Ukraine.

The interdependence of the level of the population's quality of life and the level of the shadow economy, calculated by various methods by building a correlation-regression model and a graphic representation of the systemic nature of such a relationship, is proven. Methodical approaches to assessing the level of the shadow economy have been improved, in the context of the revealed interdependence between the shadow economy and the quality of life of the population, which will make it possible to identify and assess the existing level of the shadow sector of the domestic economy.

A study of the interdependence of the level of the shadow economy, calculated by various methods, and the integral indicator of the state's financial security was carried out, which made it possible to reveal the average correlation between the integral indicator of financial security and the level of the shadow economy, calculated by the method "population expenditure - retail turnover and services" and the level of the shadow economy calculated according to the monetary method.

A correlational analysis of the influence of the level of the shadow economy, calculated by various methods, on the indicators of the financial security of the state was carried out, which made it possible to reveal a high interdependence between the level of security of the non-banking financial sector and the level of the shadow economy calculated by the method of unprofitability of enterprises; debt security and shadow economy, calculated according to the method "population expenditure - retail turnover and services"; budgetary security and shadow economy calculated by the

method "population expenditure - retail turnover and services"; the average level of interdependence of monetary and credit security and the shadow economy calculated by the method of "population expenditure - retail turnover and services"; currency security and shadow economy calculated by electrical method; banking security and shadow economy calculated according to the electrical method.

A study of the systemic interrelationships of financial security with other constituent elements of economic security was carried out using the construction of a correlation-regression model and it was proved that a 94% change in the value of the integral indicator of the level of financial security of the state depends on the change in the levels of industrial and macroeconomic security. This model will make it possible, with a limited number of indicators, to quickly obtain data on the current state of the country's financial security and evaluate it using a regression equation.

The main priorities for strengthening national financial security in the context of minimizing the influence of the shadow economy are outlined, and in particular, a set of measures is proposed that will contribute to minimizing the share of the shadow sector and stimulate the growth of the level of national financial security.

The main effective elements of the mechanism for ensuring financial security have been identified, such as: objective and comprehensive monitoring of the economy, and especially its financial sphere, with the aim of identifying and forecasting internal and external threats to the interests of financial security objects, calculation of threshold, marginally permissible values of financial and social - economic indicators, the excess of which can provoke financial instability and a financial crisis, state activity to identify and prevent internal and external threats to financial security.

A set of measures is proposed to increase the level of the main components of financial security and indicators of the state's economic security, which are substantiated by the construction of a correlation-regression model, as well as the main guidelines for strengthening national financial security are defined, which will allow to significantly increase the level of financial security of Ukraine, provided that support is provided on the legislative, executive, power levels.

Key words: financial security, shadow economy, financial threats, legalization of the economy, indicators, security, economic security, shadow sector of the economy, risks, detinization of the economy, financial and economic security, threats, national security, dangers.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Стаття у періодичному науковому виданні, проіндексованому у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus

1. **Voitsekhivska S., Podyk S., Butkevych T.** The Influence of the Shadow Economy on the Financial Security of Ukraine in the Conditions of Informatization of Society. *Journal of Information Technology Management*. 2023. Vol. 15 (4). P. 1–17. *(Войцехівською С. проаналізовано інтегральний показник тіньової економіки в цілому та за окремими індикаторами, визначено актуальність, сформульовано наукову новизну, практичне значення та мету проведених досліджень, узгоджено з рештою співавторів висновки. Подик С. проведено аналіз рівня тіньової економіки відповідно до видів економічної діяльності, здійснено порівняльний аналіз наявних досліджень, які наближені до опублікованих авторами та визначено відповідні узгодження й відмінності. Буткевич Т. запропоновано принципи легалізації доходів, отриманих від здійснення тіньових видів діяльності, проведено літературний науковий пошук).*

Статті у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України

2. **Войцехівська С. І., Давиденко Н. М.** Офшоризація економіки в контексті забезпечення фінансової безпеки України. Підприємництво та інновації. 2022. № 22. С. 67–72. *(Войцехівською С. І. визначено позитивні та негативні наслідки впливу функціонування офшорних зон на стан світової економіки, визначено актуальність, практичне значення та мету проведених досліджень, проведено літературний науковий пошук. Давиденко Н. М. проведено розподіл та аналіз прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в Україну в розрізі країн світу, визначено частку round-tripping у загальному обсязі запасів прямих іноземних інвестицій за окремими країнами Європи).*

3. Voitsekhivska S. Financial security as a strategic component of the economic security of Ukraine. *Economics and Business Management*. 2023. Vol. 14 (1). P. 119–130.

4. Войцехівська С. І. Детінізація економіки як запорука фінансової безпеки держави. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2957>.

5. Voitsekhivska S. Systemic relationships of debt security in the conditions of financial globalization. *Economics and Business Management*. 2023. Vol. 14 (4). P. 119–130.

Стаття в колективній монографії

6. Voitsekhivska S. Analysis of financial security of Ukraine. *Financial and economic security strategy of Ukraine: threats, trends and prospects: Monograph*. 2023. P. 176–184.

Тези наукових доповідей

7. Войцехівська С. І. Детінізація економіки як основа фінансової безпеки держави. Фінансові механізми сталого розвитку України в умовах сучасних викликів: III Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених, м. Київ, 18 березня 2021 року: тези доповіді. Київ, 2021. С. 124–127.

8. Войцехівська С. І. Інституціональні загрози фінансовій безпеці України та шляхи її запобігання. Фінансове регулювання зрушень в економіці України: V Міжнародна науково-практична конференція, м. Освенцім, Республіка Польща, 24 березня 2021 року: тези доповіді. Освенцім, 2021. С. 251–255.

9. Войцехівська С. І. Фінансова безпека держави та шляхи її забезпечення. Вдосконалення фінансово-кредитного механізму забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій: Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція, м. Дубляни, 20 травня 2021 року: тези доповіді. Дубляни, 2021. С. 135–138.

10. Войцехівська С. І. Процеси тінізації вітчизняної фінансової системи. Ukraine, Bulgaria, EU: Economic and Social Development Trends: V International Scientific and Practical Conference, Burgas, Bulgaria, 26 червня – 4 липня 2021 року: тези доповіді. Burgas, 2021. С. 104–107.

11. Войцехівська С. І. Теоретичні засади детінізації економіки України. Аграрна політика України в умовах глобальних викликів: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 23–24 вересня 2021 року: тези доповіді. Київ, 2021. С. 118–121.

12. Войцехівська С. І. Фінансова безпека України в умовах пандемії Covid-19. Фінанси, банківська система та страхування в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку в кризовій економіці: V Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, м. Дніпро, 2–3 березня 2022 року: тези доповіді. Дніпро, 2022. С. 22–25.

13. Войцехівська С. І. Міжнародне антиофшорне регулювання в системі забезпечення фінансової безпеки держави. Фінансові механізми сталого розвитку України в умовах сучасних викликів: IV Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених, м. Київ, 3 червня 2022 року: тези доповіді. Київ, 2022. С. 71–74.

14. Войцехівська С. І. Тіньова економіка в світі: тенденції та регіональні особливості. Ukraine, Bulgaria, EU: Economic and Social Development Trends: VI International Scientific and Practical Conference, Burgas, Bulgaria, 26 серпня 2022 року: тези доповіді. Burgas, 2022. С. 145–147.

15. Войцехівська С. І. Тіньова економіка в агробізнесі України. Фінансові механізми сталого розвитку України в умовах сучасних викликів: V Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених з нагоди 125-річчя НУБіП України, м. Київ, 2 березня 2023 року: тези доповіді. Київ, 2023. С. 124–127.

16. Войцехівська С. І. Фінансова безпека держави: загрози в умовах війни. Фінансово-кредитне та обліково-аналітичне забезпечення післявоєнного відновлення економіки України: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 5 – 6 жовтня 2023 року: тези доповіді. Київ, 2023. С. 26–29.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- ВВП – Валовий внутрішній продукт
- СНР – Система національних рахунків
- МФО – міжнародні фінансові організації
- НТП – науково – технічний прогрес
- ПКУ – Податковий кодекс України
- СРІ – Індекс сприйняття корупції
- НАЗК – Національне агентство з питань запобігання корупції
- СБУ – Служба безпеки України
- АРМА – Агентство з розшуку та менеджменту активів
- НАБУ – Національне антикорупційне бюро України
- ВАКС – Вищий антикорупційний суд
- ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку
- МВФ – Міжнародний валютний фонд
- НБУ – Національний банк України
- ІСЦ – Індекс споживчих цін
- ОВДП – облігації внутрішніх державних позик
- ВЕД – вид економічної діяльності
- ЄС – Європейський Союз
- ЄСВ – єдиний соціальний внесок
- ВДВ – Валова додана вартість
- ІСІ – Інститут спільного інвестування

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ВПЛИВУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ	24
1.1. Економічний зміст фінансової безпеки держави	24
1.2. Сутність тіньової економіки, її класифікація та види	51
1.3. Методичні підходи до оцінки впливу тіньової економіки на фінансову безпеку держави	71
Висновки до розділу 1	96
РОЗДІЛ 2. АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА ВПЛИВУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ	98
2.1. Оцінка інституційних загроз фінансовій безпеці України	98
2.2. Аналіз фінансової безпеки держави	125
2.3. Оцінка впливу тінізації економіки України на фінансову безпеку держави	156
Висновки до розділу 2	174
РОЗДІЛ 3. ДЕТИНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ЯК ШЛЯХ ДО ЗМІЦНЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	177
3.1. Удосконалення методичних підходів до оцінки впливу тіньової економіки на фінансову безпеку держави	177
3.2. Моделювання впливу тіньової економіки на складові фінансової безпеки	187
3.3. Основні пріоритети зміцнення фінансової безпеки держави в контексті мінімізації впливу тіньової економіки	214
Висновки до розділу 3	229
ВИСНОВКИ	232
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	237
ДОДАТКИ	256

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах складної геополітичної ситуації, сформованої на початку 2022 року, наша держава стоїть перед необхідністю посилення власної національної безпеки, вагомую основою формування якої є фінансова безпека, оскільки гарантує збереження фінансового потенціалу, суверенітету держави, формує передумови для покращення її місця на світовій арені.

Однак, в умовах нових глобальних викликів, політичної нестабільності та коливань ринкової кон'юнктури стає очевидним зростання тіньового сектору економіки, легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом та поглиблення фінансової нестабільності в країні. Збільшення масштабів тінізації не контрольованим шляхом стимулюють деструктивні процеси в усіх галузях та сферах економіки, сприяють викривленню соціально-економічних результатів, суттєво перешкоджаючи проведенню якісних реформ.

З огляду на масштаби тінізації, її національні особливості та характер, а також деструктивні наслідки для фінансової сфери, необхідним є розробка дієвих заходів щодо підвищення фінансової безпеки держави. Лише в умовах фінансової стабільності і стійкості може забезпечуватись належний життєвий рівень, здійснюватися ефективна бюджетна, податкова, боргова, соціальна, грошово-кредитна політика держави, оскільки фінансова безпека країни є кінцевим результатом і, одночасно, підґрунтям для неї.

Актуальність обраної теми та необхідність подальшого, змістовного розгляду процесу зміцнення фінансової безпеки держави обумовлені існуванням негативних факторів впливу тінізації економіки, що є висхідним критерієм у забезпеченні пропорційного та збалансованого функціонування держави.

Дослідження процесів тінізації економіки з теоретичної та практичної точки зору досить ґрунтовно проводилися видатними зарубіжними та вітчизняними вченими, серед яких слід відзначити праці: Є. Фейга, Д. Томаса, Ф. Сміта, У. Тіссена, М. Флемінга, Д. Романа, Д. Фаррела, Д. Блейдса, К. Макафі,

А. Френза, А. Ділнота, Сю Морріса, Ж. Вілларда, Ю. Грошовика, О. І. Барановського, З. С. Варналія, С. О. Баранової, І. Мазура, Н. Мущинської, В. Предборського, В. С. Рейкіна, В. Поповича, О. Подмазка, М. Флейчука та інших.

Значна увага питанням фінансової безпеки держави приділяється в роботах науковців: В. Шлемко, І. Бінько, О. Барановського, М. Єрмошенка, С. Кульпінського, О. Д. Василика, С. Гордієнка, Г. Калача та інших.

Водночас на даний час бракує наукових розробок з проблематики оцінки фінансової безпеки держави в контексті впливу тіньового сектору економіки. Необхідність наукового обґрунтування теоретичних засад та методики оцінки впливу тіньової економіки на фінансову безпеку держави свідчить про актуальність, теоретичну й практичну значимість даної проблематики, що й обумовило вибір теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідницької роботи кафедри фінансів Національного університету біоресурсів і природокористування України за темою «Інвестиційне забезпечення розвитку аграрного сектору економіки України» (державний реєстраційний номер 0116U001877). Внесок автора полягає у дослідженні теоретичних та прикладних засад впливу тіньової економіки на фінансову безпеку держави, розробці власної моделі системних взаємозв'язків фінансової безпеки з урахуванням впливу тіньового сектору економіки та розробці практичних рекомендацій щодо зміцнення фінансової безпеки держави.

А також в межах госпдоговірної теми «Формування фінансового механізму сталого розвитку в Україні» (договір № 249-191 Н від 13.10.2023 р.). Внесок автора полягає в удосконаленні сучасних економіко-математичних методів оцінки впливу тіньової економіки на фінансову безпеку держави та розробці практичних рекомендацій щодо детінізації національної економіки як запоруки зміцнення фінансової безпеки держави.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є удосконалення науково – методичних підходів та обґрунтування практичних рекомендацій щодо зміцнення фінансової безпеки в контексті впливу тіньової економіки. Відповідно до поставленої мети в роботі були визначені наступні завдання:

- поглибити дослідження сутності та змісту фінансової безпеки держави, визначити її роль та місце у економічній та національній безпеці держави в цілому;
- визначити теоретико-методичні основи існування тіньового сектору економіки;
- проаналізувати методичний інструментарій оцінки впливу тіньового сектору економіки на фінансову безпеку держави;
- окреслити основні виклики та загрози у сфері фінансової безпеки та провести оцінку інституційних загроз фінансовій безпеці;
- оцінити стан і виявити загрози та можливості зміцнення фінансової безпеки держави в контексті впливу тіньової економіки;
- провести оцінку та узагальнити тенденції розвитку тіньового сектору економіки як однієї з основних загроз фінансовій безпеці держави;
- удосконалити методичні підходи до оцінки впливу тіньової економіки на фінансову безпеку держави;
- визначити вплив тіньової економіки на інтегральний показник фінансової безпеки держави та його індикаторів;
- запропонувати шляхи і напрями зміцнення фінансової безпеки держави в контексті мінімізації впливу тіньової економіки.

Об'єктом дослідження є економічні процеси, що виникають між економічними суб'єктами в процесі забезпечення фінансової безпеки держави в контексті впливу тіньового сектору економіки.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти фінансової безпеки держави в контексті впливу тіньового сектору економіки.

Методи дослідження. З метою забезпечення обґрунтованості результатів дослідження використано широкий спектр загальнонаукових та специфічних прийомів і методів дослідження, а саме: *методи компоративного аналізу та морфологічного аналізу* – при дослідженні теоретичних основ фінансової безпеки держави в системі національної та економічної безпеки; *методи системного аналізу та теоретичного узагальнення* – при розширенні наукової категорії «тіньова економіка» з метою удосконалення понятійного апарату; *методи системно - функціонального аналізу* – при оцінюванні та характеристиці стану та динаміки зміни фінансової безпеки держави та тіньового сектору економіки; *метод економіко-математичного моделювання* – при побудові кореляційно – регресійної моделі взаємозалежності рівня якості життя населення та рівня тіньової економіки; кореляційно – регресійної моделі системних взаємозв'язків фінансової безпеки держави; *графічний метод* – для наочного відображення взаємозалежності рівня якості життя населення та рівня тіньової економіки; залежності значення інтегрального показника рівня фінансової безпеки держави від значення основних складових елементів економічної безпеки; *абстрактно – логічний метод* – для узагальнення результатів дослідження та формування висновків проведеного дослідження.

Інформаційну базу дослідження становлять законодавчі та нормативно-правові акти, що регулюють фінансову безпеку в Україні, зокрема Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, офіційні статистичні дані Міністерства економіки України, матеріали Національного банку України, Національного антикорупційного бюро, Державної служби статистики України, Ради національної безпеки та оборони України за 2012 - 2022 рр., наукові праці провідних вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в комплексному дослідженні теоретичних засад та в удосконаленні методичних підходів до оцінки впливу тіньової економіки на фінансову безпеку держави, що дозволить підвищити адекватність, аналітичну цінність та систематизованість аналізу тіньового сектору економіки в контексті впливу на фінансову безпеку України.

Найсуттєвіші результати дослідження, що містять наукову новизну, полягають у такому:

удосконалено:

- теоретичні засади змістовного наповнення категорії «тіньова економіка», яку окреслено як небезпечне фінансово – економічне явище, що виникає внаслідок прагнення суб'єктів економічної діяльності підвищити власний рівень фінансової безпеки шляхом зростання показника якості життя, передбачає здійснення прихованої чи незаконної економічної діяльності, яке негативно впливає на рівень фінансової безпеки держави в цілому, що на відміну від існуючих підходів, дає можливість системної та комплексної фінансово – економічної оцінки масштабів тіньового сектору економіки в контексті впливу на неї;

- теоретико - методичні підходи щодо удосконалення інтегрального показника фінансової безпеки держави, через побудову кореляційно – регресійної моделі системних взаємозв'язків фінансової безпеки держави, що дало можливість виокремити ключові фактори впливу на зміну значення інтегрального показника фінансової безпеки, зокрема зміна рівня: виробничої та макроекономічної безпеки, що, на відміну від поточної практики, дасть можливість за обмеженої кількості показників оперативно отримати дані про поточний стан фінансової безпеки країни та оцінити його за допомогою рівняння регресії;

- методичні підходи до оцінювання рівня тіньової економіки України, у рамках яких обґрунтовано необхідність урахування в офіційній методиці фінансового інструментарію показника якості життя населення, що, на відміну від поточної практики, дозволяє оцінити фактичний рівень тіньового сектору економіки через прямолінійну взаємозалежність з показником якості життя населення, як фінансової категорії, а також підвищить адекватність оцінки, аналітичну цінність та матиме позитивний вплив на оцінку впливу тіньової економіки на фінансову безпеку держави;

- основні загрозливі форми інституційних деформацій у фінансовій сфері через виокремлення двоїстої інституційної структури суспільства і суб'єктів господарювання, яка націлена не на розвиток виробництва шляхом конкуренції та застосування інновацій, а на швидке збагачення за рахунок різних фінансових злочинних схем, що сприятиме систематизованому та цілісному уявленню щодо ключових загрозливих форм інституційних деформацій, причин виникнення та оцінки їх масштабів;

набули подальшого розвитку:

- класифікаційна група тіньової економічної діяльності за постійністю здійснення, через виокремлення повноциклічної економічної діяльності, що дало можливість виокремити та відобразити повторюваний характер тіньової економіки від процесу генерування тіньового фінансового доходу до легалізації коштів;

- науково-практичні рекомендації щодо зміцнення фінансової безпеки держави в контексті мінімізації впливу тіньової економіки, що покликані знизити рівень тіньового сектору економіки та підвищити рівень фінансової безпеки держави. З цією метою обґрунтовано доцільність комплексу заходів, пов'язаних з підвищенням рівня боргової безпеки, бюджетної безпеки, валютної безпеки, банківської безпеки, макроекономічної безпеки, виробничої безпеки, грошово – кредитної безпеки та безпеки небанківського фінансового сектору. Запропоновані заходи сприятимуть детінізації національної економіки і як наслідок зміцненню фінансової безпеки держави.

Практичне значення отриманих результатів полягає в обґрунтуванні рекомендацій щодо зміцнення фінансової безпеки держави через детінізацію національної економіки. Науково-практичні рекомендації та інші результати проведених наукових досліджень, що викладені у дисертації, використані Державною податковою службою України в процесі досягнення стратегічних цілей поставлених на період 2022 – 2024 рр. в розрізі протидії ухиленню від оподаткування (акт від 07 лютого 2024 р.).

Основні теоретичні і методичні підходи та висновки дисертації використовуються у навчальному процесі економічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України при розробленні методичних матеріалів з дисциплін «Податкова система», «Фінансова безпека держави» та їх викладанні (акт від 06.06.2021 р.).

Результати наукових розробок знайшли впровадження у практичну діяльність Богуславської міської територіальної громади, що дозволило створити підґрунтя для формування заходів, направлених на боротьбу з протиправною економічною діяльністю та корупцією у фінансовому секторі, та надало можливість фінансовому управлінню заздалегідь розробити превентивні заходи, направлені на зміцнення фінансової безпеки територіальної громади (акт № 03-05/883/2024 від 21 березня 2024 р.).

Особистий внесок здобувача. Виконане дослідження є результатом власних розробок автора. Дисертація – одноосібна, завершена наукова робота, в якій розкрито теоретичні засади впливу тіньової економіки на фінансову безпеку держави, розроблено методiku оцінки рівня тіньової економіки з позиції взаємозв'язку з рівнем якості життя, досліджено взаємозв'язок тіньової економіки розрахованої різними методами із інтегральним показником фінансової безпеки та його індикаторами, побудовано кореляційно – регресійну модель системних взаємозв'язків фінансової безпеки держави із структурними елементами економічної безпеки, окреслено основні пріоритети зміцнення фінансової безпеки держави в контексті мінімізації впливу тіньової економіки. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використані лише ті ідеї та положення, які одержано автором особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні висновки, пропозиції і рекомендації дисертаційного дослідження були оприлюднені на всеукраїнських та міжнародних конференціях, зокрема: Міжнародній науково - практичній конференції “Аграрна політика України в умовах глобальних викликів” (м. Київ, 23-24 вересня 2021 р.); III Міжнародній науково - практичній конференції молодих вчених “Фінансові механізми сталого розвитку України в

умовах сучасних викликів” (м. Київ, 18 березня 2021 р.); V International Scientific and Practical Conference “Ukraine, Bulgaria, EU: Economic and Social Development Trends” (Burgas, 26 June – 4 July 2021 р.); Всеукраїнській науково - практичній інтернет - конференції “Вдосконалення фінансово - кредитного механізму забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій” (м. Дубляни, 20 травня 2021 р.); V Міжнародній науково - практичній конференції “Фінансове регулювання зрушень в економіці України” (м. Освенцім, 24 березня 2021 р.); IV Міжнародній науково - практичній конференції молодих вчених “Фінансові механізми сталого розвитку України в умовах сучасних викликів” (м. Київ, 3 червня 2022 р.); VI International Scientific and Practical Conference “Ukraine, Bulgaria, EU: Economic and Social Development Trends” (Burgas, 26 August 2022 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Фінансові механізми сталого розвитку України в умовах сучасних викликів» з нагоди 125-річчя НУБіП України, 2 березня 2023 р. (м. Київ, 2 березня 2023 р.); VII International Scientific and Practical Conference “Ukraine, Bulgaria, EU: modern trends in the development of science, technology and innovation” (Burgas, 2 – 7 July 2023 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «ФІНАНСОВО-КРЕДИТНЕ ТА ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ». 5-6 жовтня 2023 р. (м. Київ, 5 - 6 жовтня 2023 р.).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 16 наукових праць, з яких 4 статті у наукових фахових виданнях України, 1 стаття у науковому виданні включеному до міжнародної наукометричної бази Scopus, 1 стаття в колективній монографії, 10 тез наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 283 сторінок, що містить 10 таблиць і 70 рисунків. Список використаних джерел налічує 188 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ВПЛИВУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ

1.1. Економічний зміст фінансової безпеки країни

За період 2012 – 2022 рр. масштаби тіньової економіки практично дорівнюють обсягам офіційної (легальної) економіки. На сьогодні тіньовий сектор економіки є викликом для національної безпеки країни та суспільства, оскільки зосередження економічної влади у суб'єктів тіньового сектору економіки трансформується у невдоволення та претензії до політичної влади.

Кризовий стан економіки та негативні процеси, що відбуваються в ній спричинені стрімким відпливом іноземного капіталу з України, дефіцитом міжнародного валютного обороту, розгортанням війни на сході країни та, як наслідок, створення прямої загрози національній безпеці країни.

Здійснити оцінку впливу тіньової економіки на рівень фінансової безпеки держави не можливо без проведення ретроспективного дослідження факторів зародження та етапів розвитку фінансової безпеки держави як структурної складової національної безпеки. Даний аналіз надає можливість дослідити зміст поняття «фінансової безпеки» від загального до більш конкретного за таким ланцюгом «національна безпека → економічна безпека → фінансова безпека».

Високо оцінюючи фундаментальні дослідження науковців, необхідно зазначити, що понятійно-категоріальний апарат фінансової безпеки держави в умовах впливу тіньового сектору економіки вивчений недостатньо, відповідно, це вимагає подальших ґрунтовних досліджень у даній сфері. Наявні підходи до представлення безпекових процесів у фінансовій сфері потребують системності, побудови послідовного та логічного комплексу наукових знань, який би

віддзеркалював фінансову безпеку в її багатовимірності, формування системи наукових підходів та принципів щодо пізнання окресленої проблематики.

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» поняття «національна безпека» трактується як: «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [118].

На даному етапі розвитку існує достатньо велика кількість трактувань поняття «національна безпека», а їх автори мають власну позицію та особистий підхід до визначення даної категорії.

На рис. 1.1 нами було зображено основні теоретичні підходи в розумінні сутності національної безпеки.

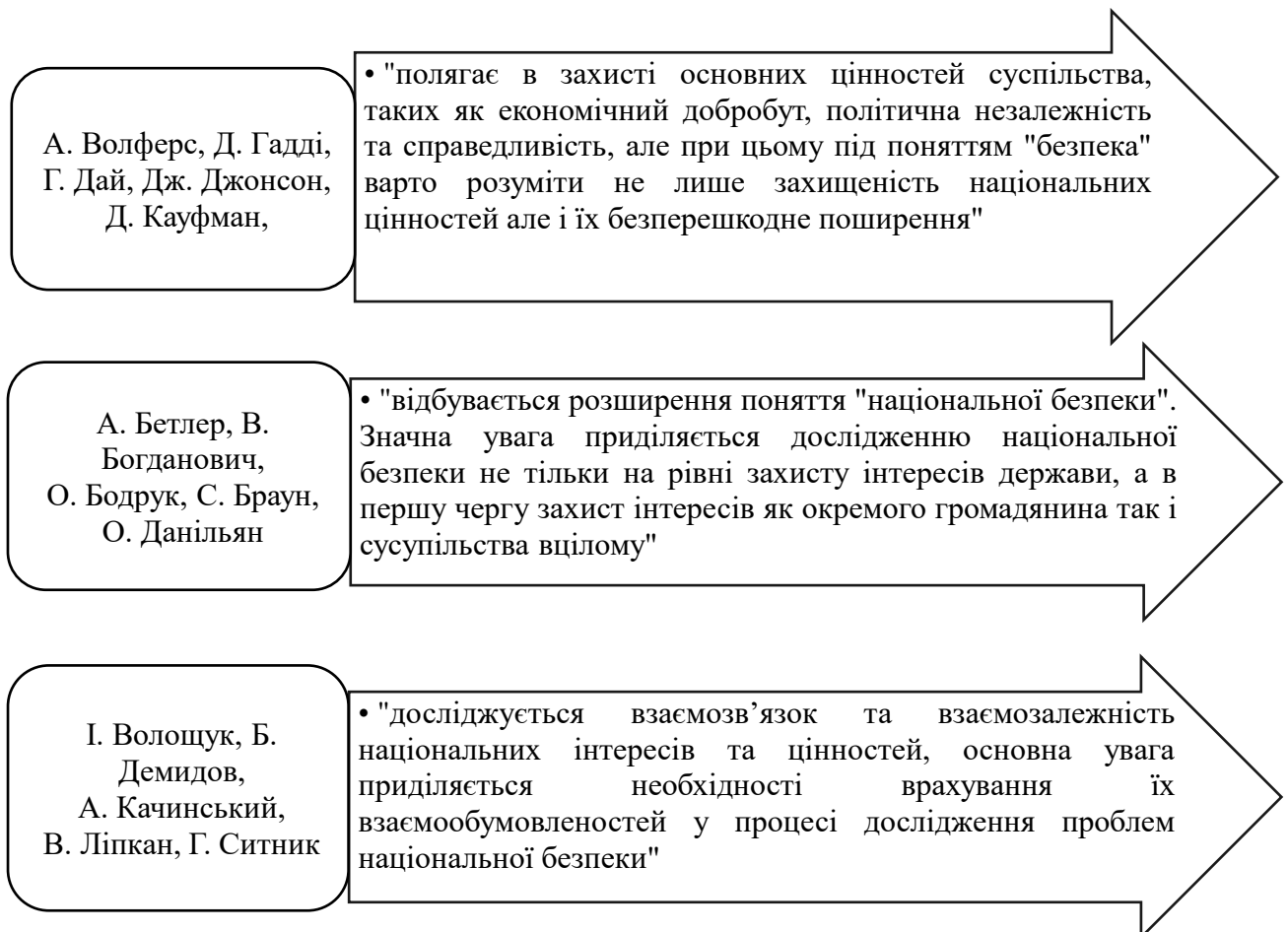

Рис. 1.1. Теоретичні підходи до розуміння сутності національної безпеки*

Примітка. *Складено автором на основі [15, 81]

Основними об'єктами національної безпеки країни є: громадяни, а саме їхні права та свободи; суспільство, з його як матеріальними так і духовними цінностями та держава, в особі прийнятого конституційного устрою, територіальної цілісності та суверенітету.

На рис. 1.2. відображено структуру національної безпеки України.

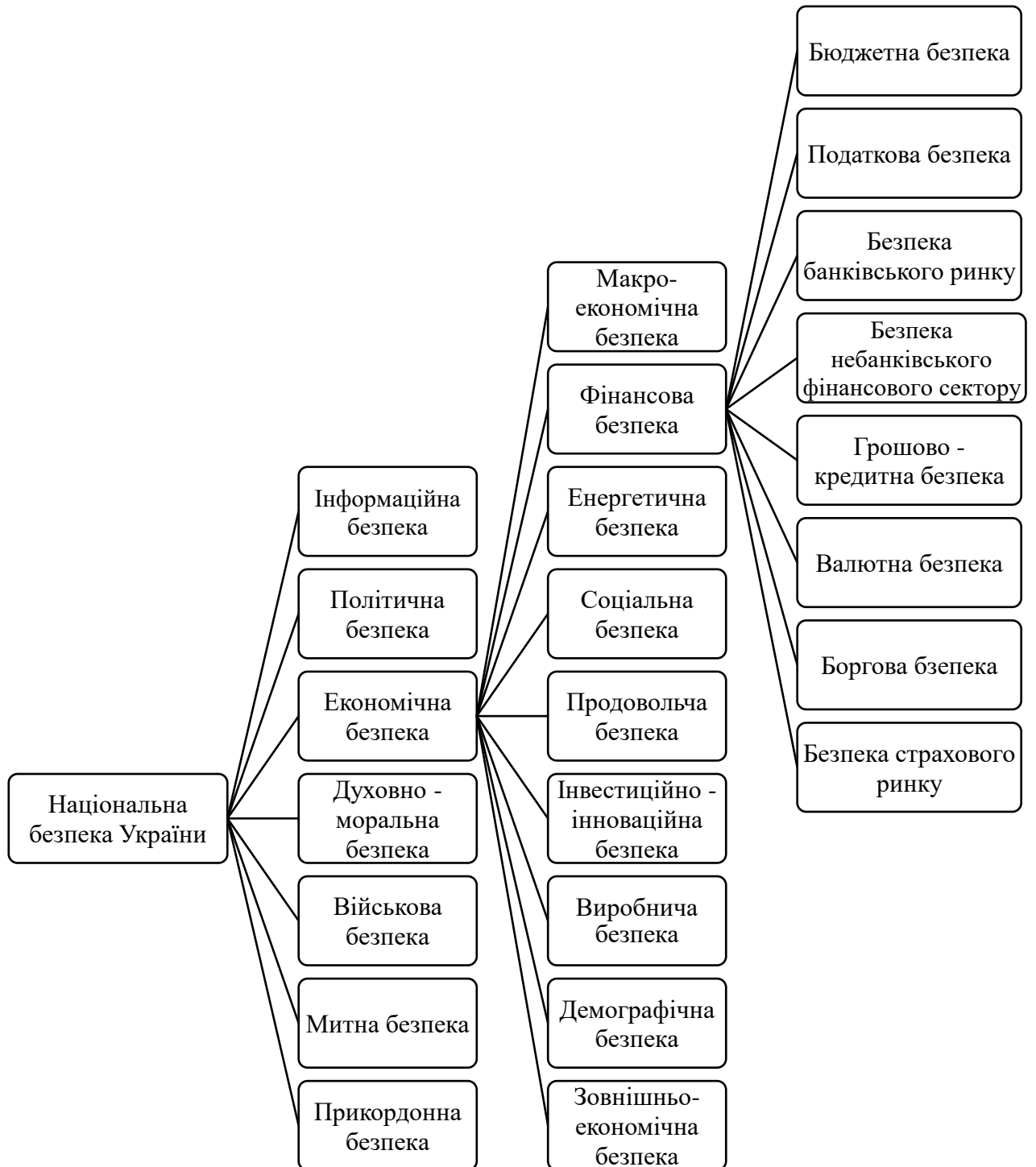

Рис. 1.2. Структура національної безпеки України*

Примітка. *Складено автором на основі [117]

З огляду на рис. 1.2 можна сказати, що економічна безпека як структурний елемент національної безпеки має чітко окреслені функції та несе вагоме функціональне навантаження.

За своєю природою економічна безпека держави являє собою повноцінну систему, що включає усі галузі народного господарства та аспекти життя населення та держави вцілому, має зважати на економічні інтереси як кожного окремого громадянина так і певних груп населення, об'єднувати їх загальнодержавними інтересами [70].

Законодавчим актом, який надає офіційне трактування поняттю «економічна безпека» є «Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» [117]. Згідно з даним документом, під категорією «економічна безпека» варто розуміти «стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання» [117].

Значну увагу вчених привертає понятійний апарат, у якому термін «економічна безпека» визначається, виходячи із різних підходів.

Науковець С. В. Мочерний під поняттям «економічна безпека» пропонує розуміти «стан незалежності держави у формуванні й розвитку її економічної системи та комплекс заходів щодо її забезпечення» [63].

Вчений М. М. Єрмошенко характеризує термін «економічна безпека» через «збалансованість і стійкість до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність забезпечувати на основі реалізації національних економічних інтересів сталий і ефективний розвиток вітчизняної економіки і соціальної сфери» [96].

Науковий діяч Т. В. Сак переконаний, що поняття економічної безпеки варто досліджувати комплексно, а саме «як стан захищеності національних інтересів, а також наявність й можливість застосування інструментів впливу на

економічні процеси для гарантування добробуту в довгостроковому періоді» [123].

Науковець В. Петрушевська впевнена, що «економічна безпека безпосередньо пов'язана зі станом стабільності держави, і, знаючи закономірність цього взаємозв'язку, можна діагностувати стан і направити певним чином розвиток держави, використовуючи ефективну модель державного управління» [105].

Проте, ми погоджуємося із думкою вчених В.Т. Шлемко та І.Ф. Бінько, що під поняттям «економічна безпека» слід розглядати «стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави» [156].

Механізм забезпечення економічної безпеки національної економіки необхідно розглядати комплексно, з урахуванням основних його видів, рівнів забезпечення та враховуючи безперервну його взаємодію із внутрішнім та зовнішнім середовищем, яке створює основні перешкоди та загрози його ефективній реалізації (рис. 1.3).

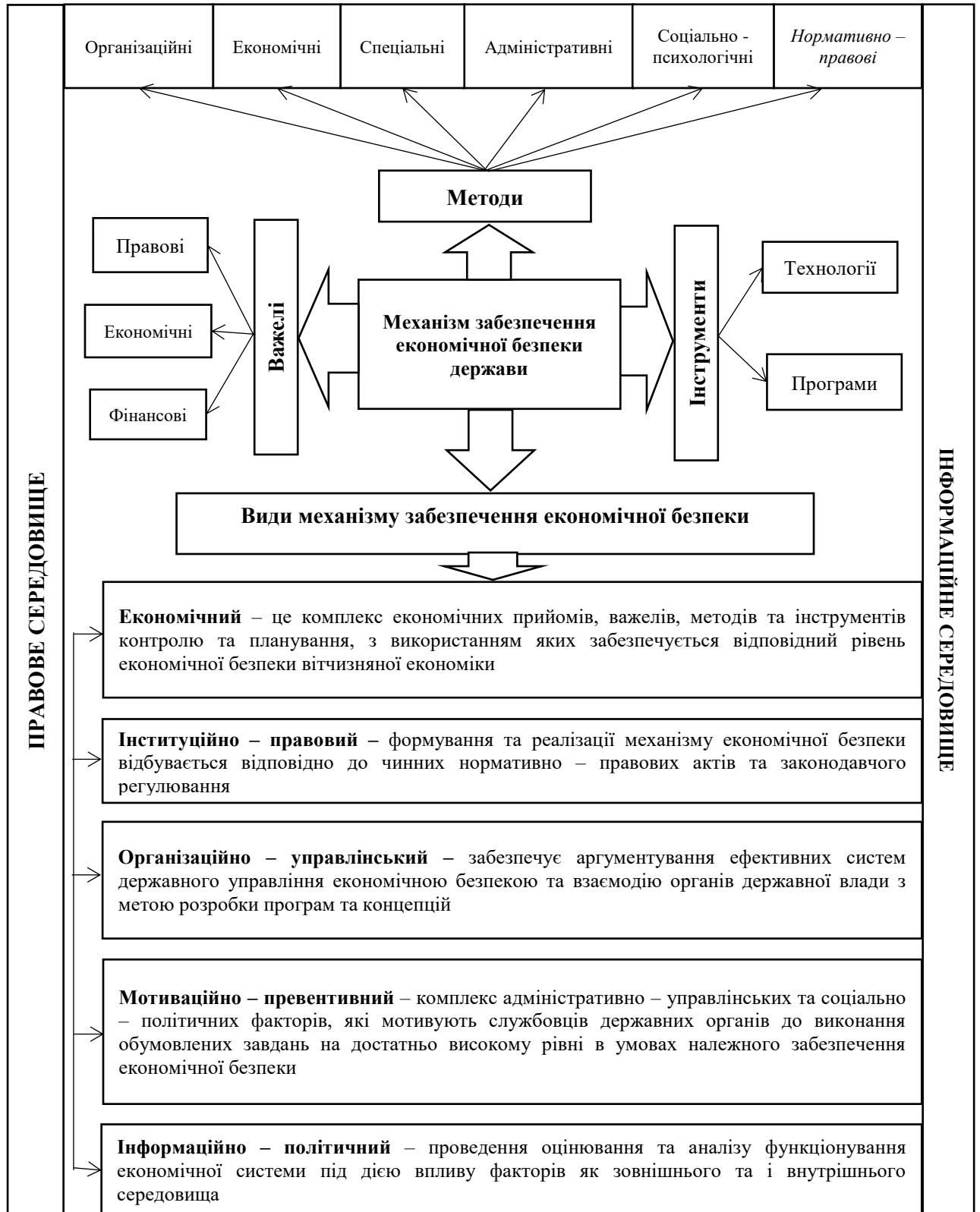

Рис. 1.3. Механізм забезпечення економічної безпеки держави*

Примітка. *Складено та доповнено автором на основі [120]

На нашу думку, до методів економічної безпеки зображених на рис. 1.3 варто дати нормативно – правовий метод, який включає затверджені державою нормативно-правові акти, що окреслюють межі, відповідно яких можуть діяти служби економічної безпеки галузі, регіону в цілому чи відокремленого підприємства та гарантувати використання методів, інструментів, заходів, механізмів та засобів з метою забезпечення економічної безпеки країни в цілому.

Також ми вважаємо, що механізм забезпечення економічної безпеки країни повинен містити окрім важелів, методів та інструментів управління, ще і апарат управління загалом (рис. 1.4), оскільки це дасть змогу сформувати, управляти, проводити контроль та мати вплив на поточний стан економічної безпеки загалом та відповідно координувати, тобто підтримувати в допустимих межах, її розмір у розрізі основних функціональних складових.

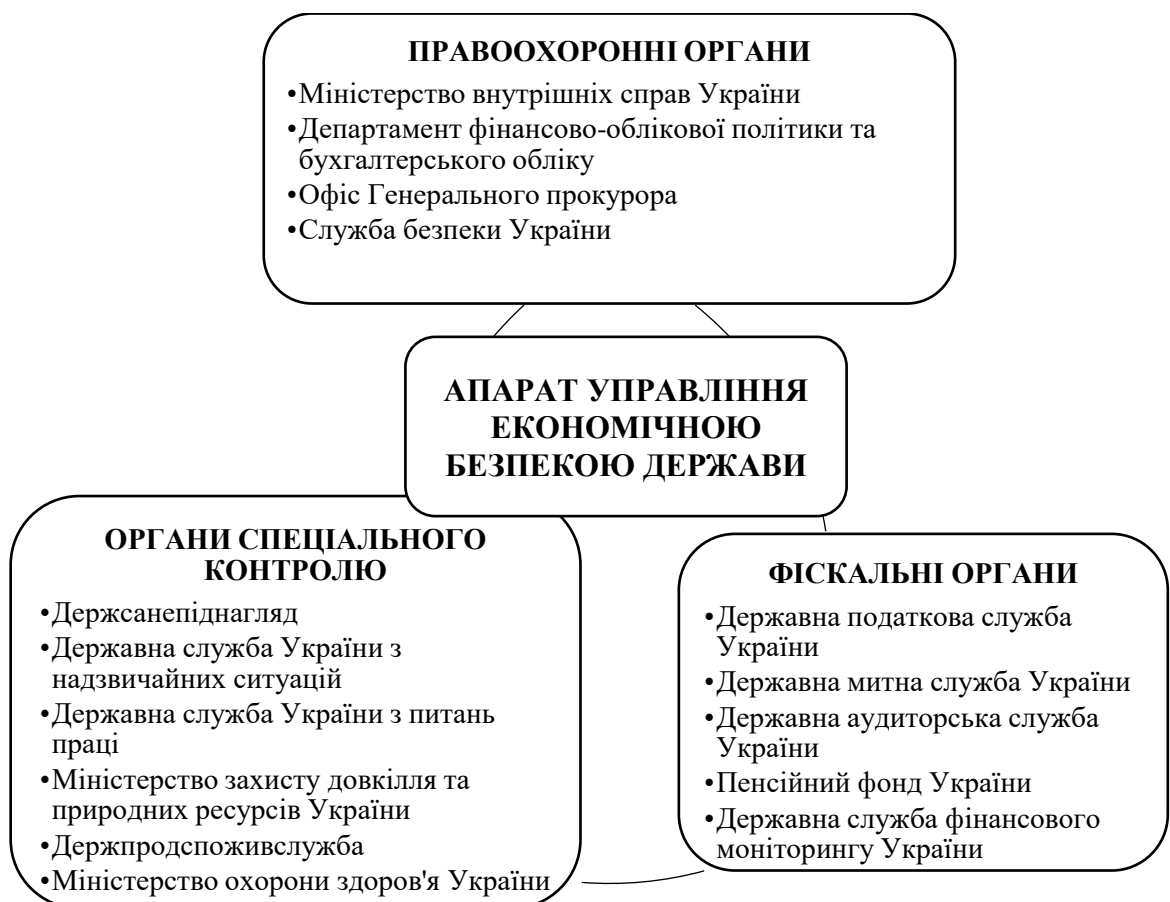

Рис. 1.4. Апарат управління економічною безпекою держави*

Примітка. *Розроблено автором

Економічна безпека держави є однією з ключових складових елементів в структурі національної безпеки та водночас має достатньо складну структуру, що має свої складові елементи. Перелік складових елементів також має дискусійний характер, а інколи і суперечливий. Це перш за все викликано тим, що окремі структурні елементи національної безпеки, заздалегідь визначені законодавчими актами, включені і до системи економічної безпеки, що, як наслідок, викликає певні зауважень вчених та практиків.

Більшість науковців, які займаються дослідженням питань економічної безпеки дійшли висновку, що головними структурними складовими економічної безпеки, котрі варто використовувати при здійсненні аналізу стану економічної безпеки України, є: фінансова безпека, продовольча безпека, сировинно-ресурсна безпека, зовнішньоекономічна безпека, енергетична безпека, інноваційно-технологічна безпека, соціальна безпека. [156; 25; 95; 102].

Відповідно до «Методики розрахунку рівня економічної безпеки України», затвердженої Міністерством економіки України структурними елементами економічної безпеки є: фінансова, виробнича, макроекономічна, інвестиційна, зовнішньоекономічна, енергетична, науково-технологічна, продовольча безпека, соціальна, демографічна [117] (рис. 1.5).

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

Рис. 1.5. Складові економічної безпеки держави*

Примітка. *Складено автором на основі [117]

Однією з найважливіших складових частин економічної безпеки є фінансова безпека, без якої практично неможливо розв'язати жодне із завдань, що стоять перед державою.

Фінансова безпека є досить новою як для науки, так і для практики та не отримала належного всеосяжного осмислення. Вона належить до категорії тих, які, з одного боку, усім зрозумілі, а з іншого, - важкі для визначення у достатньо вичерпній формі. Поняття фінансової безпеки так само широке, як, власне, і тлумачення фінансів як економічної категорії.

На нашу думку, термін «фінансова безпека» варто розглядати на таких рівнях:

- мікрорівень (фінансова безпека домогосподарств та фінансова безпека підприємств, установ, організацій) [80];
- мезорівень (фінансова безпека регіонів, галузей, секторів економіки);
- макрорівень (фінансова безпека держави) [80].

Визначення поняття «фінансова безпека» зазначене у Концепції економічної безпеки України як: «захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на усіх рівнях фінансових відносин, забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій і установ, регіонів, галузей, секторів економіки, держави фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань» [33].

Українські вчені В. Шлемко та І. Бінько пропонують трактувати фінансову безпеку «як стан фінансової, грошово - кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання» [156].

Проблему фінансової безпеки в українській економічній науці порушував і О. Барановський, який зазначав, що під фінансовою безпекою слід розуміти «...рівень забезпеченості громадянина, домашнього господарства, підприємства,

регіону, держави, суспільства, міждержавних утворень фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань» [9].

Крім того, досліджуючи проблематику фінансової безпеки та її сутнісно-теоретичних основ, науковець зауважує, що «... фінансову безпеку держави визначає фінансова незалежність». Водночас, як відзначає О. І. Барановський, ключове значення має обсяг зовнішньої допомоги отриманої від різних економічних угруповань, міжнародних фінансових інституцій чи урядів іноземних держав, розмір закордонних інвестицій у вітчизняну економіку, іншими словами ідеться про оптимальне співвідношення між обсягами експортного та імпортного капіталу, а також підтримання вітчизняного платіжного балансу в оптимальних межах [9].

Вчений М. Єрмошенко притримується думки, що під терміном «фінансова безпека» варто розуміти «такий стан фінансово - кредитної сфери держави, який характеризується збалансованістю та якістю системної сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати захист національних фінансових інтересів, достатні обсяги фінансових ресурсів для всіх суб'єктів господарювання і населення в цілому - ефективне функціонування національної економічної системи і соціальний розвиток» [59].

Вчений обґрунтовує необхідність забезпечення та підтримки фінансової безпеки держави, тому що вона стосується не лише держави в цілому, а й усіх галузей національного господарства, приватних підприємств, усього суспільства. Ігнорування критичного рівня фінансової безпеки може спровокувати руйнівні наслідки, такі як: регрес галузей, банкрутство підприємств та підриє життєзабезпечення держави факторів, і як наслідок втрата суверенітету [59].

С. Кульпінський переконаний, що під поняттям «фінансова безпека» варто розуміти «цілеспрямований комплекс заходів фіскальної та монетарної політики з метою досягнення стабільності фінансової системи та створення сприятливого інвестиційного клімату» [78].

Ми погоджуємося із думкою вченого О. Д. Василика, який вважав, що фінансова безпека держави «досить багатопланове поняття в економічному контексті та надзвичайно актуальне в політичному, оскільки є результатом практичних заходів з боку законодавчої та виконавчої влади в сфері фінансів», а під поняттям «фінансова безпека» слід розуміти «такий динамічний стан фінансових відносин, за якого б створювались сприятливі умови та необхідні ресурси для розширеного відтворення економічного росту та підвищення життєвого рівня населення, удосконалення національної фінансової системи для успішної протидії внутрішнім і зовнішнім факторам дестабілізації фінансового стану в державі» [28].

У зв'язку із актуалізацією процесів тінізації економіки в науковій літературі під терміном «фінансова безпека» розуміють «створення таких умов функціонування фінансової системи, при яких, фактично усунена можливість спрямувати фінансові потоки в неурегульовані законодавчими нормативними актами сфери їх використання та до мінімуму знижену можливість зловживання фінансовими ресурсами».

Детальної уваги вимагає підхід вчених С. Гордієнка та Г. Калача, які зазначають про необхідність та доцільність трактування терміну «фінансова безпека» саме через категорію відносин.

Г. Калач переконаний, що «... фінансова безпека держави – це специфічний вид суспільно-економічних відносин, які виникають між державою та суб'єктами соціально-економічних відносин щодо забезпечення оптимального стану фінансової системи держави та захисту її національних інтересів в умовах функціонування глобальної фінансової системи» [69].

З огляду на вище наведені трактування терміну «фінансової безпеки держави», можна зробити висновок, що вона можлива лише при ефективній реалізації державних фінансів, формуванні сприятливого податкового та інвестиційного клімату в державі, що на сьогодні поки не властиві для фінансової системи України і робить її нестійкою до економічних викликів та загроз як ззовні так і всередині країни.

Нами було виокремлено деякі підходи українських авторів щодо трактування поняття «фінансова безпека держави» (додаток А, Б).

Ключові прикметні риси фінансової безпеки держави представлені на рис.

1.6.

Рис. 1.6. Прикметні риси фінансової безпеки держави*

Примітка. *Складено автором на основі [176]

Визначення економічної сутності складових елементів фінансової безпеки знайшло своє відображення у законодавчій та правовій базі, такій як Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, які носять інформаційний та роз'яснювальний характер [117].

Структуру фінансової безпеки України представлено на рис. 1.7.

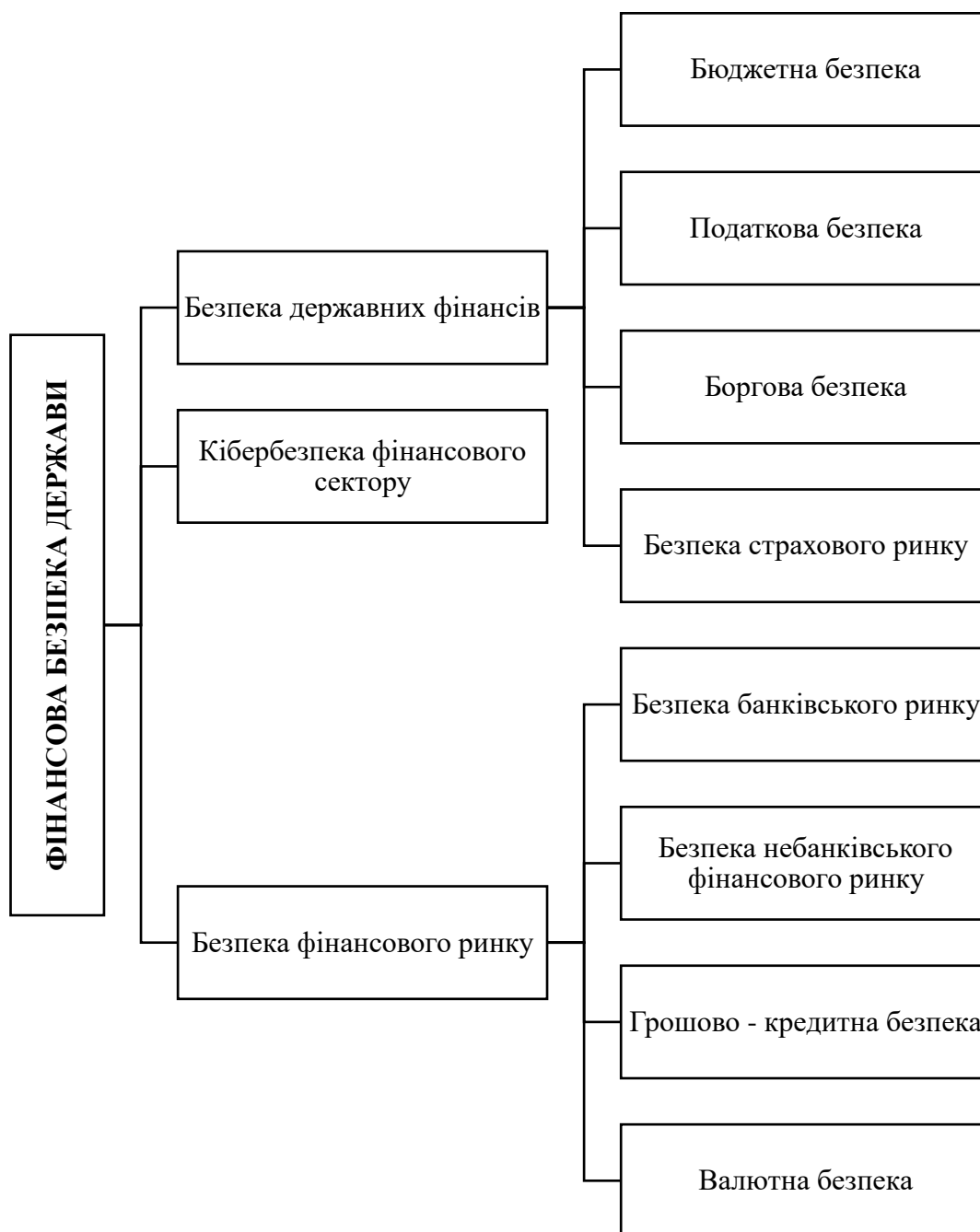

Рис. 1.7. Структура фінансової безпеки держави*

Примітка. *Складено автором на основі [117]

На нашу думку, бюджетна безпека займає одне з головних місць в структурі фінансової та економічної безпеки, оскільки є її матеріальною основою, тому що саме від ефективності забезпечення бюджетної безпеки залежить платоспроможність країни та здатність виконувати покладені на неї функції.

На сьогодні в науковій літературі існує велика кількість поглядів вчених на трактування поняття «бюджетна безпека», а тому вважаємо за необхідним виділити окремі підходи до його визначення (рис. 1.8).

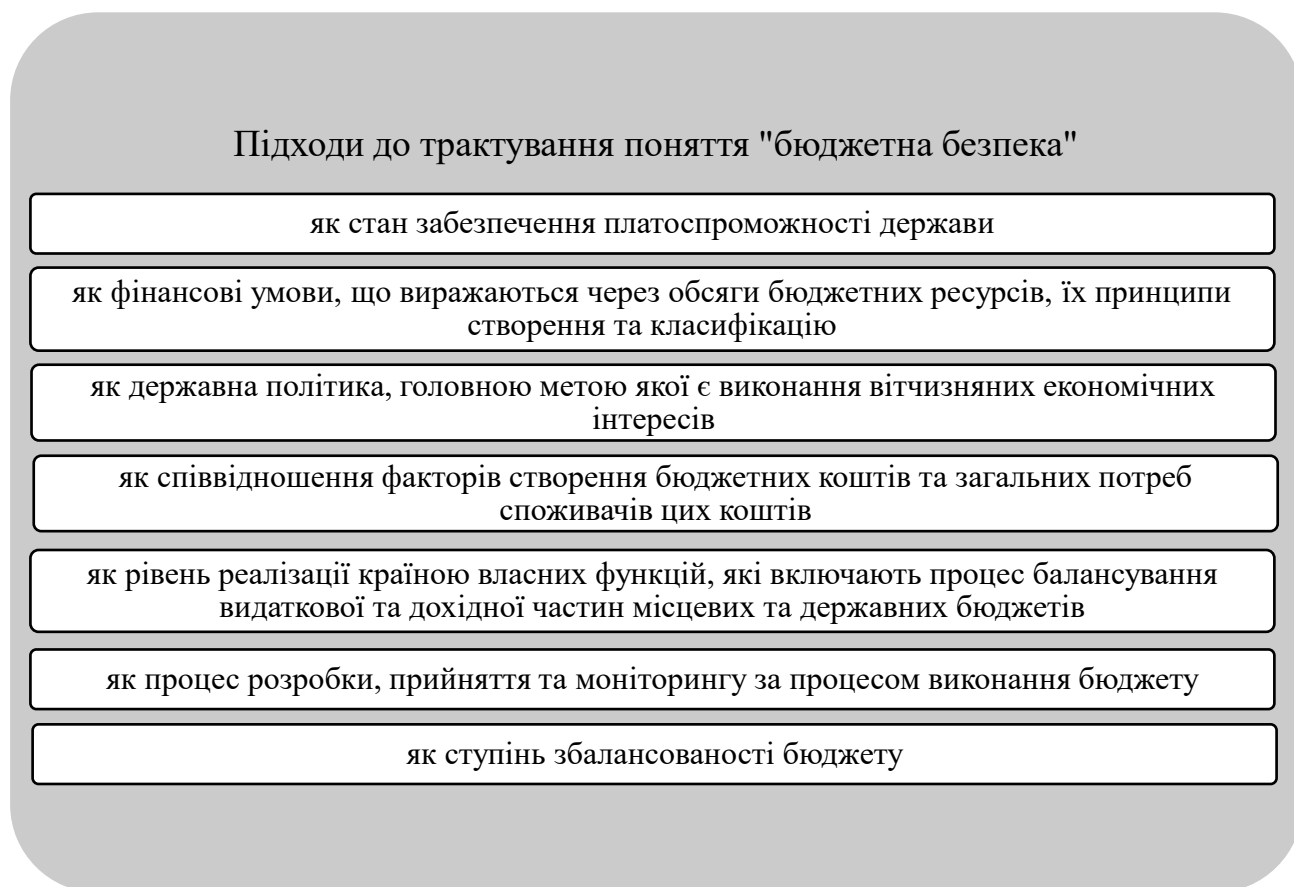

Рис. 1.8. Підходи до трактування поняття «бюджетна безпека»*

Примітка. *Складено автором на основі [99]

З огляду на вище зазначені підходи до визначення поняття «бюджетна безпека», ми вважаємо запотрібним уточнити визначення зазначеної дефініції. Під бюджетною безпекою ми пропонуємо розуміти «стан бюджетної системи, який характеризується збалансованістю доходів і видатків державного і місцевого бюджетів, високим рівнем ліквідності активів, наявністю грошових валютних та інших резервів, які здатні забезпечити стабільність національної економіки».

Ми переконані, що поняття «боргової безпеки» варто досліджувати комплексно як структурний елемент в багаторівневій, складній системі фінансово-економічної безпеки країни, таким чином боргова безпека є

складовою частиною фінансової безпеки, яка діє в загальній системі економічної безпеки країни. Отже, при оптимальному рівні забезпечення боргової безпеки відбувається зміцнення економічної та фінансової безпеки держави [74, 75, 8, 77].

Доліджуючи заборгованість країни як виклик та загрозу фінансовій безпеці, вважаємо за необхідним розділити вплив зовнішньої та внутрішньої заборгованості, що дає підґрунтя досліджувати таку категорію, як «боргова безпека».

До головних чинників впливу на рівень боргової безпеки, варто віднести [142]:

- стан нормативно-правової бази, що регламентує процес формування державного боргу та реалізацію запозичених грошових ресурсів;
- загальний обсяг, структура боргових зобов'язань, динаміка державного боргу;
- система наявних та потенційно можливих боргових інструментів, співвідношення між ними та можливості диверсифікації ринку державних цінних паперів;
- офіційний курс валюти та темпи росту ВВП;
- існуюча система управління державним боргом.

Ми погоджуємось із визначенням поняття «грошово - кредитна безпека» як «стану грошово - кредитної системи, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах та на умовах, сприятливих для досягнення економічного зростання» [117]. Забезпечення грошово - кредитної безпеки можливе за умови існування досконалої грошової системи, що передбачає досягнення стабільності національної грошової одиниці, вчасне виконання основних параметрів засад грошово - кредитної політики на певний рік, реалізацію ефективного управління грошовими потоками на державному рівні, організацію захисту фінансових інтересів суб'єктів грошово - кредитного ринку, проведення вірних антиінфляційних заходів.

Головним завданням грошово - кредитної політики має бути забезпечення стабільності грошової одиниці, а інструментами для реалізації цього завдання стати [84]:

- відсоткова ставка рефінансування;
- резервні активи центрального банку;
- операції на відкритому ринку;
- валютні інтервенції.

Ми підтримуємо думку вченого О. Барановського, який під поняттям «валютна безпека держави» розуміє «ступінь забезпеченості її валютними коштами, достатній для додержання позитивного сальдо платіжного балансу, виконання міжнародних зобов'язань, накопичення необхідного обсягу валютних резервів, підтримання стабільності національної грошової одиниці; стан курсоутворення, який створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняного експорту, широкомасштабного припливу в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, що максимально захищає від потрясінь на світових валютних ринках» [10].

В умовах сьогодення валютна безпека України перебуває під впливом низки зовнішніх та внутрішніх загроз, таких як [142]:

- небезпечна структура зовнішнього боргу;
- загрозовий рівень доларизації економіки;
- неефективна структура золотовалютних резервів;
- недосконалість валютно-курсової політики;
- незаконні дії з валютними цінностями;
- втручання МФО у валютну політику України.

Ми поділяємо думку вченої Т. М. Болгар, яка зазначає, що «фінансова безпека банків – це такий стан банківських установ, характерним для якого є збалансованість і стійкість до впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, його здатністю досягати поставлених цілей і генерувати достатній обсяг фінансових ресурсів для забезпечення стійкого розвитку» [16].

Вважаємо доцільним досліджувати фінансову безпеку банківської системи в таких аспектах:

1) З позиції фінансових наслідків діяльності комерційних банків, які впливають як на економічну безпеку держави в цілому, так і на окремо взятих контрагентів чи клієнтів;

2) З позиції попередження та мінімізації формування можливих викликів та загроз фінансовому стану банківської системи держави на всіх рівнях (від головного регулятора банківського сектору до комерційних банків) [29].

Безпека небанківського фінансового сектору має найнижчий рівень впливу на інтегральний показник рівня фінансової безпеки, та окреслює розвиненість страхового та фондового ринків, що дає можливість в повній мірі забезпечити потреби населення у фінансових послугах та інструментах [117].

Ми вважаємо, що під фінансовою безпекою страхового ринку в цілому і конкретного страховика, зокрема, слід розуміти такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дозволив би їм у разі потреби відшкодувати обумовлені у договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування.

Ми підтримуємо думку науковця І. Р. Лукановської, яка трактує поняття «податкова безпека» як «стан податкової системи держави, що забезпечує оптимальний обсяг податкових надходжень та проведення податкової політики, яка оптимально поєднує як фіскальні інтереси держави так і індивідуальні інтереси платників податків» [83].

З огляду на вищезазначене необхідно також сказати, що досліджені складові елементи фінансової безпеки держави є взаємозалежними та взаємопов'язаними, а отже мають значний вплив одна на одну та загальний рівень фінансової безпеки держави зокрема.

При оцінюванні рівня та аналізі стану фінансової безпеки держави варто акцентувати увагу на сукупності її складових елементів, оскільки окрема складова характеризується певним набором чинників та властивостей, наявність

та реалізація яких може здійснювати як позитивний так і негативний вплив на загальний стан фінансового сектору.

Індикатори фінансової безпеки відображають специфіку певного рівня управління (громадян, домашніх господарств, підприємств, організацій і установ, галузі господарського комплексу, регіонів, банківської системи, фондового ринку, держави) або таких її складових, як безпека грошового обігу, інфляційна, валютна, бюджетна, боргова й інвестиційна безпека. Кожна зі складових характеризується певними показниками, які застосовують в оцінці стану безпеки відповідного сектору (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Основні індикатори фінансової безпеки країни за складовими*

Складова фінансової безпеки	Ключові індикатори
Бюджетна безпека	<ul style="list-style-type: none"> - Відношення дефіциту державного бюджету до ВВП, % - Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, % до ВВП - Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, % - Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %
Боргова безпека	<ul style="list-style-type: none"> - Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, % - Індекс ЕМВІ (Emerging Markets Bond Index) + Україна - Середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) на первинному ринку, % - Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, % - Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, %
Валютна безпека	<ul style="list-style-type: none"> - Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період, % - Рівень доларизації грошової маси, % - Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд дол. США - Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, % - Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту
Податкова безпека	<ul style="list-style-type: none"> - Рівень сумлінності сплати податків (%) - Рівень загального податкового навантаження (%) - Рівень податкового боргу платників податків (%) - Коефіцієнт результативності адміністрування податкових надходжень - Коефіцієнт еластичності

	- Рівень тінізації економіки (% до ВВП)
Безпека небанківського фінансового сектору	- Рівень проникнення страхування (страхові премії до ВВП), % - Щільність страхування - Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень премій, % - Рівень капіталізації лістингових компаній, % до ВВП
Фінансова безпека страхового ринку	- Показник проникнення страхування (страхові премії до ВВП), % - Показник "щільності страхування" (страхові премії на 1 особу), дол. США - Частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій, % - Рівень валових страхових виплат
Безпека банківської системи	- Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, % - Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, % - Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, % - Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів - Рентабельність активів, % - Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань
Безпека грошово - кредитного сектору	- Різниця між процентними ставками за кредитами та за депозитами, % - Питома вага готівки поза банками в обсязі грошової маси (M0/M3), % - Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам, % - Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів, % - Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни, млрд дол. США

Примітка. *Складено автором на основі [117]

Зазначені в табл. 1.1 індикатори мають свої порогові значення, які встановлюються індивідуально для кожної країни. Всі порогові значення можна поділити за сценаріями: нейтральний, оптимістичний та песимістичний.

При проведенні оцінки рівня фінансової безпеки в Україні застосовуються порогові значення індикаторів, які затверджено в Методичних рекомендаціях щодо оцінки рівня економічної безпеки, затверджених Наказом Міністерства економіки України [117] (табл. 1.2).

**Порогові значення основних індикаторів фінансової безпеки
України***

Індикатори	Порогові значення
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	Не більше 30
Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, %	Не більше 3
Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	Не більше 30
Відношення дефіциту, профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	Не більше 5
Обсяг трансфертів з державного бюджету, %	Не більше 15
Амплітуда коливань бюджетних видатків на одну особу між регіонами України, %	Не більше 30
Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	Не більше 60
Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП, %	Не більше 25
Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, дол. США	Не більше 200
Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП, %	Не більше 30
Відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	Не більше 70
Відношення відсоткових платежів з обслуговування зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг, %	Не більше 12
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування зовнішнього боргу до доходів державного бюджету, %	Не більше 20
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування внутрішнього боргу до доходів державного бюджету, %	Не більше 25
Відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами до ВВП, %	Не більше 30
Рівень монетизації економіки, %	Не більше 50
Рівень інфляції (до грудня попереднього року), %	Не більше 107
Обсяг готівки, % до ВВП	Не більше 4
Відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації), %	Не більше 50
Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу), кількість обертів	Не більше 2
Частка довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів наданих банківськими установами, %	Не менше 30
Рівень середньої процентної ставки кредитів банківських установ відносно інфляції, %	Не більше 5
Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів, %	Не більше 25
Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до дол. США до показників попереднього періоду, %	Не більше 6
Валові міжнародні резерви України, місяці імпорту	Не менше 3
Відношення обсягів кредитів в іноземній валюті до загальних обсягів кредитів, %	Не більше 25

Коефіцієнт покриття міжнародними резервами держави грошової бази, %	Не менше 100
Відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів, %	Не менше 6
Співвідношення темпів приросту інвестицій до темпів приросту ВВП, разів	2 – 32
Обсяг прямих іноземних інвестицій, % до ВВП	Не менше 5
Витрати на науково – технічну діяльність, % до ВВП	Не менше 2
Ступінь зносу основних засобів, %	Не більше 35
Частка іноземного банківського капіталу у загальному обсязі банківського капіталу, %	Не більше 30
Обсяг кредитування банками реального сектору економіки, % до ВВП	Не менше 30
Рівень сумнівної заборгованості у кредитному портфелі, %	Не більше 10
Показник щільності страхування (страхові премії на одну особу), дол. США	Не менше 140
Частка довгострокового страхування у загальному обсязі зібраних страхових премій, %	Не менше 30
Рівень страхових виплат, %	Не менше 30
Доходність облігацій внутрішньої державної позики, %	3 – 4
Частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу, %	Не більше 80
Відношення обсягу капіталізації ринку акцій до ВВП, %	60 – 90
Показник проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %	8 – 12 не менше
Частка премій, що належать перестраховикам – нерезидентам, %	25 не більше
Частка сукупного обсягу статутних капіталів страхових компаній, що належать нерезидентами у загальному їх обсязі, %	30

Примітка. *Складено автором на основі [117]

Відхилення індикаторів фінансової безпеки від їх порогових значень зумовлює порушення відтворювальних процесів, формує негативні тенденції у фінансовому секторі та вимагає прийняття рішень щодо їх усунення.

Головне завдання держави в процесі забезпечення фінансової безпеки полягає у формуванні політичного, економічного, правового середовища та інституційної інфраструктури, які стимулювали б найбільш життєздатні підприємства, інвестиційні процеси тощо. Даний процес має супроводжуватися системою заходів, у розробці яких критеріями для підтримання фінансової безпеки на макrorівні є її складові, а основними стабілізаційними напрямками можуть бути: зниження дефіциту державного бюджету; ліквідація нецільового використання бюджетних коштів та заборгованості із соціальних виплат; здійснення бюджетної реформи; удосконалення податкової системи; детінізація економіки; зниження інфляції; створення достатнього золотовалютного запасу

держави; вдосконалення національної банківської системи; реалізація виваженої політики внутрішніх і зовнішніх запозичень; забезпечення позитивної динаміки платіжного балансу тощо [68].

Фінансова безпека держави знаходиться під постійним впливом дії цілої низки зовнішніх та внутрішніх факторів, тому забезпечення її дієвої системи, перш за все, вимагає систематизації та класифікації явищ та подій, настання яких прямо чи опосередковано становить загрозу інтересам суб'єктів фінансових відносин, унеможливаючи їх реалізацію, чи елемента фінансово-кредитної сфери, виокремлення позитивних та негативних тенденцій, які ними зумовлені, що має важливе значення для розробки рекомендацій та прийняття рішень.

На рис. 1.9 зображено взаємозв'язок між термінами ризик, загроза та небезпека відображені в теоретичній та прикладній площині.

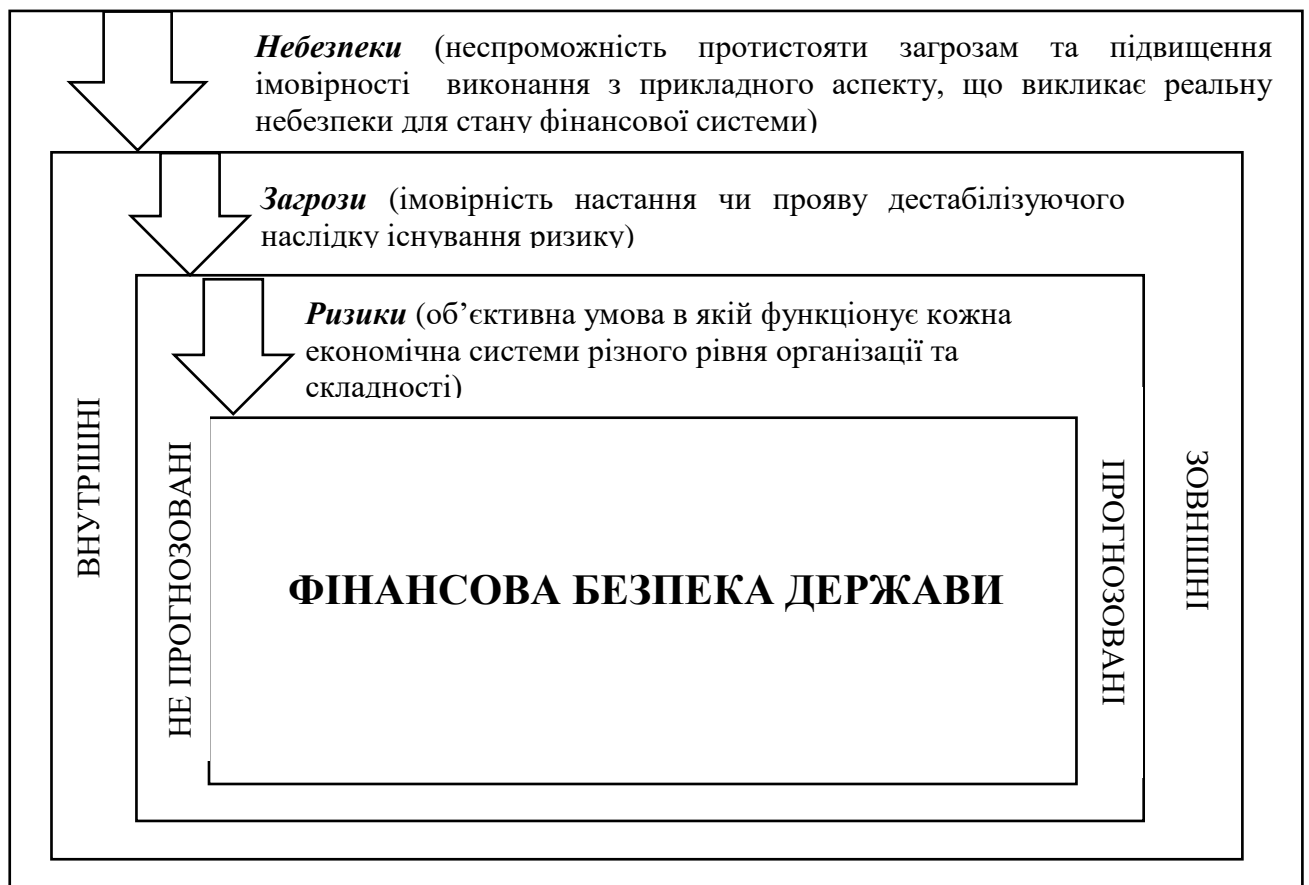

Рис. 1.9. Взаємозв'язок між поняттями ризику, загрози та небезпек у контексті забезпечення фінансової безпеки держави*

Примітка. *Складено автором на основі [64, 91, 41, 31, 112, 104]

Найпоширенішою в закондонній та національній практиці є класифікація загроз фінансовій безпеці держави за джерелом виникнення, а саме на внутрішні та зовнішні.

На рис. 1.10 нами було зображено загрози фінансовій безпеці держави (на прикладі України).

Внутрішні загрози фінансовій безпеці	Неадекватна фінансово – економічна політика держави
	Звуження обсягів використовуваної ресурсної бази у фінансово – кредитній сфері діяльності з метою подолання економічної кризи та ефективної реалізації майбутніх реформ
	Низький рівень соціальної орієнтованості економіки
	Зниження рівня платоспроможності громадян
	Зростання обсягів закордонного капіталу в національній фінансовій системі
	Недосконалість механізмів формування економічної політики держави
Зовнішні загрози фінансовій безпеці	Процес глобалізації та інтернаціоналізації світового господарства
	Збільшення обсягу зовнішньої заборгованості та посилення залежності від іноземних кредитів
	Постійне оновлення схем відмивання капіталу, виведення його в офшорні зони, реалізація нових видів фінансового шахрайства
	Втрата фінансового суверенітету, контроль закордонними суб'єктами внутрішнього фінансового ринку України
	Залежність вітчизняної фінансової політики від вимог та рішень фінансових донорів
	Нерозвиненість ринків капіталу та їх інфраструктури
	Криза грошової і фінансово – кредитної систем
Інституціональні загрози	Тіньова економіка
	Корупція
	Рейдерство
	Тіньова парадержава
	Непродуктивний відтік капіталу

Рис. 1.10. Загрози фінансовій безпеці держави*

Примітка. *Складено автором на основі [132]

Загрози фінансовій безпеці держави тривалий час можуть не проявлятися, а тому моніторинг ризиків, які є джерелом їх появи, має відбуватися на постійній основі та на усіх рівнях вітчизняної економічної системи. Вияв відразу декількох загроз може спричинити новий кризовий етап для фінансової сфери країни, подолання якого можливе лише при умові реалізації швидких та ефективних управлінських рішень з метою боротьби з наявними фінансовими проблемами та мінімізації руйнівних наслідків дії таких загроз на державному рівні.

На нашу думку, алгоритм діагностики та регулювання фінансової безпеки має включати такі етапи (рис. 1.11).

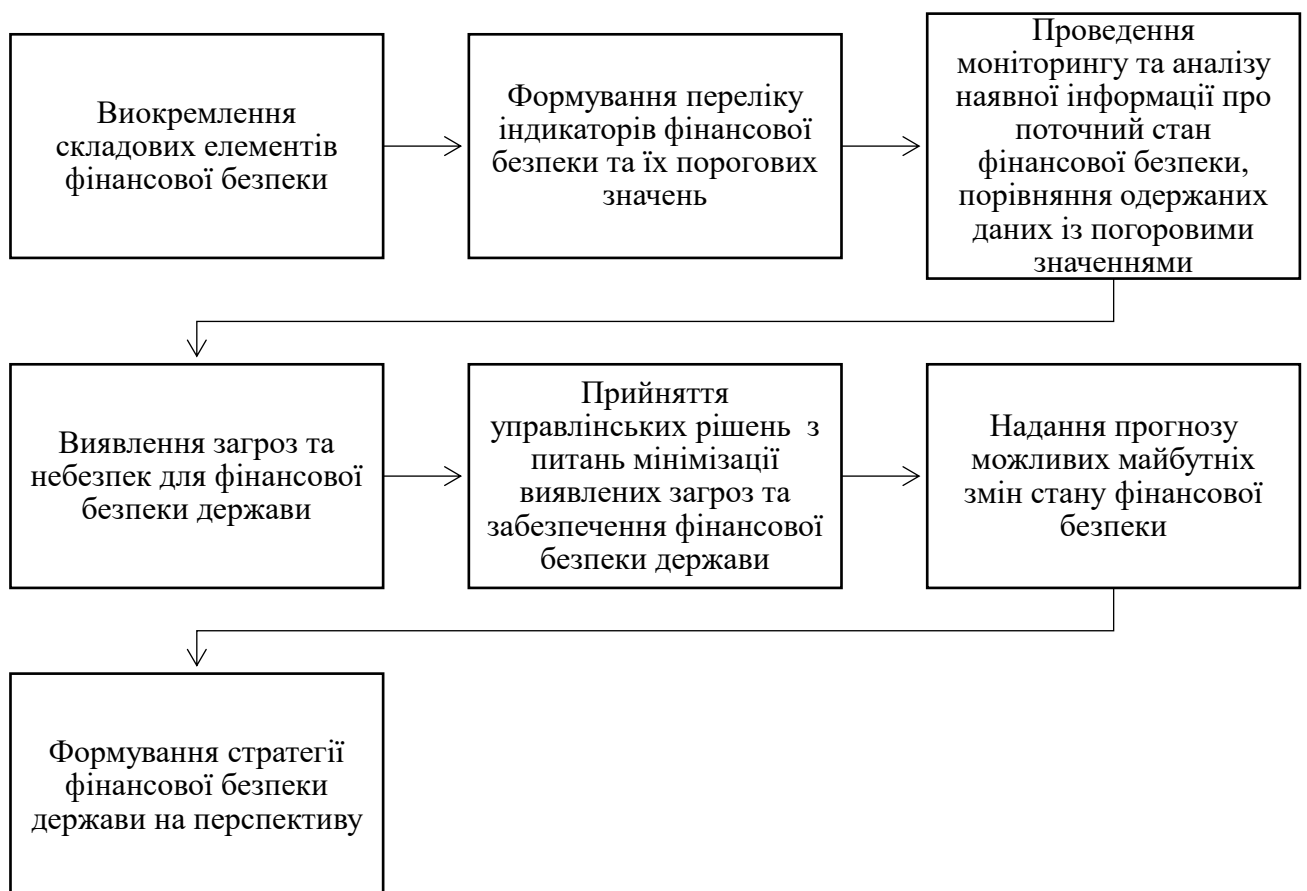

Рис. 1.11. Алгоритм діагностики та регулювання стану фінансової безпеки*

Примітка. *Складено автором на основі [176]

Враховуючи вище висвітлене, ми прийшли до висновку, що в закордонній та національній науково - економічній літературі існує велика кількість визначень терміну «національна безпека» та «економічна безпека». Проте ми

погоджуємося із вченими А. Волферсом, Д. Гадді, Г. Даєм, Дж. Джонсоном та Д. Кауфманом, що під поняттям національна безпека варто розуміти «захист пріоритетних цілей суспільства (економічний добробут, політична незалежність та справедливість) та їх безперешкодне поширення» [15].

Також підтримуємо думку науковців В. Т. Шлемко та І. Ф. Бінько, які стверджують, що економічну безпеку варто розглядати як «один із станів національної безпеки, що дає змогу забезпечити стійкість до впливу внутрішніх та зовнішніх загроз та задовольнити потреби як окремого домогосподарства так і держави в цілому».

Досліджуючи механізм забезпечення економічної безпеки держави (рис. 1.3), на нашу думку, необхідно дати нормативно – правовий метод, під яким пропонуємо розуміти «затверджені на державному рівні нормативні акти, що визначають межі, в яких може функціонувати служба економічної безпеки галузі, регіону чи окремого підприємства та забезпечуватися реалізація методів, заходів, засобів у забезпеченні економічної безпеки держави в цілому».

Нами було розроблено апарат управління економічною безпекою держави (рис. 1.4) до якого, на нашу думку, варто включити правоохоронні органи, фіскальні органи та органи спеціального контролю з відповідними службами.

Невід’ємним складником економічної безпеки та запорукою національної безпеки держави є фінансова безпека, яка виражається у певному стані фінансових потоків у межах фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетно - податкової, розрахункової, інвестиційної та фондових систем країни, які характеризуються збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю відвернути зовнішню фінансову експансію, забезпечити фінансову стійкість, ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання у цілому.

Наявність чіткого визначення поняття «фінансова безпека держави» допоможе вірно розставляти пріоритети розвитку країни та економічної сфери зокрема, не тільки вченим а й представникам керівних структур, що сприятиме підтримуванню фінансової безпеки держави на належному рівні, покращенню

фінансового стану населення та міжнародних позицій держави в глобальному середовищі.

Ми погоджуємося із думкою науковця О. Д. Василика та вважаємо, що під поняттям «фінансова безпека держави» варто розуміти «динамічний стан фінансових відносин, за якого створюються сприятливі умови та всі необхідні ресурси для розширеного відтворення, економічного росту, зростання життєвого рівня населення, удосконалення національної фінансової системи для успішної протидії зовнішнім та внутрішнім факторам дестабілізації фінансового стану в державі» [28].

На нашу думку, дане поняття варто розглядати не тільки на двох рівнях (мікро та макрорівні), а й виокремлювати мезорівень (фінансова безпека регіонів, галузей, секторів економіки), що дасть змогу проводити дослідження більш системно.

На рис. 1.10 нами було виокремлено основні, на наш погляд, загрози фінансовій безпеці держави та систематизовано на три категорії: внутрішні, зовнішні та інституційні загрози, що дає змогу більш конструктивно їх оцінити.

Руйнівний ефект переважної більшості класифікованих викликів, ризиків та загроз фінансової безпеки України можна нейтралізувати шляхом здійснення раціональної та зваженої фінансової політики, головною метою якої має стати здобуття національного фінансового суверенітету в майбутньому.

З метою досягнення оптимального рівня фінансової безпеки державі портібно сформувати механізм забезпечення фінансової безпеки та запровадити раціональну та ефективну інфраструктуру, яка дасть змогу забезпечити фінансову безпеку. Головним аспектом у досягненні фінансової безпеки держави виступає постійний моніторинг та оцінка її рівня, а також розробка та застосування заходів щодо зміцнення фінансової безпеки держави.

1.2. Сутність тіньової економіки, її класифікація та види

Тінізація національної економіки є одним із важливих проблемних аспектів сучасного розвитку будь-якої країни, оскільки поширює відтік вітчизняного капіталу за кордон, сприяє зростанню корупції в органах публічної влади, завдає шкоди бюджетам держави, юридичним та фізичним особам, дестабілізує економічні процеси в країні та є однією з істотних загроз фінансовій безпеці держави. Несвоєчасне реагування на дане явище провокує допущення серйозних помилок при розрахунку значення важливих макроекономічних показників, зумовлює неповну оцінку тенденцій та процесів, провокує допущення оперативних та стратегічних помилок під час прийняття важливих управлінських рішень.

Оцінюючи вплив тіньової економіки на фінансову безпеку держави необхідним є проведення ґрунтовного аналізу існуючого понятійно - категоріального апарату тіньового сектору економіки та відповідно її методичних основ. В процесі дослідження проблематики тіньової економіки ми виявили достатньо велику кількість визначень, які мають спірне чи неповне тлумачення. З метою обґрунтування власної позиції щодо сутності та змісту тіньової економіки вважаємо необхідним не тільки провести аналіз раніше описаних в наукових працях визначень, а й відобразити авторське бачення поняття тіньової економіки в контексті впливу на фінансову безпеку держави.

Історія тіньової економіки розпочинається з виникненням держави, тоді ж з'являються окремі ознаки тіньової економіки. У ХХ ст. для країн, що переживають системну кризу, проблеми тіньової економіки набули великого значення [152].

Із 70-х рр. ХХ ст. тема тіньової економіки стає популярною у західних економістів, а з 80-х рр. – і в Радянському Союзі. Такий інтерес був зумовлений розростанням тіньового сектору економіки, його проникненням у всі сфери економічних і суспільних відносин в переважній більшості країнах світу

(Болгарія, Туреччина, Польща, Італія, Німеччина, Франція та ін.), а також тим, що поширення тіньової економіки сьогодні має негативний вплив на їх національну безпеку. Проте кількісні та якісні параметри тіньової економіки дуже відрізняються залежно від конкретних економічних, соціальних, історичних і культурних особливостей тієї чи іншої країни [150].

Розвиток доіндустріального суспільства і його перехід до індустріального сприяв підвищенню тіньової ділової активності в її різноманітних проявах. Так, деякі форми капіталістичного виробництва (наприклад «розпорошена» мануфактура) становили «підпільну» протизагальному цеховому ремеслу, піратство поширювалося в XVI–XVIII ст. у Середземному та Карибському морях, Індійському океані, завдаючи чималої шкоди морським перевезенням, казнокрадство та корупція були притаманні всім абсолютистським державам. Епоха нового часу завершується узаконенням деяких форм тіньового бізнесу (наприклад банківської діяльності – колишнє лихварство) і посиленням боротьби з найбільш кримінальними його формами (комп'ютерним піратством, корупцією тощо) [7].

На сучасному етапі наукового розвитку існує велика кількість визначень поняття тіньової економіки, але головними підходами до трактування сутності «тіньової економіки» є [27]:

— обліково – статистичний – розглядає тіньовий сектор економіки як сукупність приховуваних від державних органів управління та контролю економічних відносин між господарюючими суб'єктами у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання економічних благ та підприємницьких здібностей;

— кримінально – логічний – тіньова економічна діяльність описується як суспільно - небезпечна економічна діяльність;

— формально – правовий - досліджує тіньовий сектор економіки у відношенні до правових норм, встановлених у державі. Їхнє порушення є деструктивним фактором розвитку громадянських інститутів і є потенційно небезпечним для суспільства явищем.

Розглянемо більш розширений огляд підходів визначення сутності тіньової економіки, зокрема:

— економічний – охоплює всі види економічної діяльності, які офіційно не включені до розрахунків валового внутрішнього продукту, сфера вияву економічної активності, спрямованої на одержання доходів від здійснення заборонених видів діяльності або на ухилення від суспільного (державного) контролю та сплати податків під час здійснення легальних видів економічної діяльності [61];

— інституційний – вивчає тіньову економіку як такі економічні відносини, що складаються в суспільстві на протигагу законам, правовим нормам, формальним правилам господарського життя. Основними об'єктами дослідження є соціально – економічні інституції, механізми санкцій, система офіційних і неофіційних відносин, а також система неофіційних правил, що регулюють економічну діяльність, поряд з офіційними [46];

— кібернетичний – тіньова економіка розглядається як самостійна керована система, представники підходу розробляють економіко – математичні моделі управління та прогнозування, а також виявляють зв'язки тіньового сектору економіки з офіційним сектором [46];

— моральний – дозволяє інтерпретувати тіньову економіку як економічну діяльність, яка порушує загальноприйняті моральні норми. Тіньовий сектор економіки функціонує в режимі порушень ustalених моральних принципів економічної діяльності та формування паралельних інститутів [46];

— мотиваційний – тіньова економіка трактується як всі види діяльності, спрямовані на формування та задоволення потреб, що культивують різні порушення. В процесі діяльності суб'єктів тіньової економіки формуються тіньові відносини між соціальними групами та мотиваційна поведінка, пов'язана з різноманітними порушеннями загальноприйнятих цінностей, принципів, зразків [46];

— соціологічний – характеризує поняття з точки зору взаємодії соціальних груп, що відрізняються позицією у системі тіньових інституцій та мотивами економічної поведінки суб'єктів у різних ситуаціях. Недоліком методу є обмеженість інформаційної бази, що не дає можливості проводити точних розрахунків та визначати поняття і сутність тіньової економіки [46];

— статистичний – економічна діяльність, яка з яких-небудь причин не враховується офіційною статистикою, до тіньової економіки відносять приховану від обліку та контролю економічну діяльність, що не фіксується в статистичних даних [61];

— юридичний – сукупність заборонених законом видів економічної діяльності. До тіньової діяльності відносять суспільно небезпечні форми економічної діяльності, здійснювані поза рамками законодавства, ухилення від офіційної державної реєстрації та державного контролю [61];

— фіскальний – прихована від оподаткування частина економіки, зокрема не врахування в загальному обсязі ВВП тієї його частки, що виробляється тіньовим сектором економіки, та не доотримання державою податків від діяльності суб'єктів тіньового сектору [134];

— комплексний (міждисциплінарний) – окреслює тіньову економіку як складне соціально – економічне явище, що містить систему законних та незаконних економічних відносин, які виникають між суб'єктами господарювання з метою отримання економічної вигоди методами недобросовісної конкуренції, тобто за власною ініціативою або під впливом зовнішніх обставин вдаються до дій, які порушують норми чинного законодавства, ухиляються від оподаткування, порушують усталену практику ведення ділових відносин та морально – етичні норми суспільства [134].

— безпековий - розглядає тіньову економіку як соціально – економічне явище, яке становить загрозу державній безпеці країни, створюючи такий стан економіки та інструментів влади, за якого не може бути забезпечений гарантований захист національних інтересів. Такий підхід актуалізує

необхідність створення і впровадження комплексу заходів, способів і методів, які будують направлені на детінізацію економіки країни [135].

На наш погляд дані підходи є системними та комплексними і розглядають явище тіньової економіки з різних сторін, проте підтримуємо саме безпековий підхід, який достатньо влучно розкриває сутність даного поняття як загрозу національній та фінансовій складовій безпеки зокрема.

Також, вважаємо за необхідним, додати ще й якісний підхід до трактування, за яким під поняттям «тіньова економіка» слід розуміти небезпечне фінансово – економічне явище, що виникає внаслідок прагнення суб'єктів економічної діяльності підвищити власний рівень фінансової безпеки шляхом зростання показника якості життя, передбачає здійснення прихованої чи незаконної економічної діяльності, яке негативно впливає на рівень фінансової безпеки держави в цілому.

На даному етапі не має єдиної концепції щодо трактування сутності тіньового сектору економіки, її структурних компонентів, не визначено ефективних методів оцінки її обсягів.

Також варто відзначити, що в працях українських та зарубіжних вчених присутні деякі відмінності в питанні підходів до трактування тіньового сектору економіки. Найчастіше, зарубіжні науковці віддають перевагу прикладному або ж операційному трактуванню, характерною рисою якого є визначення тіньового сектору економіки саме через види тіньової економіки та дії щодо її оцінки. Такий підхід використовується для вирішення реальних статистичних завдань, надання рекомендацій до поліпшення законодавчих актів та коригуванні як соціальної так і економічної політики [46].

Українські вчені підтримують теоретичний підхід, характерною особливістю якого є розгляд поняття тіньового сектору економіки як економічної категорії, що відображає складну систему соціально - економічних відносин у процесі виробництва, а також розподіл, обмін та використання матеріальних благ [46].

Найперше трактування поняття тіньового сектору економіки надав вчений Віто Танзі, за яким: «тіньова економіка - це частина валового національного продукту, яка через її відсутність у звітності та/або заниженні її величини не відображена в офіційній статистиці». Це відноситься до "... доходів не повідомлених, і не виявлених, податковими органами" [183]. Таким чином, ухилення від податків вказує на те, що податкові органи виявляють менше доходів, ніж є насправді. Отже «... мається на увазі, що країна багатша, ніж офіційно показує статистика» [183].

Відповідно до найпоширенішого трактування запропонованого науковцем Є. Фейгом «до тіньової економіки належить уся економічна діяльність, що з будь-яких причин не враховується офіційною статистикою» [163].

Вчений Д. Томас також погоджується з даним підходом та включає в тіньову економічну діяльність «... ті дії, які ... не враховані при розрахунку національного доходу» [186].

Ф. Сміт пропонує поняття тіньова економіка трактувати «як виробництво на ринку товарів і послуг, законне чи незаконне, яке не виявляється в офіційних оцінках валового внутрішнього продукту» [180].

Німецький вчений Ульріх Тіссен використовує поняття тіньова економіка «для тих видів діяльності, в яких створюється нова вартість, що не враховується офіційною статистикою» [141].

Відповідно до думки науковців М. Флемінгу, Д. Фаррелу, Д. Роману всі напрацьовані наукою дефініції поняття «тіньового сектору економіки» варто групувати за двома підходами [166]:

1. Визначальний або ж операційний підхід – досліджує тіньовий сектор економіки як певні незафіксовані економічні дії.

До недоліків даного підходу можна віднести [109]:

— великий обсяг ухилення від сплати податків немає жодного відношення до тіннізації економіки, оскільки, можна просто допустити помилку при заповненні податкової декларації через занадто ускладнену податкову систему;

- не враховуються підприємства чи організації, які ухилилися від сплати податків, але при цьому не порушили законодавчих актів;
- прибутки, які отримані від здійснення кримінальної діяльності, такої як наприклад торгівля наркотиками, враховуються тільки під час вкладення її в легальну чи тіньову економічну діяльність;
- на кінцевий результат має вплив недосконалість статистичних розрахунків.

2. Поведінковий підхід – визначає тіньовий сектор економіки як реакцію в поведінці економічних агентів на встановлені державою обмеження.

Недоліками даного підходу є [109]:

- дії домогосподарств та суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність в тіньовому секторі економіки, неможливо розцінювати як реакцію на встановлені державою обмеження;
- має високу схильність до суб'єктивних суджень;
- визначальний вплив має політична система.

Науковець Рейкін В. С., з погляду поєднання статистичного, правового та податкового підходів, пропонує трактувати поняття тіньова економіка «як складне системне явище, що не контролюється і (або) не регулюється законодавством та договірними відносинами, представлене соціально – економічною діяльністю суб'єктів господарювання, трансакції яких приховуються від оподаткування та (або) не опубліковуються статистикою» [121].

Вчений Баранов С. О. вважає, що всі наукові праці західних науковців можна згрупувати за трьома точками зору щодо трактування поняття тіньового сектору економіки [6]:

- перша – досліджує тіньовий сектор економіки як діяльність, що не врахована до ВВП (представники: Д. Блейдс, В. Казімієр, Р. Люттік Хаузен, К. Макафі, А. Френз та ін.);

— друга – вивчає тіньову економіку як здійснення незаконних та заборонених видів діяльності (представники: Б. Даллаго, А. Ділнот, Б. Контіні, Ф. Лееу, Сю Морріс та ін.);

— третя – до тіньового сектору економіки варто відносити всі незадекларовані види економічної діяльності (представники: Ж. Віллард, К. Карсон, В. Патрізі та ін.).

Наукові напрацювання вітчизняних вчених можна представити такими ключовими напрямками [6]:

— економічним (представники: З. Варналій, І. Мазур, Н. Мушинська, В. Предборський та ін.);

— юридичним (представники: Ю. Грошовик, Н. Дригваль, В. Попович та ін.);

— у сфері державного управління (представники: О. Подмазко, М. Флейчук та ін.).

Науковці С. І. Юрій, С. М. Мочерний, О. А. Устенко та Я. С. Ларіна під поняттям тінізації економіки вбачають «вид економічної діяльності, спрямованої на отримання заборонених доходів, ухиляння від державного, наддержавного і громадського контролю та сплати податків під час здійснення легальних видів економічної діяльності» [47].

Вчена С. Нікітіна трактує поняття тіньова економіка «як ринкове виробництво товарів та послуг (заборонених та не заборонених законодавством), яке не враховується офіційною статистикою національного продукту і не пов'язане з будь-якими зобов'язаннями зі сплати податків державі» [21].

Відповідно до думки науковця В. Нагребельного тіньова економіка «це економічна діяльність, пов'язана з незаконним привласненням особою або групою осіб частини створеної вартості або частки майна через різного роду викривлення об'єктивної інформації про рух грошових коштів та матеріальних цінностей, спотворення даних первинного обліку для заплутування джерел походження доходів, а також через реалізацію методом лобіювання відповідних законодавчих норм і нормативів, схем корисливого перетікання капіталів,

здійснення яких не підпадає під кримінальну відповідальність, але зумовлює матеріальні втрати державних або підприємницьких структур та окремих громадян» [97].

В. Мельникова виділяє декілька видів діяльності в структурі тіньової економічної діяльності, зокрема [92]:

— неофіційна економіка – включає законні види діяльності, які безпосередньо пов'язані з виробництвом товарів чи надання послуг, але не відображаються в офіційній статистиці;

— фіктивна економіка – охоплює спекулятивну діяльність, а також хабарництво, продаж певних привілеїв, прав чи пільг, та інші аспекти “пошуку ренти”;

— підпільна економіка – характеризує усі види економічної діяльності, які є законодавчо забороненими, сюди відноситься незаконне виробництво та реалізація товарів чи надання послуг; виготовлення зброї, наркотичних препаратів, перевезення контрабанди, а також практикування певних видів діяльності особами, без юридичного на це права (до них відносяться адвокати та лікарі, які здійснюють діяльність без ліцензії) [92]. Це твердження підтримує науковець Ю. Ванькович, який також пропонує даний розподіл тіньової економіки за складовими [22].

Також даної думки дотримується О. Базилінська, але до виокремлених вченими Ю. Ваньковичем та В. Мельниковою складових елементів, вона пропонує додати ще один елемент, такий як прихована економіка [5].

Нами було систематизовано окремі підходи українських вчених щодо трактування поняття «тіньова економіка» (додаток В).

Наявність великої кількості визначень поняття тінізації економіки тісно пов'язано з її іманентною характеристикою, такою як: можливість до постійного розвитку в умовах всіх типів економічних систем з притаманними їй формально - правовими нормами та пристосуванням до рівня та характеру її державного впливу на економічну систему. Відмінними при цьому будуть тільки обсяги прояву тіньової економічної діяльності взяті в конкретний історичний період.

Переважає більшість тіньової діяльності в економіці є навмисно здійсненою, тому що особи, які провадять дану діяльність, мають на меті отримати для себе користь. Даний вид діяльності є особливістю для держав, в яких діє занадто великий податковий тиск на підприємство чи організацію, що відповідно змушує працівників приховувати свої реальні доходи від діяльності таких підприємств.

Ми погоджуємося з думкою В. Нагребельного в тому, що під поняттям тіньова економіка варто розуміти «економічну діяльність, яка безпосередньо пов'язана з незаконним привласненням частки новоствореної вартості або ж частини майна, з використанням різного роду викривлення об'єктивної інформації про рух грошових коштів та матеріальних цінностей, спотворення даних первинного обліку з метою заплутування джерел походження доходів» [97].

Ключове значення для трактування та розуміння сутності тіньової економіки є дослідження її структури.

Тіньова економіка являє собою певну систему, а відповідно її характерною рисою є певна сукупність складових елементів, які являють собою переплетення та взаємодію об'єктів, суб'єктів, особливостей та наслідків, які, на жаль, неможливо привести до простого сумування як негативних так і позитивних характеристик, тому що здійснюваний вплив на економіку держави є достатньо неоднозначним та залежить від конкретної ситуації, рівня розвитку національної економіки.

В сучасній економічній літературі наявні різні погляди на виокремлення складових елементів тіньової економіки.

Науковець Є. Фейг вирізняє такі головні складові [164]:

— легальна та не прихована економічна діяльність, яка не є базою оподаткування та відповідно не відображена в офіційній статистиці;

— економічна діяльність, яка порушує законодавчі норми та є свідомо прихованою.

Першу складову науковець називає «неформальною економікою» та відносить «виробничу діяльність у домашніх господарствах, надання послуг на епізодичній основі, невеликі підробітки (догляд за дітьми; дохід, отримуваний від сільського господарства; виконання ремонтів власними силами та ін.), цю діяльність не враховують під час визначення обсягу валового національного доходу» [164].

Друга складова отримала назву «підпільної економіки» та на думку Є. Фейга відображає «заборонену в державі економічну діяльність, кримінальні діяння, а також всі інші види діяльності, які повинна враховувати і контролювати держава, однак суб'єкти такої діяльності свідомо її приховують для ухилення від оподаткування, або в інших протиправних цілях» [164].

Вчений П. Гутманн переконаний що серед складових частин тіньового сектору економіки варто виділяти неформальну, нелегальну та приховану частини [170].

Схожу структуру тіньового сектору економіки пропонує фахівець з США Д. Блейдс, а саме [154]:

- виготовлення абсолютно легальної продукції, а її обсяги є прихованими від держави з метою уникнення сплати податків;
- виготовлення незаконних товарів або ж надання послуг, які порушують законодавчі норми;
- приховування прибутків в натуральній формі.

Фахівець переконаний, що «саме ухилення від сплати податків від незабороненої економічної діяльності робить найбільший внесок в обсяг тіньової економіки» [24].

О. В. Турчинов у своїх наукових працях виокремлює такі складові частини тіньового сектору економіки [143]:

- відкрита для органів державної влади економічна діяльність, але з огляду на певні суб'єктивні та об'єктивні причини є неоподаткованою, невідображеною та неконтрольованою державою;

— економічна діяльність, яка провадиться в межах закону, але в процесі якої відбувається часткове чи повне ухилення від сплати податків, певних зборів, штрафів та порушення державної регламентації, оскільки суб'єкт, який здійснює діяльність в тіньовому секторі отримує додатковий прибуток через порушення податкового або ж іншого законодавства, відповідно до якого регламентується економічна діяльність;

— економічна діяльність, яка порушує законодавчі акти та є навмисно прихованою від органів державної влади;

— економічна діяльність, яка провадиться з метою отримання прибутку через здійснення чи сприяння здійсненню кримінальних злочинів.

Науковець З. Варналій виділяє такі головні елементи тіньового сектору економіки (рис. 1.12).

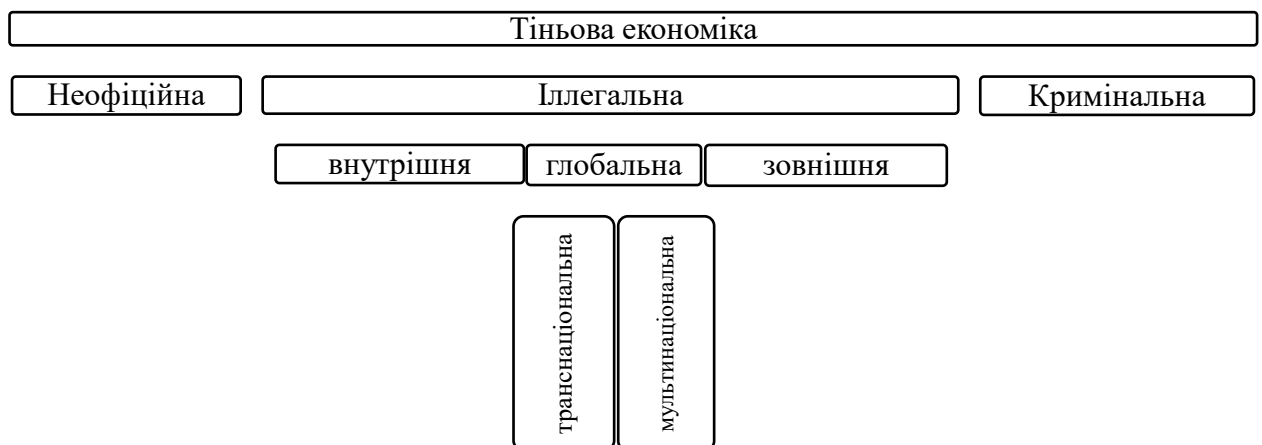

Рис. 1.12. Схема структури тіньової економіки за З. Варналієм*

Примітка. *Складено автором на основі [25]

Трактування поняття «тіньового сектору економіки» як структурного складового елемента державної безпеки варто розглядати з позиції системи, яка включає три самостійні, але взаємозалежні сектори: неформальну, фіктивну і кримінальну економіку (рис. 1.13).

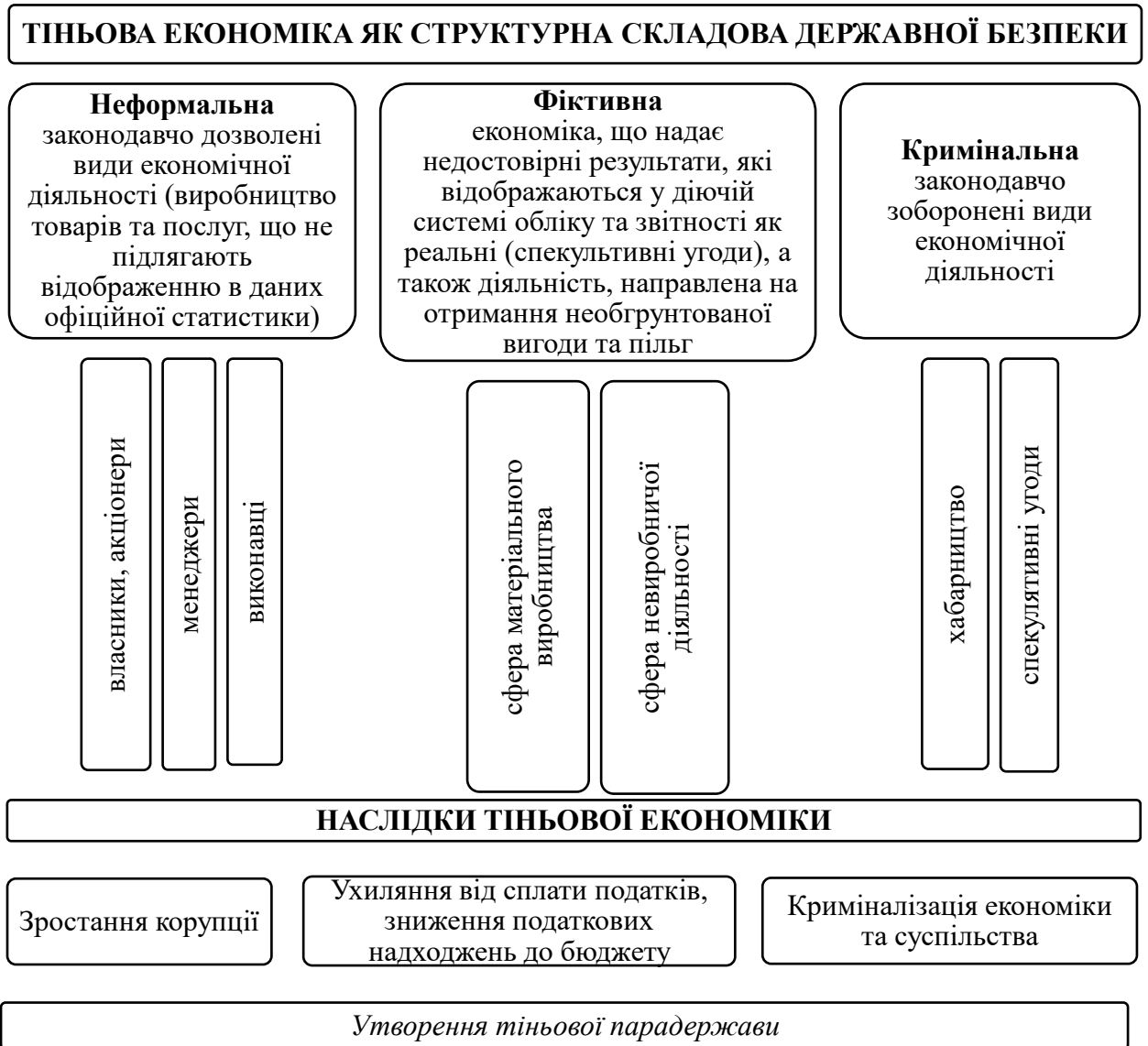

Рис. 1.13. Структура поняття «тіньова економіка» як складової державної безпеки*

Примітка. *Складено та доповнено автором на основі [134]

На нашу думку, рис. 1.13 варто доповнити ще одним наслідком тіньової економіки, таким як, утворення тіньової парадержави, яка формується під впливом сучасних реалій та чинників, а зокрема тісного взаємозв'язку тіньової економіки з корупцією, що призводить до формування корупційних ринків державних послуг та суспільних благ.

З метою більш детального огляду тіньової економічної діяльності, необхідно провести розширену її класифікацію за основними ознаками.

На нашу думку, до них можна віднести тривалість здійснення, масштабність, мотивацію та масовість.

За масштабністю тіньову діяльність, варто розрізняти [23]:

— зовнішню тіньову діяльність - дії, які проводяться в декількох державах, мають чітко визначену інфраструктуру та безпосередньо впливають на загальний стан економіки;

— внутрішню тіньову діяльність варто поділяти:

○ загальнодержавна тіньова діяльність – охоплює діяльність, яка здійснюється в межах однієї держави, статистично не відображена, приховується від органів державної влади та не зареєстрована офіційно;

○ галузева тіньова діяльність – характеризує діяльність, яка здійснюється в межах галузі;

○ регіональна тіньова діяльність – охоплює діяльність, що здійснюється в межах області чи регіону та безпосередньо впливає на розвиток їхньої соціально – економічної сфери;

○ локальна тіньова діяльність – характеризує діяльність, що провадиться в межах підприємства та безпосередньо впливає на виробничу діяльність.

Описана вище класифікація тіньової економічної діяльності за масштабністю здійснення наведена на рис. 1.14.

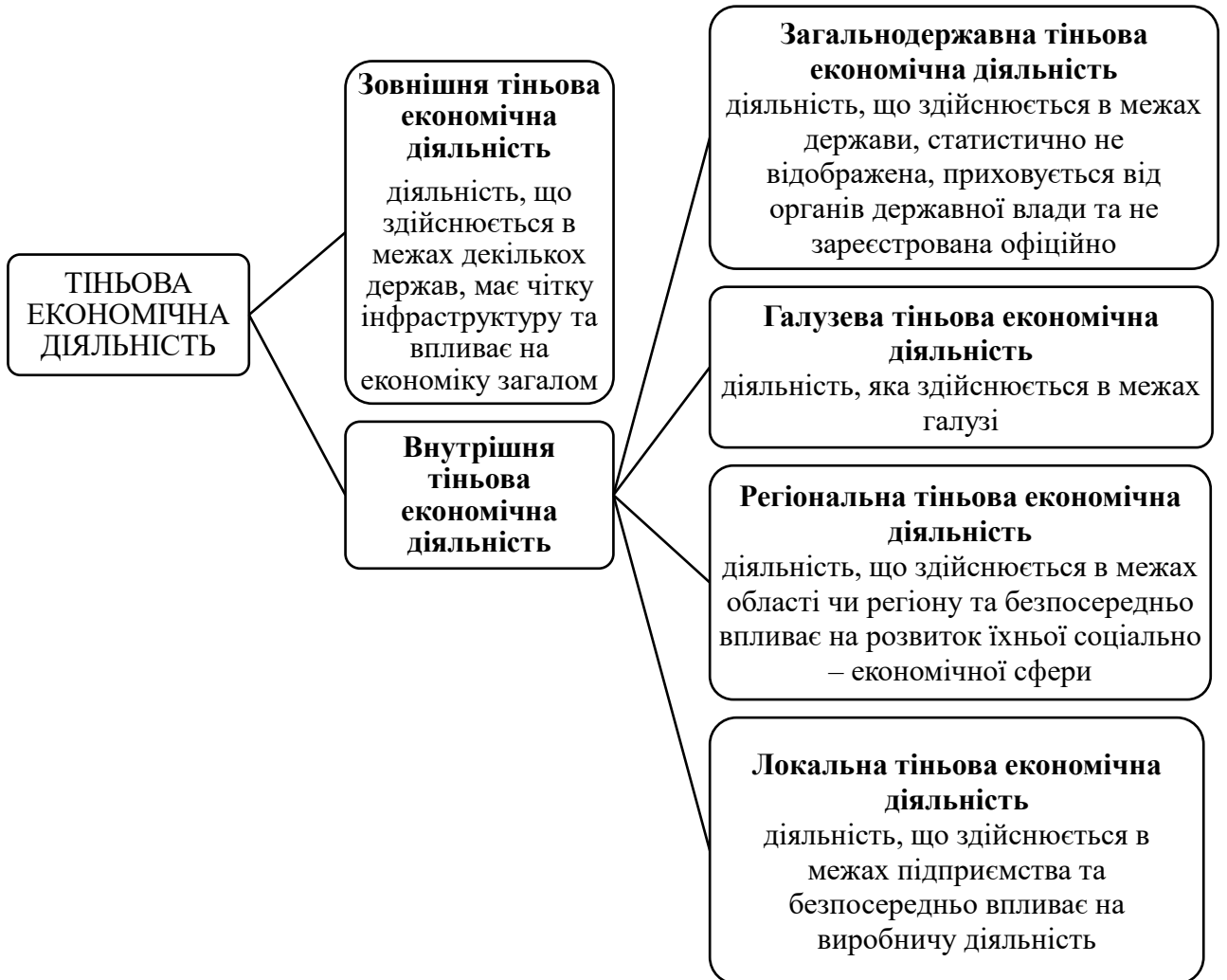

Рис. 1.14. Класифікація тіньової економічної діяльності за масштабом здійснення*

Примітка. *Складено автором на основі [23]

Відповідно до кількості осіб, які здійснюють тіньову економічну діяльність її можна розділити на одноосібну та колективну. До одноосібної тіньової економічної діяльності варто відносити діяльність, яку здійснює одна фізична особа (надання певного виду послуг, які ніяк документально не відображені та відповідно з таких доходів не сплачуються податки). Колективна тіньова

економічна діяльності включає діяльність, яку здійснює група осіб, що не мають статусу юридичної особи [23].

Також тіньову економічну діяльність можна прокласифікувати за мотивацією [23]:

— навмисно здійснена тіньова економічна діяльність – включає діяльність, яку здійснює юридична або ж фізична особа з метою одержання додаткового, незареєстрованого прибутку, з подальшим використанням;

— ненавмисно здійснена тіньова економічна діяльність – включає діяльність, яка здійснюється через незнання законодавства, або ж ненавмисне допущення помилок при заповненні фінансової звітності.

На рис. 1.15 нами було зображено класифікацію тіньової економічної діяльності за постійністю здійснення.

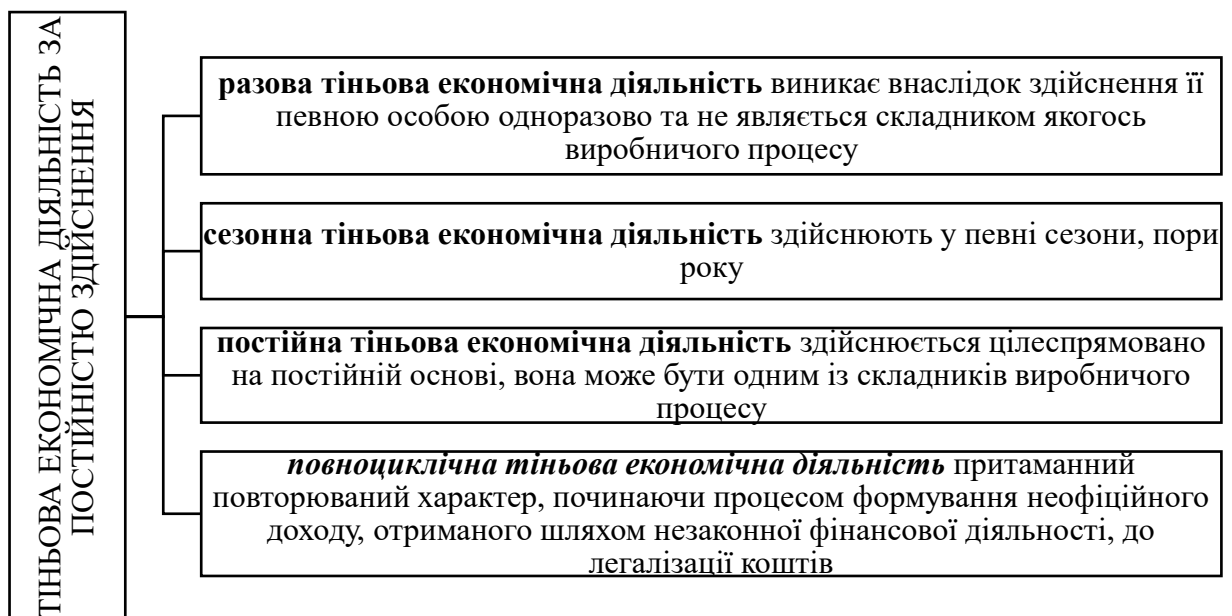

Рис. 1.15. Класифікаційні групи тіньової економічної діяльності за постійністю здійснення*

Примітка. *Складено та доповнено автором на основі [23]

На нашу думку, рис. 1.15 варто доповнити ще однією класифікаційною групою, такою як повноциклічна тіньова економічна діяльність, оскільки їй притаманний повторюваний характер, починаючи процесом формування неофіційного доходу, отриманого шляхом незаконної фінансової діяльності, до

легалізації коштів, інакше кажучи реалізація фінансових операцій, із надання незаконно одержаними грошовими ресурсами вигляду офіційних активів задля уникнення ризику виокремлення таких доходів правоохоронними або ж контролюючими органами.

За тривалістю здійснення тіньову економічну діяльність можна класифікувати на [23]:

- короткотермінова – тіньова економічна діяльність, яка здійснюються лише в термін до 1 року;
- середньотермінова – тіньова економічна діяльність, яка здійснюються від 1 до 5 років;
- довготермінова – тіньова економічна діяльність, яка здійснюються протягом більше як 5 років.

Відповідно до стадій виробництва тіньову економіку можна поділити на постачальницьку, виробничу та збутову [130].

Також тіньовий сектор економіки можна прокласифікувати за характером діяльності суб'єктів [130]:

- «прихована» («сіра») тіньова економічна діяльність – характеризує абсолютно легальну економічну діяльність з виробництва легальних товарів та надання легальних послуг, таких як медичні, будівельно-монтажні, послуги оренди, побутові послуги, які частково не відображені в офіційній статистиці та не є базою для оподаткування;
- «підпільна» («темно-сіра») тіньова економічна діяльність – незаконне виготовлення та реалізація легальних товарів без будь-якого документального оформлення чи реєстрації такої підприємницької діяльності;
- «злочинна» («чорна») тіньова економічна діяльність – заборонена законодавчими актами діяльність, яка пов'язана з виготовленням та продажем заборонених товарів та послуг, таких як наркоторгівля та корупція.

У відповідності до Системи національних рахунків (СНР) (SNA 93) [182] та європейської Системи національних рахунків (ЕСА 95) [188] будь-які вияви тінізації економіки можна поділити на дві групи:

1. Продуктивні види господарської діяльності, результати яких враховуються у ВВП;
2. Діяльність, яка не враховується у ВВП, але відображена на спеціальному рахунку з метою зменшення статистичних похибок. Сюди можна віднести злочини проти майна або особи.

Види діяльності в тіньовій економіці, що враховуються при розрахунку ВВП, класифікуються за трьома наступними напрямками [32]:

- підземне (приховане) виробництво (економіка);
- неофіційне (неформальне) виробництво (економіка);
- незаконне виробництво (економіка).

Підземне виробництво – включає виробничу діяльність домашніх господарств, підприємств та організацій, яка є цілком законодавчо дозволеною, але з якої не сплачуються податки та не врахована в статистичному обліку у зв'язку з [32]:

- економічними причинами - навмисна несплата податків та соціальних виплат, дотримання умови щодо мінімальної заробітної плати та тривалості робочого дня, а також заходів з охорони праці;

- статистичними причинами - виробнича діяльність, яка не зареєстрована у зв'язку з:

- неточностями при заповненні різних адміністративних форм чи проведенні статистичних анкетувань;

- розвиток економічних систем швидший, аніж їх можуть виявити традиційні методи збору та огляду інформації.

Така діяльність існує практично у всіх галузях вітчизняної економіки.

Неофіційне виробництво – відноситься до виробничих одиниць, що характеризується [32]:

- низьким рівнем організації;
- незначним поділом між працею і капіталом;
- базується на робочих місцях випадкового характеру, спорідненості чи персональних відносинах (сільськогосподарські сезонні робітники, тимчасові бригади будівельників, домашня прислуга), незакріплених формально договором або яким-небудь іншим юридичним документом.

Незаконне виробництво – це всі економічні дії, що належать до [32]:

- виготовлення товарів та надання послуг, виготовлення, реалізація, володіння чи розподіл якими є законодавчо заборонено (виготовлення та реалізація наркотичних засобів, торгівля зброєю);
- виготовлення товарів та надання послуг, які законодавчо дозволені, але право на здійснення яких у виробника відсутнє.

Отже, відповідно до СНР усі вище перелічені види тіньової економічної діяльності мають так чи інакше відобразитися при розрахунку обсягів ВВП.

Зважаючи на вищевикладене, головною ознакою тіньової економічної діяльності можна вважати приховування від офіційної реєстрації комерційних договорів чи навмисне викривлення їх змісту при реєстрації (додаток Г).

Відтак, провівши системний аналіз класифікаційних ознак, запропонованих різними вченими, можна сказати, що науковці, здебільшого, здійснюють характеристику складових елементів тіньового сектору економіки, поділяючи їх на такі, що мають місце в процесі здійснення господарської діяльності, кінцеві результати яких не відображені в офіційній статистиці, та на такі, що законодавчо заборонені державою.

Проте, тіньовий сектор економіки необхідно досліджувати тільки в контексті тих загальних економічних процесів, які відбуваються в державі. Існування тіньової економіки створює загрозу національній безпеці нашої держави та має деструктивний і негативний вплив на соціальну економіку.

Науковці досі не сформулювали чіткого трактування поняття «тіньова економіка» та її структурних елементів. Переважна більшість вчених використовують близькі за значенням категорії, такі як, «фіктивна економіка», «неофіційна економіка», «підпільна економіка», «економіка чорного ринку», «друга економіка», «неврахована економіка», «паралельна економіка».

Проте, ми погоджуємося із думкою вченого В. Нагребельного, який пропонує під поняттям тіньова економіка розуміти «економічну діяльність, яка прямо пов'язана із незаконним привласненням певної частки новоствореної вартості чи частини майна, із використанням викривленої інформації про рух матеріальних цінностей та грошових коштів, перекручуванням даних первинного обліку з метою заплутування джерел походження доходів» [97].

Двома основними факторами, що сприяють зародженню і розвитку тіньової економіки є: неадекватна державна, її правова та економічна політика – з одного боку, та прагнення людини до самозбереження і неадекватного збагачення – з іншого. Даний процес може відбуватися тільки у відповідних для зростання обсягів тіньового сектору економіки умовах, корупційному та бюрократичному середовищі.

З огляду на це нами було запропоновано доповнити рис. 1.13 ще одним наслідком тіньової економіки таким як, тіньова парадержава, що зумовлено паралельним зростанням рівня тіньової економіки та корупції.

Ми переконані, що варто виокремити ще одну класифікаційну групу тіньової економічної діяльності за постійністю здійснення, таку як повноциклічна, оскільки наявна класифікаційна група не враховує повторюваний характер тіньової економіки, від процесу генерування тіньового фінансового доходу до легалізації коштів, з метою мінімізації ризику виявлення таких капіталів правоохоронними та іншими контролюючими органами.

Запропоноване авторське визначення поняття «тіньової економіки» з точки зору впливу на фінансову безпеку держави, під яким слід розуміти небезпечне фінансово – економічне явище, що виникає внаслідок прагнення суб'єктів економічної діяльності підвищити власний рівень фінансової безпеки шляхом

зростання показника якості життя, передбачає здійснення прихованої чи незаконної економічної діяльності, яке негативно впливає на рівень фінансової безпеки держави в цілому.

Ми переконані, що своєчасне визначення причин розвитку тіньового сектору економіки та оперативне реагування на них органами державної влади, проведення дієвих заходів щодо детінізації національної економіки не лише сприятиме формуванню повноцінного ринкового середовища, розвитку вітчизняної економіки, легалізації капіталу, залучення іноземних інвестицій, процесу демократизації економіки та суспільства загалом, а й забезпечить зміцнення фінансової безпеки держави.

1.3. Методичні підходи до оцінки впливу тіньової економіки на фінансову безпеку держави

Поширення тіньової економіки в Україні як складного соціально - економічного явища, є головним викликом в механізмі забезпеченні сталого розвитку національної економіки. Це спричиняє перешкоди не тільки на шляху до ефективної боротьби з проявами тіньового сектору економіки, а й точного визначення її масштабів.

Одним із найнебезпечніших наслідків розвитку тіньової економіки для фінансової безпеки країни є криміналізація суспільства: збільшення кількості економічних злочинів, широкомасштабний розвиток організованої злочинності, що веде до втрати державою своїх регулювальних, контрольних та інших соціально важливих функцій.

За рахунок того, що тіньова діяльність не сприяє надходженню коштів в бюджет країни, відбувається деформація податкової сфери, що проявляється у впливі на розподіл податкового навантаження і, як наслідок, скороченні бюджетних витрат і деформації її структури. Оскільки нелегальна діяльність ухиляється від сплати податків, то це призводить до зростання оподаткування

доходів, що отримуються легальним шляхом. Від цього відбувається зростання податкового навантаження, що стимулює подальше приховування доходів від оподаткування. Така деформація податкової сфери призводить до зміни і бюджетної, що проявляється в скороченні витрат державного бюджету і деформації його структури.

Крім того, у разі відсутності достовірних даних про масштаби тіньового обороту це негативно впливатиме на політику зайнятості. Коли зайняті в тіньовій економіці враховуються як безробітні, то оцінка рівня безробіття виявиться вище реальної. В такому разі уряд може проводити експансіоністську політику тоді, коли в цьому немає потреби. Тоді політика буде спрямована на збільшення сукупного попиту, підйому рівня виробництва і збільшення зайнятості шляхом послаблення грошово-кредитної політики, а також збільшення державних витрат. В результаті – відсутність достатньої кількості робочої сили і зростання інфляції. До того ж, неформальна зайнятість і тінізація заробітних плат ускладнюють досягнення цілей реформування системи пенсійного страхування. Через нинішні масштаби тінізації ринку праці та наявність налагоджених механізмів легкого виведення в «тінь» заробітних плат зменшуються обсяги страхових внесків до Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування, а також надходження до бюджету податку з доходів фізичних осіб. Помилки при розробці політики забезпечення фінансової безпеки можуть виникати і з інших причин, пов'язаних з недооцінкою наслідків тіньової економіки: деформації реального стану платіжного балансу, що зумовлено безконтрольним рухом через кордон товарів і капіталів; завищення податкового навантаження і державних витрат внаслідок того, що вони визначаються по відношенню до заниженого ВВП, що не враховує товари і послуги тіньового сектора.

В реаліях сьогодення суперечливим і недостатньо науково вивченим залишається питання визначення рівня впливу тіньової економіки на фінансову безпеку держави. При цьому проблемними аспектами є різноманітність трактувань поняття фінансової безпеки та складність економіко - математичного

моделювання у сфері досліджень тіньового сектору та фінансової безпеки через відсутність чітких однозначних вимірників.

Це пов'язано насамперед з тим, що всі учасники тіньової господарської діяльності прагнуть різними способами її приховати, що негативно впливає на пошуки універсального методу визначення масштабів тіньової економіки. До того ж визначення меж тіньової економіки ускладнюється низкою факторів, серед яких можна виділити трудомісткість оцінок, необхідність чіткого поділу і відповідного обліку окремих компонентів тіньової діяльності.

Наразі в наукових дослідженнях відсутній загальний методичний підхід до оцінки масштабів тінізації економіки на макро- і мікрорівнях.

Здебільшого, іноземними науковцями з метою розрахунку масштабів тіньової економіки застосовується методологія Системи національних рахунків - 1993 р. [127] та Системи національних рахунків – 2008 р [128]. Дана методологія являє собою макростатистичну модель ринкової економіки, де зазначається поведінка усіх учасників економічної господарської діяльності, їхня взаємозалежність та взаємовідносини, ефект від діяльності в межах вітчизняної економіки. Національні рахунки застосовуються як взірець в процесі формування системи стандартів у суміжних сферах статистики (табл. 1.3).

Система національних рахунків рекомендує в тій чи іншій формі враховувати практично будь - яку нелегальну, неформальну та приховану економіку; обліковувати тіньову діяльність у межах виробництва з метою його порівняння із використанням продукції. Разом з тим у поєднанні з інформаційними можливостями вона дає підстави для вибору конкретних підходів, засобів, інструментів щодо визначення обсягів тіньової економіки.

Водночас цей метод має істотні недоліки: виникає складність практичної його реалізації через відсутність необхідної інформації. Також, дана система національних рахунків поки що не є належно сформованою на рівні регіонів, а присутні недоліки в інформаційній галузі рекомендується перекривати експертними оцінками. Вірність та правдивість яких залежать від погодженості думок фахівців та їхньої активності.

Підходи до вимірювання тіньової економіки в інтерпретації Системи національних рахунків - 1993 та Системи національних рахунків – 2008*

Система національних рахунків -1993	Система національних рахунків -2008
<p>"Економіка, яка не спостерігається", обчислюється у складі наступних частин:</p> <p>1. Підпільна економіка (underground economy) є законна діяльність, але приховується від органів влади для уникнення:</p> <ul style="list-style-type: none"> — сплати податків; — соціальних внесків; — дотримання законних стандартів (мінімальної зарплати, максимальних робочих годин, безпеки та охорони здоров'я); — дотримання адміністративних процедур, заповнення анкет та статистичних форм. 	<p>Окреслює дві сфери виміру:</p> <ul style="list-style-type: none"> — "вимірювання економіки, що не спостерігається" (NonObserved economy) (інструкції Організації з економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Міжнародного валютного фонду (МВФ), Міжнародної організації праці (МОП) та Міждержавної статистичної комісії СНД, 2002).
<p>2. Незаконне виробництво (illegal production):</p> <ul style="list-style-type: none"> 1) виробництво товарів та послуг, продаж яких заборонений законом; 2) виробнича діяльність, що зазвичай є законною, але стає незаконною через відсутність ліцензій у виробника. 	
<p>3. Неформальний (informal sector) сектор характеризується сукупність суб'єктів, що займаються виробництвом товарів та послуг з метою забезпечення зайнятості та доходів для осіб, які цим займаються.</p>	

Примітка. *Складено на основі [127, 128]

Основні методи розрахунку тіньового сектору економіки зарубіжні науковці розділили на такі групи (рис. 1.16) [86, 111]:

- мікрометоди (прямі методи);
- макрометоди (опосередковані методи);
- підходи через національний облік;
- монетарні підходи.

Рис. 1.16. Основні міжнародні методи оцінки тіньової економіки *

Примітка. *Складено автором на основі [86, 111]

Ми погоджуємося із думкою вчених Р. Гутмана та В. Танзі, що «ключовою перевагою макрометодів є можливість отримати вірогідніші дані про масштаби тіньової економіки шляхом порівняльного аналізу отриманої інформації про окремі фактори чи явища» [2].

Дана інформація відображає лише відносні обсяги та тенденції розповсюдження тіньової економічної діяльності в рамках окремої групи аналізованого предмета, яке в подальшому можливо екстраполювати повністю на весь аналізований об'єкт. Недоліками макрометодів вчені Р. Гутман та В. Танзі вважають агрегування показників, що завищує кінцевий результат, а також вплив на них інших факторів, які не мають ніякого відношення до тіньової економіки [2].

Найчастіше зарубіжні науковці використовують монетарний методом для розрахунку обсягів тіньового сектору економіки.

Вперше метод валютного попиту використав Ф. Каган, який вирахував кореляцію валютного попиту і податкового тиску як одну з причин тіньової економіки США в 1919 - 1955 рр. [161].

Даний метод використовували та удосконалювали науковці Р. Гутманн і В. Танзі, які провели економетричну оцінку основних функцій валютного попиту для США за період 1929 - 1980 рр. [170, 184].

Науковий підхід В. Танзі визначає, що приховані тіньові угоди використовувалися у готівковій формі, з метою мінімізації слідів для державної влади, саме тому зростання обсягу тіньового сектору економіки формує ріст попиту на готівкові кошти. З метою уникнення такого додаткового попиту на валютні кошти, до основного рівняння варто враховувати фактор часу. Піддаються контролю і звичайні чинники: зростання доходу, відсоткові ставки, звички оплати. Як ще один фактор до складу основного рівняння можна включити такі показники: пряме та непряме податкове навантаження, державне регулювання та складність податкової системи, які вважаються основними факторами, які мотивують населення до трудової діяльності в тіньовому секторі економіки. На даний час в науці існують різноманітні варіації застосування цієї ідеї [184].

Інший монетарний метод, розроблений вченими М. Беднарським, Р. Кокосинським та Дж. Стопуром передбачає, що масштаби тіньового сектору економіки представлені як різниця між фактичним масштабом грошової маси, яка використовується та загальним масштабом роздрібного товарообороту та платних послуг [44].

Науковцями Б. Фреєм та В. Поммерсом був запропонований метод, відповідно до якого необхідно провести аналіз структури номінальних банкнот, які перебувають в обігу. Також існує твердження, що зростання обсягів тіньового сектору економіки вимагає зростання в обігу готівкових коштів, особливо високономінальних банкнот, вища частина яких може бути свідченням про

зростання обороту в тіньовому секторі економіки. До недоліків даного методу можна віднести те, що він може встановити тільки збільшення (а не фактичний рівень) обсягів тінізації економіки [2].

Ми вважаємо, що до напрацьованих наукою результатів, які одержані при застосуванні монетарного методу, необхідно відноситися особливо обережно, і не застосовувати даний метод при розрахунку обсягів тіньової економіки в державах з перехідною економікою, оскільки для останньої характерними чинниками є приватизація, високі темпи інфляції тощо, які не дають можливості їхнього включення за цією методологією.

Метод порівняння доходів і витрат використовується в Австрії, Великобританії, Німеччині та США. Його особливістю є застосування різниці між статистично відображеним рівнем витрат та доходів. У системі національних рахунків обсяг доходу має бути рівнопропорційним обсягу витрат. Отож, за умови доступності незалежного оцінювання витрат національних рахунків, розбіжність між обсягом витрат та доходів може застосовуватися як своєрідний індикатор рівня тінізації економіки. Однак оскільки в системі національних рахунків прагнуть мінімізувати цю розбіжність, то початкова розбіжність, або первинна оцінка, є більш точною, ніж опублікована розбіжність, і може використовуватися як оцінка тіньової економіки [35].

На нашу думку, за умови безпомилковості розрахунку кожного фактора витрат, даний метод стимулював би до ефективного оцінювання обсягів тіньового сектору економіки, проте, така різниця показує усі допущені помилки та упущення в системі національних рахунків як і тіньової економічної діяльності, а отже, дане оцінювання є достатньо сумнівним та ненадійними.

При використанні методу технологічних витрат застосовуються непрямі дані для розрахунку реального валового внутрішнього продукту. Найчастіше для цієї мети використовується витрата електроенергії, з них найбільш відомі методи Кауфмана-Каліберди і Лакó. Д. Кауфман і А. Каліберда, вимірюючи загальну (формальну і приховану) економічну діяльність в економіці, допускають, що

споживання електроенергії є найкращим фізичним індикатором повної (формальної і прихованої) економічної діяльності [125].

Загальний обсяг економічної діяльності та використання електроенергії досліджувалися в різних куточках світу з метою перевірки достовірності та незмінності еластичності електроенергії по відношенню до ВВП (найчастіше близько 1). Це вказує на те, що збільшення загального розміру споживання електроенергії є фактором зростання загального обсягу ВВП. Мінусуючи від загального обсягу офіційний ВВП, вчені Д. Кауфман і А. Каліберда визначили можливість проведення оцінки неофіційного рівня ВВП.

У відповідності з підходом вченого Лакò частина тіньового сектору економіки, яка так чи інакше пов'язана із використанням електроенергії в домогосподарствах, до якого входить домашнє виробництво та самостійна діяльність або ж будь - яке інше статистично не відображене виготовлення продукції чи надання послуг. Також зазначається, що в державах, де частка тіньового сектору економіки, тісно пов'язана із вжитком електроенергії домогосподарствами, виникає висока імовірність, що друга частка прихованої тіньової економіки буде пропорційно високою. А також, в кожній державі частка споживання електроенергії домогосподарствами застосовується саме в тіньовому секторі [174].

Ми переконані, що методи фізичних витрат є достатньо простими у використанні та привабливими, проте головним недоліком є те, що: тіньова економічна діяльність вимагає достатньо великого обсягу споживання електроенергії, а також, можуть додатково залучатися інші джерела енергії, такі як нафта, газ та вугілля, отже, використовуючи як фактор показник вжитку електроенергії, окреслюється тільки частина тіньового сектору економіки.

Метод оцінки за показником зайнятості або так званий італійський метод, пропонує проводити дослідження витрат робочої сили. Грунтуючись на випадковій вибірці досліджуються домогосподарства, через проведення опитування виокремлюється кількість годин, які відпрацювали опитувані особи

в окремій сфері. На підставі отриманих вибіркових даних знаходять середній обсяг відпрацьованого часу, що порівнюється із офіційними показниками.

На нашу думку головною перевагою такого методу є те, що респондентів не запитують про розмір їхніх доходів, відповідно відсутній будь - який сенс спотворювати чи приховувати дані про відпрацьований час, і як наслідок такий підхід має найвищі результати при відносно низькому рівні мобільності населення.

Зарубіжними вченими для оцінки обсягів тіньового сектору економіки часто застосовується модель методів DYMIMIC (динамічних багаторазових індикаторів) [45, 148, 187].

Ця модель формується з 2 частин та пов'язує між собою невідомі змінні, наприклад обсяг тінізації економіки з досліджуваними факторами. До таких факторів науковці - економісти включають [148]:

- грошові індикатори, коли необхідно залучити додаткову суму коштів з метою здійснення незаконних операцій;
- індикатори ринку праці, при яких зростання кількості працівників та затрат робочих годин в тіньовій чи нелегальній галузі спричиняє падіння або ж скорочення робочого часу в легальній економіці;
- індикатори виробничої галузі економіки, коли вхідні дані не зазначаються в легальній економіці, що відповідно впливає на темпи її приросту.

Здійснений нами аналіз різних наукових напрацювань дає можливість виокремити систему інших методів оцінки тіньової економіки (рис. 1.17).

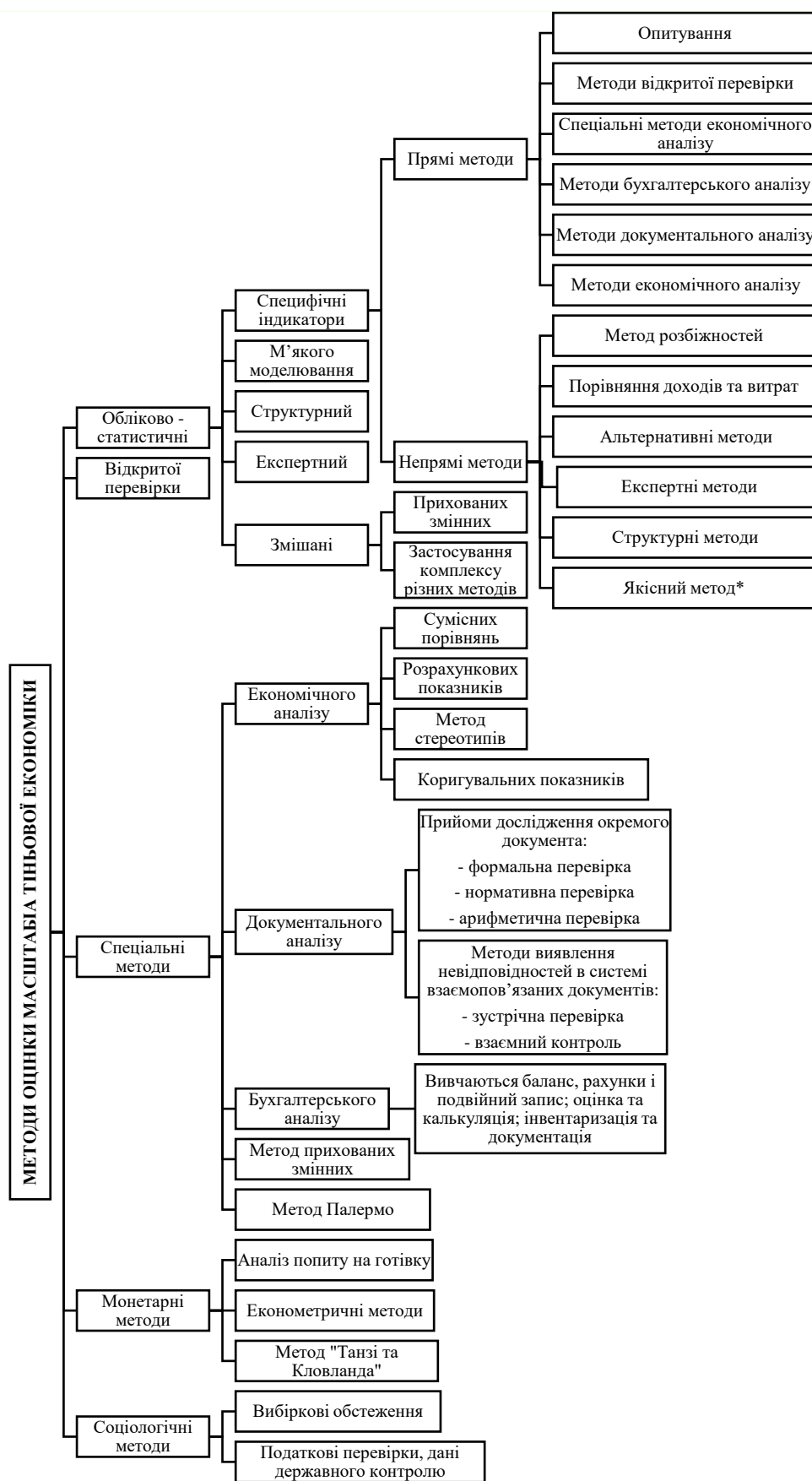

Рис. 1.17. Методи оцінки тіньової економіки*

Примітка. *Складено та доповнено автором на основі [155, 34, 3, 144]

Науковець В. І. Антипов зазначає, що всі методи оцінки тіньового сектору економіки варто розподіляти на такі групи [82]:

- обліково-статистичні методи, що застосовуються на макрорівні, та включають:

- метод специфічних індикаторів;
- структурний метод;
- метод м'якого моделювання;
- експертний метод;
- змішані методи;

- методи відкритої перевірки;

- спеціальні економіко - правові методи, що застосовуються на мікрорівні для виокремлення та проведення оцінки економічних параметрів конкретно визначених злочинів, правопорушень чи економічної діяльності певних осіб. До таких методів входять:

- метод документального аналізу;
- бухгалтерського аналізу;
- економічного аналізу;

Обліково - статистичні методи оцінки тіньового сектору економіки ґрунтуються на системі національних рахунків. До факторів тіньового сектору економіки входять: нелегальне чи приховане виробництво, приховані доходи, не відображені в статистичних звітах витрати на кінцеве накопичення чи споживання.

Ключове завдання - надати точну оцінку таким факторам. З цією метою можуть застосовуватися різні методи. Надійним та достовірним є застосування ustalених статистичних методів, з метою збору додаткової інформації та здійснення додаткових досліджень. Проте такий метод не надає системної та повної оцінки прихованої та неофіційної економічної діяльності.

Найрозповсюдженіший із обліково - статистичних методів оцінки тіньового сектору економіки є метод специфічних індикаторів. Даний підхід базується на застосуванні конкретно обраного показника, що характеризує

рівень економічної діяльності. В рамках цього методу виокремлюють прямі та непрямі методи.

Прямі методи використовують опитування, спеціалізовані дослідження, перевірки та їх детальний аналіз з метою виявлення різниці між витратами та доходами певних категорій платників податків, а також для характеристики окремих секторів тіньової діяльності або ж для здійснення оцінки за певною групою економічних одиниць [93].

Методи відкритої перевірки дають можливість виявити тінізацію економіки лише в певному обсязі, з огляду на відкритість суб'єктів, відповідно яких проводиться перевіряються. Застосування цих методів у компетенції спеціально створених державних контролюючих органів. Вони з'ясовують та попереджують порушення чинного податкового, валютного, митного, антимонопольного, банківського законодавства, а також пожежної безпеки, правил торгівлі та санітарних норм [82].

Протилежну думку щодо методів визначення та аналізу тіньової економіки висловлює вчений З. С. Варналій.

Науковець зазначає, що відповідно до характеру окреслених цілей та завдань проведення оцінки тіньової економічної діяльності варто виокремлювати такі групи методів: обліково - статистичні; методи опосередкованого аналізу; методи безпосередніх перевірок (рис 1.18).

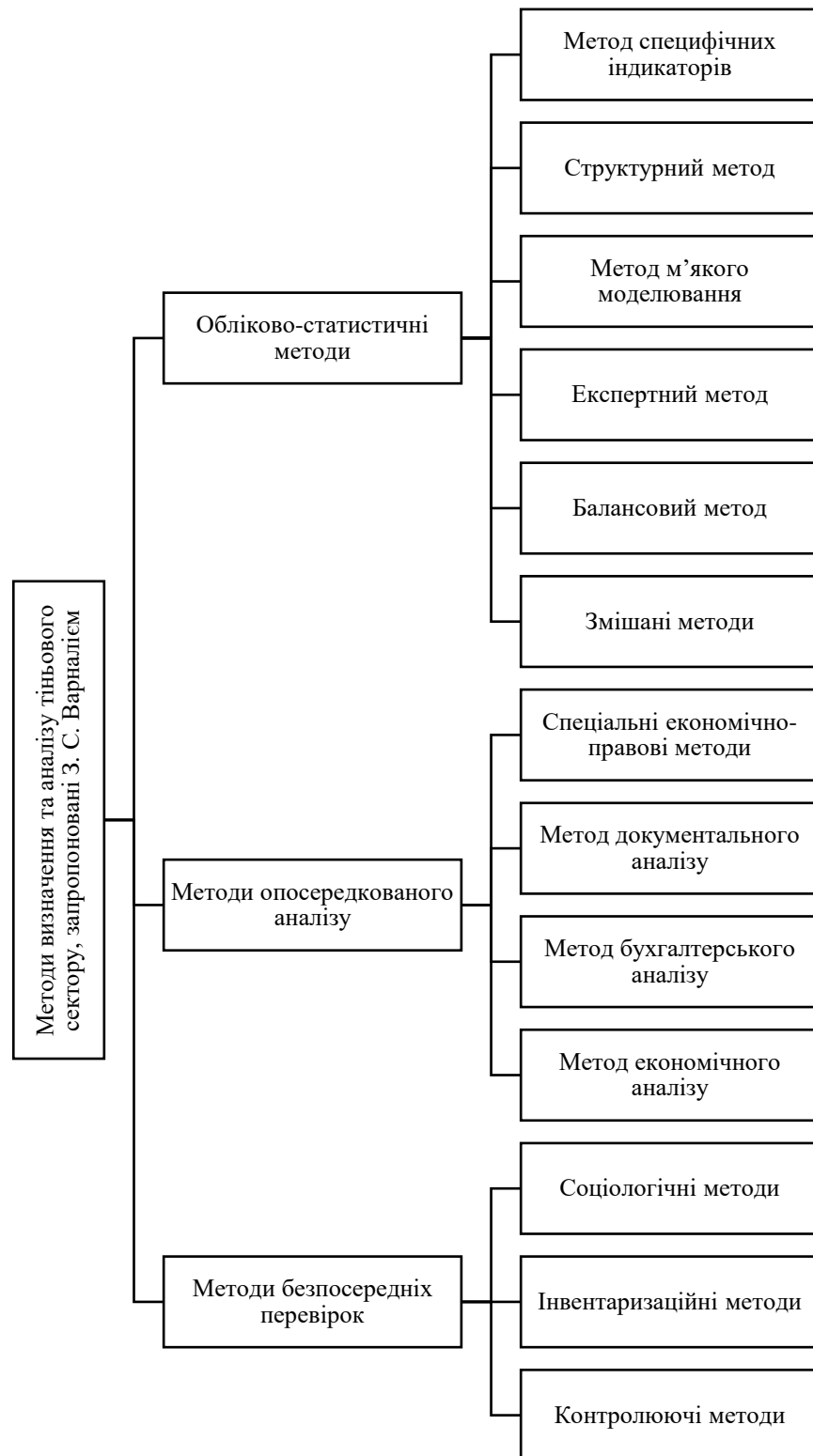

Рис. 1.18. Методи визначення та аналізу тіньового сектору, запропоновані З. С. Варналиєм*

Примітка. *Складено автором на основі [27]

В Україні відповідно до рекомендацій, які затверджені наказом Міністерства економіки України №123 від 18 лютого 2009 р., для оцінки рівня тіньової економіки застосовують інтегральний показник.

Обчислення індикатора тінізації економіки відбувається на основі таких методів [93]:

- фінансового;
- монетарного;
- електричного;
- методу «витрати населення - роздрібна торгівля».

Розрахунок рівня тінізації економіки за фінансовим методом зводиться до дослідження динаміки зміни пропорцій між вартістю вироблених товарів чи наданих послуг, виконаних робіт у виробничому процесі, та валовим доходом підприємств, організацій чи установ у державі в цілому чи в певній галузі економічної діяльності. Водночас припускається, що динамічне зростання частки вартості вироблених товарів, виконаних робіт чи наданих послуг у виробничому процесі відносно валового доходу підприємств чи організації (за виключенням впливу певних об'єктивних факторів у періоді, що досліджується) є підтвердженням сталості висхідної тенденції рівня тінізації економіки. Даний метод відноситься до непрямих методів [93].

Головними етапами розрахунку рівня тіньової економіки за фінансовим методом є:

- розрахунок зміни частки вартості виготовлених товарів, виконаних робіт чи наданих послуг, застосованих у виробничому процесі, у валовому доході підприємств чи організації (період, що досліджується співвідноситься з аналогічним періодом минулого року);
- оцінка впливу зміни співвідношення вхідних - вихідних цін у конкретній галузі економічної діяльності;
- обчислення рівня тінізації.

Рівень тіньової економіки (прихованих доходів) підприємств у країні в цілому в періоді, що аналізується ($T_{\phi y t}$), за фінансовим методом розраховується за такою формулою (1.1):

$$T_{\phi y t} = T_{\phi t_0} + \Delta\text{Ч}_{\Pi t} \times 100 \quad (1.1)$$

де $T_{\phi t_0}$ – рівень тінізації економіки в базовому періоді, обчислений за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот”;

$\Delta\text{Ч}_{\Pi t}$ – зміна рівня тінізації для підприємств у державі загалом в періоді, що аналізується.

Зміна рівня тіньової економіки для підприємств у державі загалом в періоді, що аналізується ($\Delta\text{Ч}_{\Pi t}$), обчислюється за формулою (1.2):

$$\Delta\text{Ч}_{\Pi t} = \text{Ч}_{\Pi t} - \text{Ч}_{\Pi t-1} (t = 1, \dots, l) \quad (1.2)$$

де $\text{Ч}_{\Pi t}$ – частка вартості товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, у валовому доході всіх підприємств у країні в цілому в періоді, що аналізується;

$\text{Ч}_{\Pi t-1}$ – частка вартості товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, у валовому доході всіх підприємств у країні в цілому в аналогічному періоді попереднього року.

Рівень тінізації чи прихованих доходів для підприємств у певному виді економічної діяльності у періоді, що аналізується ($T_{\phi t i}$), обчислюється за формулою (1.3):

$$T_{\phi t i} = T_{t_0 i} + \Delta T_{\phi t i} \times 100 \quad (1.3)$$

де $T_{t_0 i}$ – рівень тіньової економіки для підприємств в i -му виді економічної діяльності в базовому періоді;

$\Delta T_{\phi t i}$ – зміна рівня тіньової економіки для підприємств в i -му виді економічної діяльності в періоді, що аналізується.

Зміна рівня тінзації для підприємств у певному виді економічної діяльності у періоді, що досліджується ($\Delta T_{\phi t i}$), обчислюється за формулою (1.4):

$$\Delta T_{\phi t i} = Ч_{\Pi t i} - Ч_{\Pi (t-1) i} \times k_{ц t i} \quad (1.4)$$

де $Ч_{\Pi t i}$ – частка вартості товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, у валовому доході підприємств в i -му виді економічної діяльності в періоді, що аналізується;

$Ч_{\Pi (t-1) i}$ – частка вартості товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, у валовому доході підприємств в i -му виді економічної діяльності в аналогічному періоді попереднього року;

$k_{ц t i}$ – коефіцієнт визначення зміни співвідношення вихідних-вхідних цін в i -му виді економічної діяльності в періоді, що аналізується.

За базовий період обчислення відповідно до Наказу Міністерства Економіки України «Про затвердження методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки» варто приймати 2003 р., а базовий рівень тінзації прийнято на рівні 33% [93].

Розрахунок рівня тінзації за монетарним методом зводиться до виокремлення тенденцій зміни співвідношення обсягу готівки до банківських депозитів у період, що досліджується, до базового періоду.

При використанні цього методу варто зважати на деякі гіпотези, зокрема:

- при здійсненні господарюючими суб'єктами чи населенням незареєстрованої економічної діяльності розрахунок за виготовлені товари, виконані роботи і надані послуги здійснюються з використанням готівкових коштів, що викликають зростання попиту на готівкові кошти в обігу, що обертається поза банками;

- швидкість обігу готівки як в легальному, так і в тіньовому секторі економіки рівна;

- базовим варто вважати період, у якому обсяг тінзації був мінімальним;

- у базовому періоді обсяг тінзації економіки рівний нулю.

В цілому розрухунок рівня тінізації за монетарним методом варто здійснювати на базі рівнів тіньового сектору економіки, обчислених за методом Гутманна та за модифікованим методом.

Рівень тінізації економіки відповідно до методу Гутманна в періоді, що досліджується ($T_{\text{МГ } t}$), обчислюється за формулою (1.5):

$$T_{\text{МГ } t} = \frac{1-f_t}{f_{t-1}} \quad (1.5)$$

де f_t – показник відношення обсягу депозитів до грошового агрегату в періоді, що аналізується;

f_{t-1} – показник відношення обсягу депозитів до грошового агрегату в аналогічному періоді попереднього року.

Показник відношення обсягу депозитів до грошового агрегату М2 (f) у зазначених періодах обчислюється за формулою (1.6):

$$f = \frac{\frac{D}{M2}}{\frac{Dt_0}{M2t_0}} = \frac{\frac{M2-M0}{M2}}{\frac{M2t_0-M0t_0}{M2t_0}} \quad (1.6)$$

де М2 – грошова маса у відповідному періоді (млн. грн);

Д – банківські депозити у відповідному періоді (млн. грн);

М0 – гроші поза банками у відповідному періоді (млн. грн);

t_0 – базовий період.

За методом Гутманна скорочення відношення обсягу депозитів до грошового агрегату М2 у періоді, що досліджується, є підтвердженням тенденції зростання рівня тінізації економіки.

Рівень тінізації економіки за модифікованим методом у період, що досліджується, обчислюється за формулою (1.7):

$$T_{\text{ММ } t} = (k_t - k_{t_0}) \times 100 \quad (1.7)$$

де k_t – коефіцієнт ефективного використання готівкових коштів в обігу у період, що аналізується;

k_{t_0} – коефіцієнт ефективного використання готівкових коштів в обігу в базовий період.

Коефіцієнт ефективного використання готівкових коштів обчислюється як співвідношення показника $M0_t$ – гроші поза банками в період, що досліджується, до показника $D0_t$ – переказні депозити у вітчизняній валюті, що є результатом різниці між грошовою масою $M1$ у період, що досліджується, та величиною грошей поза банками $M0$ у цей період та $Об_t$ – швидкість обертання готівкових коштів у період, що досліджується.

За модифікованим методом зростання рівня доходів, отриманих населенням офіційно та використання на задоволення своїх споживчих потреб, депозитів у вітчизняній валюті є підтвердженням тенденції падіння рівня тінізації економіки.

Інтегральний рівень тінізації економіки відповідно до монетарного методу обчислюється як сума зважених величин обсягів тіньового сектору економіки, обчисленого відповідно до методу Гутманна та за модифікованим методом.

Зважена величина рівня тінізації економіки відповідно до методу Гутманна $q_{mГ}$ обчислюється за формулою (1.8):

$$q_{mГ} = M0/M2 \quad (1.8)$$

Зважена величина рівня тіньового сектору економіки за модифікованим методом $q_{mМ}$ обчислюється за формулою (1.9):

$$q_{mМ} = 1 - (M0/M2) \quad (1.9)$$

Проте, ми підтримуємо методику обчислення рівня тіньового сектора економіки затверджену наказом № 123 від 18.02.2009 р. Міністерством економіки України «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки» [93].

Відповідно до Методичних рекомендацій передбачається розрахунок рівня тіньового сектору економіки за такими методами [93]:

- електричний метод;
- метод «витрати населення – роздрібний товарооборот»;
- фінансовий метод;

- монетарний метод;
- метод збитковості підприємств.

Розрахунок рівня тіньового сектору економіки відповідно до електричного методу відбувається через порівнянні приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП. Також припускається, що приріст внутрішнього споживання електроенергії має бути пропорційним приросту реального ВВП. За умови перевищення приросту внутрішнього споживання електроенергії над приростом ВВП, робиться висновок, що електроенергія направлена на виробництво в тіньовий сектор економіки.

На нашу думку, дане припущення є вірним, при умові що технологічний рівень виробництва товарів, виконання робіт та надання послуг є незмінним. У випадку інвестування коштів в енергоефективні та енергозберігаючі проекти відхилення між індексом зміни внутрішнього споживання електроенергії та індексом зміни ВВП збільшується що спричинено НТП. Проте даний метод залишає поза увагою зростання рівня витрат електроенергії населенням завдяки купівлі різної побутової техніки.

Рівень тінізації економіки за електричним методом ($T_{E t(t_0)}$) розраховується шляхом порівняння рівня тінізації в періоді, що досліджується, та базовому періоді і обчислюється за формулою (1.10):

$$T_{E t(t_0)} = \frac{I_{E t(t_0)} - I_{ВВП t(t_0)}}{I_{ВВП t(t_0)}} \quad (1.10)$$

де $I_{E t(t_0)}$ – індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії в періоді, що аналізується, до базового періоду;

$I_{ВВП t(t_0)}$ – індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується, до базового періоду;

t – період, що аналізується;

t_0 – базовий період, у якому індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії ($I_{E t(t_0)}$) та індекс зміни ВВП ($I_{ВВП t(t_0)}$) дорівнюють одиниці. За базовий період прийнято 1990 рік.

Рівень тінізації економіки відповідно до електричного методу у періоді, що досліджується (T_{Et}), з врахуванням розвитку НТП обчислюється за формулою (1.11):

$$T_{Et} = \frac{I_{Et(t_0)} - (I_{ВВП t(t_0)} + \Delta I_{кор t})}{I_{ВВП t(t_0)}} \times 100 \quad (1.11)$$

де $I_{Et(t_0)}$ – індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії в періоді, що аналізується, до базового періоду;

$I_{ВВП t(t_0)}$ – індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується, до базового періоду;

$\Delta I_{кор t}$ – різниця між скоригованим індексом зміни ВВП ($I_{ВВП кор t}$) та індексом зміни витрат палива, теплоенергії та електроенергії на технологічні потреби ($I_{ПЕР t}$) починаючи з 1998 року до періоду, що аналізується.

Розрахунок рівня тіньової економіки відповідно до методу «витрати населення - роздрібний товарообіг» зводиться до виокремлення присутності перевищення споживчих витрат домогосподарств на купівлю товарів над загальним рівнем продажу домогосподарствам таких товарів всіма господарюючими суб'єктами в офіційному секторі економіки.

Скориговані споживчі витрати населення обчислюються як споживчі витрати населення на купівлю товарів та надання послуг за період, що досліджується, скориговані на вартість спожитої продукції, одержаної з власного підсобного господарства, та соціальні трансферти у період, що досліджується.

Загальний обсяг продажу домогосподарствам товарів обчислюється як сума роздрібного товарообороту підприємств, які здійснюють діяльність у сфері роздрібної торгівлі та ресторанного господарства, та обсяг проданої продукції у поточних цінах фізичними особами – підприємцями за період, що досліджується.

На нашу думку, даний підхід не бере до уваги обсяг реалізації, який відбувається на тіньових ринках та незареєстрованими господарюючими суб'єктами, що впливає на кінцевий результат обчислення у бік його зниження.

Водночас Міністерством економіки для оцінки максимального і мінімального коефіцієнтів, у межах яких перебуває рівень тіньового сектору економіки, використовується метод збитковості підприємств [93].

Обчислення рівня тінізації за методом збитковості підприємств відбувається через встановлення граничних максимального і мінімального коефіцієнтів тінізації як частки ВВП, у межах яких перебуває рівень тіньового сектору економіки.

При використанні даного підходу застосовуються такі припущення [93]:

- всі збиткові підприємства за офіційною статистикою фактично є прибутковими, що припускається завищенням рівня тінізації економіки. Рентабельність збиткових підприємств відповідає рентабельності прибуткових підприємств у періоді, що досліджується;

- відношення витрат прибуткових і збиткових підприємств відповідає відношенню кількості даних підприємств.

Згідно з Методичними рекомендаціями розрахунку рівня тіньової економіки Міністерства економіки України:

1) умовний прибуток збиткових підприємств у періоді, що досліджується ($M_{ПЗy t}$), обчислюється за формулою (1.12):

$$M_{ПЗy t} = R_{П t} \times M_{ВЗ оф t} = \frac{M_{ПП оф t}}{M_{ВП оф t}} \times M_{ВЗ оф t} = M_{ПП оф t} \times \frac{M_{ВЗ оф t}}{M_{ВП оф t}} \quad (1.12)$$

де $M_{ВЗ оф t}$ – витрати збиткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними (млн. грн);

$M_{ВП оф t}$ – витрати прибуткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними (млн. грн);

$M_{ПП оф t}$ – прибуток прибуткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними (млн. грн).

2) співвідношення витрат збиткових та прибуткових підприємств рівне відношенню кількості даних підприємств (1.13):

$$\frac{M_{ВЗ\text{ оф }t}}{M_{ВП\text{ оф }t}} = \frac{l_{З\text{ оф }t}}{l_{П\text{ оф }t}} \quad (1.13)$$

де $l_{З\text{ оф }t}$ – кількість збиткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними (одиниць);

$l_{П\text{ оф }t}$ – кількість прибуткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними (одиниць).

Граничний мінімальний коефіцієнт тінізації економіки обчислюється з дотриманням визначених припущень за формулою (1.14):

$$K_{T\text{ min }t} = \frac{M_{Tt}}{ВВП_t} \quad (1.14)$$

де M_{Tt} – тіньовий прибуток у періоді, що аналізується (млн. грн);

$ВВП_t$ – обсяг ВВП у періоді, що аналізується (млн. грн).

Тіньовий прибуток збиткових підприємств у періоді, що досліджується (M_{Tt}), обчислюється за формулою (1.15):

$$M_{Tt} = M_{ПЗyt} + M_{ПЗ\text{ оф }t} \quad (1.15)$$

де $M_{ПЗyt}$ – умовний прибуток збиткових підприємств у періоді, що аналізується (млн. грн.), що розраховується прямо пропорційно витратам збиткових підприємств із припущенням рентабельності на рівні офіційно прибуткових підприємств;

$M_{ПЗ\text{ оф }t}$ – частина валової доданої вартості продукції збиткових підприємств, яка за офіційною статистикою є збитком збиткових підприємств (млн. грн.).

Граничний максимальний коефіцієнт тінізації економіки розраховується з дотриманням припущення, що всі прибуткові підприємства зазначають у фінансових звітах тільки правдиві дані, а всі збиткові підприємства маскують весь обсяг доходу та виготовленої продукції, а не лише прибуток.

В такому випадку граничний максимальний коефіцієнт тінізації економіки обчислюється за формулою (1.16):

$$K_{T \max t} = \frac{l_{3 \text{ оф } t}}{l_{\Pi \text{ оф } t} + l_{3 \text{ оф } t}} \quad (1.16)$$

де $l_{3 \text{ оф } t}$ – частка підприємств що отримали збиток у поточному періоді;

$l_{\Pi \text{ оф } t}$ – частка підприємств що отримали прибуток у поточному періоді.

Включення збитку збиткових підприємств як частини валової доданої вартості продукції збиткових підприємств є істотним показником, який завищує рівень тінізації за галузями національного господарства, оскільки збиток збиткових підприємств, основою якого більшою мірою є проміжні затрати виробництва, не буде частиною валової доданої вартості.

Крім того, якщо досліджувати валову додану вартість як складову частину валової виготовленої продукції, за вирахуванням обсягу витрат на закупівлю матеріалів та сировини, та інших понесених витрат проміжного споживання, стає чітко зрозуміло некоректність врахування збитку збиткових підприємств як складової частини тіньового сектору ВВП.

Обчислення інтегрального показника рівня тінізації економіки у вітчизняній економіці відбувається шляхом сумування значення оцінок за методами: фінансовим, «витрати населення - роздрібний товарообіг», електричним та монетарним в загальний показник із застосуванням коефіцієнтів, що використовуються для оцінки рівня тінізації економіки за кожним методом у періоді, що досліджується, з врахуванням стабільності оцінок за відповідним методом за попередні.

Інтегральний показник рівня тінізації економіки в періоді, що досліджується ($T_{int t}$), обчислюється як сума середньозважених оцінок рівня тіньового сектору економіки за визначеними методами за формулою (1.17):

$$T_{int t} = \sum_{k=1}^4 T_{K t} \times a_{K t} \quad (1.17)$$

де $T_{K t}$ – оцінка рівня тіньової економіки за одним із зазначених методів у періоді, що аналізується;

k – один із зазначених методів.

Оцінки рівня тінізації економіки, розраховані за електричним та фінансовим методами, використовується за вирахуванням рівня тінізації економіки, обчисленого органами державної статистики.

Коригування оцінок рівня тінізації економіки за електричним та фінансовим методами відбувається за формулою (1.18):

$$T_{k'} = T_k \times \left(1 \times \frac{\lambda}{100}\right) \quad (1.18)$$

де λ – рівень тіньової економіки, розрахований органами державної статистики (обсяг економіки, яка безпосередньо не спостерігається).

Проте, на нашій погляд, затверджений Міністерством економіки України метод обчислення інтегрального показника містить певні похибки різних методик розрахунку.

На нашу думку, найбільш вірогідним та правильним є метод «витрати населення – роздрібний товарооборот».

Чим нестабільнішою є оцінка рівня тінізації відповідно до кожного методу у минулі роки, тим менший вплив має значення окремого методу на значення інтегрального показника рівня тінізації. Під час обрання певного методу, перевага надається тому, що надає стабільну оцінку за останні 5 років.

Також, виникає необхідність здійснення коригувань затвердженої методики розрахунку тіньової складової вітчизняної економіки без врахування збитку збиткових підприємств, але з включенням певних коригувальних коефіцієнтів, які враховували б рівень тіньового сектору економіки в загальній структурі офіційно прибуткових підприємств.

Власний метод оцінки рівня тіньової економіки за окремими секторами та галузями економіки запропонувала вчена В. О.Гончарова. Особливість цього методу полягає у моделюванні причинних зв'язків між прихованими та явними змінними [34].

Вітчизняні дослідники В.Бородюк, О.Турчинов, Т.Приходько для оцінки рівня тіньової економіки України пропонують використовувати як змінну,

стосовно якої припускається, що вона пов'язана зі зміною фактичного ВВП, - обсяги споживання електроенергії. Водночас вчені радять також використовувати експрес-метод, який враховує вплив різних детермінантів або індикаторів тіньової економіки на зміни в її відносних розмірах [17].

Розмір тіньової економіки за побічними факторами (обсягами спожитої електроенергії, умовного палива та транспортних перевезень), у своїх дослідженнях намагалися визначити також вітчизняні вчені В.І.Павлов та В.І.Борейко. На їхню думку, приховувати обсяги виробництва великим та середнім підприємствам досить складно. Тому «можна і потрібно говорити про «тіньові» обороти у малому бізнесі, як правило, у торгівлі та сфері послуг, які не вимагають суттєвих енергетичних, паливних та транспортних витрат» [101].

У роботах багатьох українських вчених представлені також удосконалені варіанти існуючих методів оцінки обсягів тіньового сектору. Зокрема, Ю. І. Прилипко пропонує удосконалити монетарний метод Гутманна [114].

Інші вчені пропонують вдосконалити й інші методи обчислення рівня тінізації, до яких входить: електричний, метод «товарообіг – витрати домогосподарств», порівняльний та фінансовий методи [114].

Таким чином, здійснивши аналіз наявних методів виявлення та оцінювання складових елементів тіньового сектору економіки можна сказати, що існують дві головні групи: перша виражена переважно різними статистичними інструментами та використовується в цілому для розрахунку показників тінізації економіки на макрорівні; друга група орієнтується на виявлення та оцінювання виявів тіньового сектору економіки на мікрорівні. Водночас дослідження тіньового сектору економіки як на мікро- так і макрорівнях має свої характерні особливості, в першу чергу це відноситься до вихідних та обчислюваних даних, також дані особливості відносяться і до проміжку часу, що досліджується, достовірності обчислення, впливовість побічних факторів.

Незважаючи на явний прогрес у методологічних аспектах дослідження економічної діяльності в тіньовому секторі економіки, ще не можна говорити про високу вірогідність показників щодо масштабів цього сектору економіки.

Досліджені методи розрахунку рівня тіньового сектору економіки базуються на різнопланових гіпотезах та мають значні розбіжності.

Всі методи надають різку оцінку тіньовому сектору економіки, зазвичай, прямі методи - дещо занижують показник, а непрямі методи, структурний метод, методи прихованих змінних та м'якого моделювання – завищують її.

На нашу думку, необхідно зазначити, що відмінність динаміки зміни обсягу тіньового сектору економіки відповідно до різних методів вказує на те, що кожен метод обчислення окреслює окрему сферу вітчизняної економіки, отже тільки інтегральний показник рівня тінізації економіки зможе надати комплексний аналіз такому явищу, як тінізація економіки.

Ми переконані, що використання комплексного аналізу дасть змогу як фінансистам, так і аналітикам ринку відкинути інтуїтивний підхід до оцінки рівня тіньового сектору національної економіки та ґрунтуватися у своїй практичній діяльності на науковий аналіз та застосування економіко - математичного моделювання.

Висновки до розділу 1

1. Проаналізовані відмінності понять «національна безпека», «економічна безпека» та «фінансова безпека». Встановлено неоднозначність трактування поняття «фінансова безпека» та запропоновано розглядати цю дефініцію не тільки на двох рівнях: мікро- та макро-, а й виокремлювати мезорівень до якого варто віднести фінансову безпеку регіонів, галузей та секторів економіки.

2. Доповнено наявний механізм забезпечення економічної безпеки держави нормативно – правовим методом, під яким варто розуміти затверджені на державному рівні нормативні акти, що визначають межі, в яких може функціонувати служба економічної безпеки галузі, регіону чи окремого

підприємства та забезпечуватися реалізація методів, заходів, засобів у забезпеченні економічної безпеки держави в цілому.

3. Розроблено апарат управління економічною безпекою держави до якого було включено: правоохоронні органи, фіскальні органи та органи спеціального контролю з відповідними службами.

4. Поняття «тіньова економіка» є вихідним при розробці теоретичних засад тіньової економіки як соціально – економічного явища. Досліджена неоднозначність тлумачення даної категорій у науковій літературі та визначено три основні підходи до тлумачення поняття «тіньова економіка»: обліково – статистичний; кримінально – логічний та формально - правовий.

5. Розширено класифікацію тіньової економіки за ознакою постійності здійснення - повноциклічну класифікаційну групу, що передбачає повторюваний характер тіньової діяльності, від процесу генерування тіньового фінансового доходу до легалізації коштів, з метою мінімізації ризику виявлення таких капіталів правоохоронними та іншими контролюючими органами.

6. Сформульовано авторський підхід до трактування поняття «тіньова економіка» в контексті впливу на фінансову безпеку держави під яким варто розуміти небезпечне фінансово – економічне явище, що виникає внаслідок прагнення суб'єктів економічної діяльності підвищити власний рівень фінансової безпеки шляхом зростання показника якості життя, передбачає здійснення прихованої чи незаконної економічної діяльності, яке негативно впливає на рівень фінансової безпеки держави в цілому.

7. Досліджена неоднозначність наукової думки з питань оцінки впливу тіньової економіки на фінансову безпеку держави за двома групами: перша група представлена переважно статистичними інструментами та використовується в основному для розрахунку показників тіньової економіки на макрорівні; друга група методів орієнтована на виявлення та оцінювання проявів тіньової економіки на мікрорівні. Розглянуто методики затверджені Наказом Міністерства економіки України «Про затвердження методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки».

РОЗДІЛ 2

АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА ВПЛИВУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ

2.1 Оцінка інституційних загроз фінансовій безпеці України

Економічні реалії сьогодення свідчать, що подальший розвиток, динаміка та основний напрямок соціально - економічного розвитку вітчизняних господарств переважною мірою знаходяться в залежності від поточного стану сформованості економічної безпеки країни, ключове місце в системі якої посідає фінансова безпека.

Через швидку зміну ринкової кон'юнктури на світових фінансових ринках та взаємопов'язану систему економічних відносин у структурі світового господарства стан вітчизняного фінансового сектору дедалі складніше контролювати з розрахунку внутрішніх джерел впливу.

Фінансова система віддзеркалює всі соціально - економічні процеси, які відбуваються в країні. Вона має забезпечувати їх позитивну динаміку та демонструвати здатність знижувати вплив численних викликів і ризиків, які загострюються на етапі трансформаційних зрушень.

Провівши аналіз різних поглядів вчених, ми можемо сказати, що ключовими викликами фінансової безпеки є загрози безперервності роботи усіх її складових. Водночас варто брати до уваги те, що всі проблеми фінансової безпеки набувають актуальності саме на етапі фінансових криз, як в окремо взятій державі так і в контексті глобальних змін, коли відбувається «стиснення» фінансових ринків і посилюється конкуренція за обмежені обсяги ресурсів, доступ до яких отримують лише ті країни, платоспроможність яких не викликає сумнівів.

Одним з надійних методів нівелювання впливу зовнішніх загроз – це встановлення взаємовигідних відносин з тими країнами, звідки такі загрози походять. В інших випадках, з метою забезпечення оптимального рівня фінансової безпеки країни варто сформувати резерви та цілеспрямовано використовувати податкові, бюджетні, грошово - кредитні та інші механізми державного регулювання, що відповідають ринковим умовам.

В умовах глобалізації відбуваються значні трансформації фінансового середовища світової економічної системи. Протягом 2019 – 2022 рр. фінансова система у всьому світі перебуває у стані так званої «турбулентності», Україна не є винятком, зважаючи на низку негативних факторів, як-от економічна криза, політична та фінансова нестабільність, пандемія, повномасштабне вторгнення росії на територію нашої держави.

В умовах сьогодення стан фінансової системи України формується під дією низки деструктивних внутрішніх викликів, сутністю яких є падіння реального ВВП, зростання інфляції, збереження високого рівня дефіциту бюджету і державного боргу, загострення дисбалансів у фіскальній та монетарній сферах.

Важливість розуміння основних тенденцій розвитку фінансового ринку та встановлення переліку загроз чи проблем фінансовій безпеці, їх вирішення стає передумовою для подальшого піднесення національної економіки.

У відповідності до Стратегії економічної безпеки України ключовими проблемами, загрозами та викликами для фінансової безпеки на сьогодні є [119]:

1. Надмірний рівень боргового навантаження (рис. 2.1).

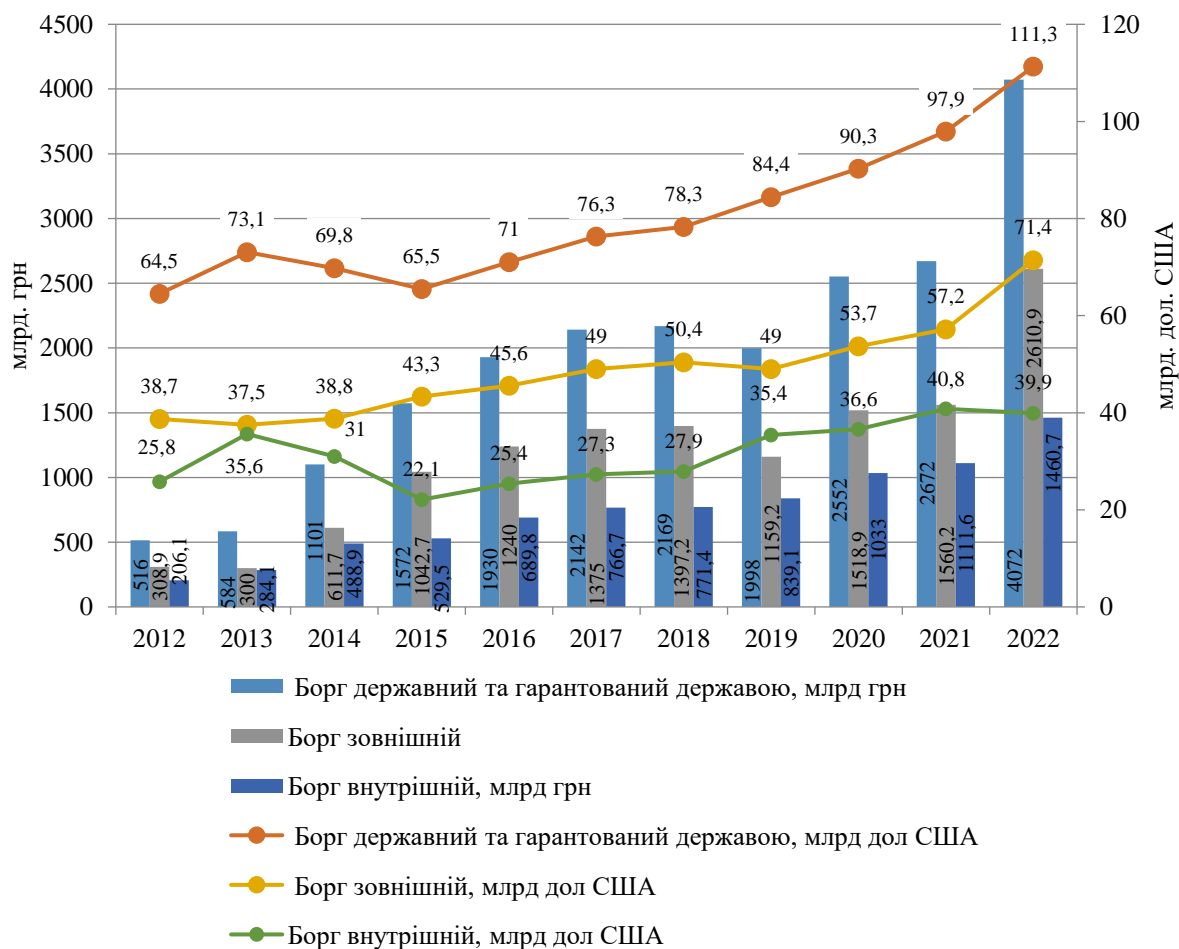

Рис. 2.1. Динаміка обсягів державного та гарантованого державою боргу України за 2012 – 2022 рр.*

Примітка. *Побудовано автором на основі [39]

Проведений нами аналіз динаміки зміни обсягів державного та гарантованого державою боргу за 2012 – 2022 рр., свідчить, що в період 2015 - 2019 рр. відбувається зниження темпів їх зростання., проте порівнюючи значення показників 2020 р. та 2019 р. обсяг державних боргових зобов'язань зріс на 27,7 %, розмір державного та гарантованого державою боргу в доларовому еквіваленті зріс на 7,0 %. В період 2013 - 2019 рр. динаміка вказаного показника характеризувалась як темпами зростання, так і темпами скорочення. Приріст гривневого еквівалента державного боргу на кінець 2021 р. порівняно з доларовим еквівалентом відбувся здебільшого за рахунок девальвації національної валюти відносно початку року. У 2022 р. обсяги державного та гарантованого державою боргу значно зростають (практично в 2 рази), що

зумовлено значним обсягом витрат на оборону країни, оскільки щомісячні витрати нашої держави становлять близько 230 – 250 млрд грн, половина з яких спрямовується на фінансування оборонної сфери, проте власних надходжень країни (надходження від податкових та митних платежів у 2022 р. становили 83,6 млрд грн) не достатньо аби повною мірою покрити видатки, а тому виникла необхідність у залученні боргових коштів.

Також варто зазначити, що в період 2012 – 2022 рр. загальний обсяг державного та гарантованого державою боргу зріс практично у 8 разів. Водночас зростання загального обсягу державних боргових зобов'язань у доларовому еквіваленті за 2012 – 2022 рр. було досить помірним (зростає з 64,5 млрд дол. США у 2012 р. до 111,3 дол. США у 2022 р., чи на 73 %). При цьому обсяг зовнішній борг у доларовому еквіваленті за 2012 – 2022 рр. зріс на 85 % (з 38,7 млрд дол. США у 2012 р. до 71,4 млрд дол. США у 2022 р.), а обсяг внутрішній борг зріс лише на 55 % (з 25,8 млрд дол. США у 2012 р. до 39,9 млрд дол. США у 2022 р.).

У 2022 р. обсяг державного та гарантованого державою боргу України у національній валюті в порівнянні з 2021 р. збільшилася на 1400 млрд грн чи на 52%, а в доларах США на 13,4 млрд дол. США чи на 14 %, хоча фактичний обсяг залучених коштів становив 38 млрд дол США (незначне зростання обсягу державного боргу було спричинено залученням грантових коштів). Окрема частка окресленого росту відбулася завдяки девальвації вітчизняної валюти (з 28,30 грн за 1 дол. США на кінець 2021 р. до 36,92 грн за 1 дол. США на кінець 2022 р. чи на 30 %).

2. Девальвація вітчизняної грошової одиниці порівняно з долларом США (рис. 2.2).

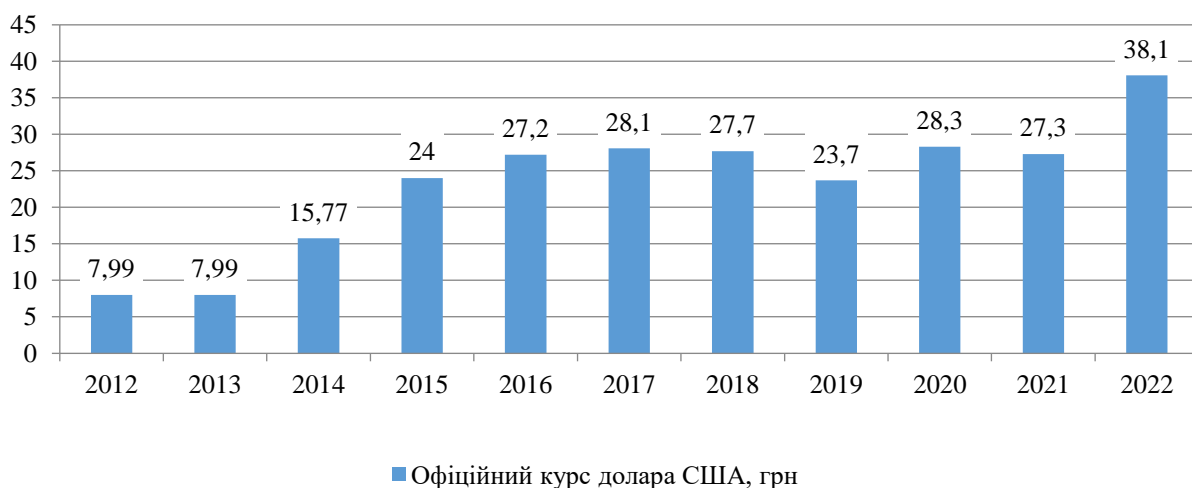

Рис. 2.2. Динаміка середньорічного обмінного курсу гривні по відношенню до долара США за період 2012 – 2022 рр.*

Примітка. *Побудовано автором на основі [100]

На рис. 2.2 ми можемо спостерігати що в 2012 – 2013 рр. курс гривні до долара США знаходиться на одному рівні, проте починаючи з 2014 рр. курс гривні зростає і вже в 2017 р. дістається до позначки 28,1 грн за 1 дол., що було спричинено Революцією гідності, Євромайданом, зміною в політичній сфері, відмовою Національного банку України від політики фіксованого курсу та перехід до формування плаваючого курсу, який визначається на міжбанківському валютному ринку, призупинка процесу підготовки до підписання угоди про асоціацію України та ЄС. З початком пандемії COVID-19 (2019 – 2020 рр.) українська гривна незначно впала, але швидко стабілізувалась, оскільки Україна отримала допомогу від МВФ в розмірі \$2,7 млрд та змогла забезпечити свої зобов'язання перед міжнародними кредиторами.

На нашу думку, об'єктивними чинниками, які вплинули на девальвацію гривні у 2021 р., стали: значні бюджетні витрати, збереження підвищеного попиту на валюту з боку підприємств-імпортерів та населення, загальним негативним фоном у світі.

У 2022 р. спостерігається різке зростання курсу долара США (з 27,3 грн у 2021 р. до 38,1 грн у 2022 р.), що було зумовлено повномасштабним вторгненням

росії на територію України, оскільки значно скоротилися валютні резерви нашої країни з 29 млрд дол США на початку 2022 р. до 22,3 млрд дол США у липні 2022 р. Основним джерелом покриття дефіциту бюджету був НБУ, що призвело до перегляду фіксованого курсу з 29,2 грн на початок повномасштабного вторгнення до 36,6 грн в липні 2022 р., також постійні ракетні атаки корелюють із попитом на валютному ринку, а тому в другій половині 2022 р. значно зріс попит на валюту зі сторони населення.

3. Значний рівень перерозподілу ВВП через бюджетно - податкову систему (рис. 2.3).

Бюджетно-податкова політика має бути спрямована на забезпечення якісного та продуктивного відтворення економіки, адже від оптимального й ефективного перерозподілу ВВП залежить макроекономічна стабільність у державі. Якщо рівень перерозподілу перебуває в межах 30%, то платники податків відчують економічну свободу. У разі перевищення цих меж платники податків починають оцінювати, чи ефективно використовуються їхні кошти державними інститутами, і паралельно впроваджувати у свою діяльність заходи з оптимізації оподаткування. У результаті фінансова система набуває рис розбалансованості з усіма її негативними наслідками.

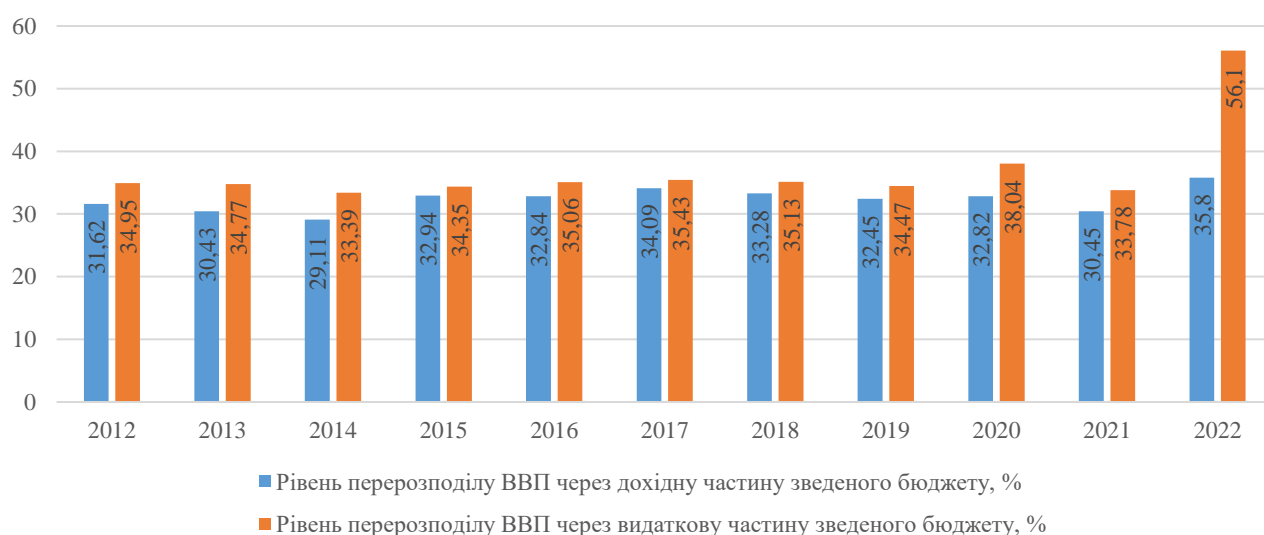

Рис. 2.3. Динаміка рівня перерозподілу ВВП через дохідну та видаткову частини Зведеного бюджету України за 2012 – 2022 рр.*

Примітка. *Побудовано автором на основі [63]

Зображена динаміка рівня перерозподілу ВВП через дохідну та видаткову частини Зведеного бюджету України за 2012 – 2022 рр. має неоднозначну тенденцію, але можна спостерігати одночасні спадні та зростаючі тенденції, які характерні як для видаткової так і для дохідної частин. Та не дивлячись на це їхній рівень практично за весь аналізований період перевищує встановлено межу.

За період 2012 - 2022 рр. середній показник рівня перерозподілу ВВП через доходи зведеного бюджету становить 32,35 %, через видатки зведеного бюджету – 36,86 %. Дана ситуація формує ключові виклики для вітчизняної економіки, оскільки при умові недорозвинутих державних інститутів виявляються мотиви до рентоорієнтованої поведінки, яка направлена на одержання доходу з додаткових джерел з використанням політичного процесу.

Оскільки показник перерозподілу ВВП через доходи зведеного бюджету перебуває в небезпечній зоні це може свідчити про наявність низки загроз та проблем у фіскальній сфері, які є результатом накопичення протягом декількох років та носять системний характер, провокують падіння соціальної та стимулюючої функцій податкової системи, загострення проблем у митно - податковому адмініструванні.

4. Стимування розвитку підприємництва внаслідок непослідовності правового регулювання відносин у податковій сфері. В Україні зберігається значний дисбаланс прав і обов'язків платників податків та фіскальних органів, зумовлений неузгодженістю інструментів податкової системи та точковими змінами податкового законодавства (рис. 2.4).

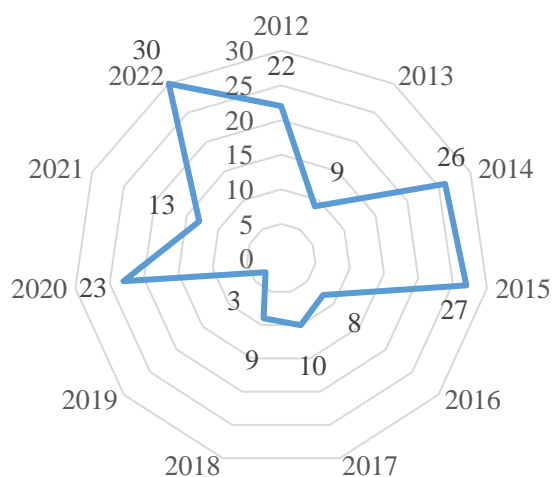

Рис. 2.4. Динаміка кількості внесених змін та доповнень законами України до Податкового кодексу України протягом 2012 – 2022 рр.*

Примітка. *Побудовано автором на основі [107]

Провівши аналіз даних рис. 2.4 варто зазначити, що за 2012 - 2022 рр. спостерігається рівнозначна тенденція внесення доповнень та змін до податкового законодавства, оскільки такі зміни відбуваються кожного року, а в деякі роки їм притаманний радикальний характер. Кардинальне податкове реформування здійснювалося протягом 2014 – 2015 рр., 2020 р. та у 2022 р.

Ми вважаємо, що найтипівішими проблемами притаманними для податкового адміністрування є:

- недостатній рівень прозорості системи електронного адміністрування та затягування процесу повернення відшкодування ПДВ з бюджету;
- призначення та проведення податкових перевірок за відсутності достатніх підстав;
- процесуальні порушення в їх ході чи прийняття необґрунтованих рішень за результатами.

Впливовість податків на економіку загалом та на деяких платників, зумовлена встановленням економічних рамок чи обмежень, що формуються після сплати податків та відволікання грошових ресурсів від інших напрямків застосування. Допустимим є такий рівень податкового навантаження, який зумовлює вилучення частки доходів суб'єктів економічної діяльності, що ніяк не

впливає на їхній розвитку, та одночасно, є достатнім для втручання країни в різні економічні процеси, які є необхідними для зростання рівня ефективності вітчизняної економіки загалом. Надмірний рівень податкового тиску може спровокувати зниження рівня виробництва, його перехід в тіньовий сектор економіки, падіння обсягу податкових надходжень до бюджету держави.

Прийнято вважати, що рівень вітчизняного податкового навантаження є нижчим, в порівнянні з європейськими країнами, проте для національних домогосподарств такий рівень є занадто важким і це твердження має своє відображення у результатах розрахунків, наведених на рис. 2. 5.

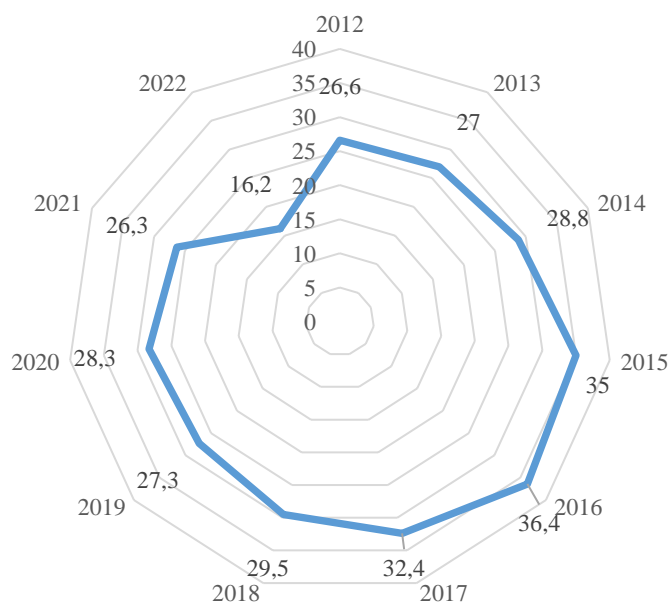

Рис. 2.5. Динаміка рівня податкового тиску на вітчизняні підприємства за 2012 – 2022 рр, %*

Примітка. *Побудовано автором на основі [40]

Проаналізувавши динаміку рівня податкового тиску на вітчизняні підприємства можна зробити висновок, що за період 2012 – 2022 рр. однорідна загальна тенденція відсутня, а середнє значення за аналізований період становить 28,53 %. Це свідчить про те, що на користь держави суб'єкти підприємницької діяльності спрямовують третю частину зароблених коштів.

В період 2012 – 2016 рр. спостерігається постійне зростання податкового тиску на вітчизняні підприємства (з 26,6% у 2012 р. до 36,4% у 2016 р.), що було

зумовлено прийняттям та введенням в дію Податкового кодексу України, який став головним законодавчим актом в податковій сфері. Його підписання сприяло встановленню зовсім нових правил розрахунку податків та зазначення їх в бухгалтерській звітності. Проте це дало змогу вирішити багато різноманітних проблем з обліку, заганого механізму розрахунку та сплати податкових платежів, проведенню контрольних заходів за належним дотриманням законодавчих норм.

В період 2017 – 2019 рр. рівень податкового тиску значно знижується (з 32,4% у 2017 р. до 27,3% у 2019 р.), що було викликано європейським вектором розвитку нашої країни, у контексті чого народними депутатами було сформовано систему заходів спрямованих на розширення бази нарахування податів та зборів, відночас відбулося зниження ставок податків. Але незважаючи на зазначене були допущені певні помилки, такі як: не взято до уваги політичну та економічну площину реалізації, особливості населення, що, нажаль, нівелювали результати внесених змін та не принесли потрібних дивідендів.

Вже в 2020 р. відбулося різке підняття значення даного показника на 1%, а в період 2021 - 2022 рр. зменшення на 12%, що прямо корелює із кількістю змін та доповнень до ПКУ.

5. Критичне зростання інфляційних процесів (рис. 2.6).

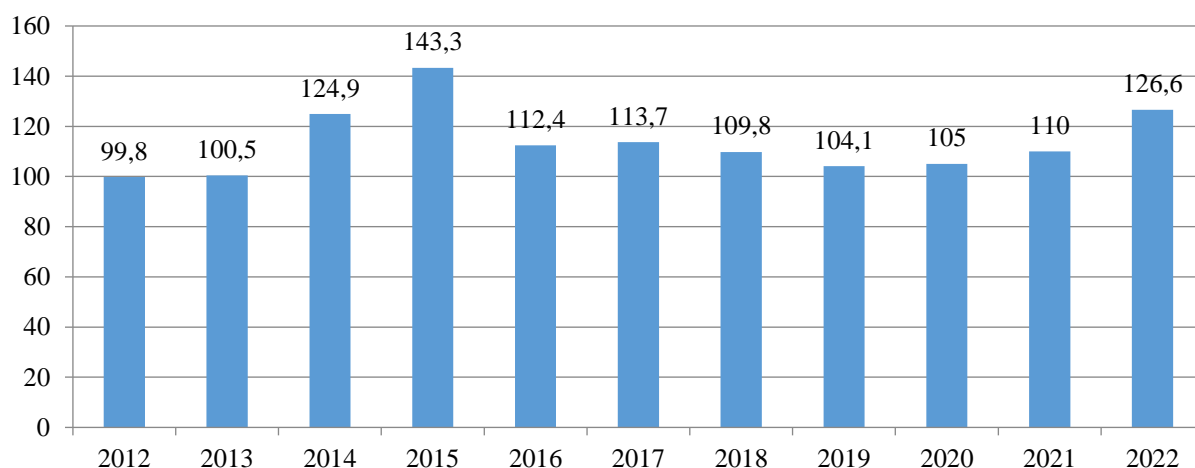

Рис. 2.6. Індекс інфляції в Україні за 2012 – 2022 рр.*

Примітка. *Побудовано автором на основі [66]

З рис. 2.6 ми бачимо, що у 2012 р. була зафіксована дефляція в розмірі 0,2%, але вже в 2013 р. інфляція становила 0,5%. В 2014 р. річний рівень інфляції становив 24,9%, а в 2015 р. даний показник зріс в 1,5 раза та становив 43,3 %. Така тенденція пояснюється підвищенням цін на проїзд в комунальному транспорті, ліків та окремих продуктів харчування (особливо – овочі та фрукти, менше - м'ясні та молочні продукти).

Річний рівень інфляції в 2016 р. становив 12,4 %, що було викликано значним зростанням вартості комунальних послуг. В 2017 р. рівень інфляції склав 13,7%, що перевищувало прогнозований Національним банком рівень та зумовлено значним зростанням цін на продукти харчування, паливо, акцизного збору та цін на спиртні напої. Проте в 2018 р. значення показника знизилося на 3,9% завдяки сповільненню темпу зростання споживчих цін та стабільній ситуації на валютному ринку. В 2019 – 2020 рр. рівень інфляції коливався в межах 4% - 5%. Девальвація вітчизняної валюти та зростання рівня адміністративно - регульованих цін в 2021 р. зумовлені посиленням інфляційного впливу, що сприяло збільшенню навантаження на державний бюджет та зростанню рівня ризиків у бюджетній та грошово - кредитній сферах. У 2021 р. рівень споживчих цін зріс на 10 %, що було рівним поточному рівню інфляції.

Прискорення інфляційних процесів у 2022 р. було перш за все викликане наслідками повномасштабної військової агресії росії, до яких варто віднести: руйнацію інфраструктури, порушення виробничих процесів та логістичних шляхів, зростання обсягу виробничих витрат бізнесу, ситуативне зростання рівня попиту на деякі товари та послуги. Також вплив мали і непрямі наслідки війни, такі як: курсові ефекти та погіршення протягом 2022 р. очікувань населення та бізнесу.

Висока інфляція вкрай негативно впливає на настрої суб'єктів валютного ринку, провокуючи зростання попиту на готівкову та безготівкову валюту, що є передумовою курсових коливань. Водночас зростає рівень відсоткових ставок на депозитному та кредитному ринках, що практично унеможлиблює кредитування

підприємств реального сектору економіки, які мають тривалий термін реалізації проектів. Окрім цього, висока інфляція зумовлює також істотне скорочення строків кредитування, що додатково «відсікає» від банківських кредитів підприємства реального сектору економіки.

б. Незбалансованість національної пенсійної системи. Незбалансованість пенсійної системи зумовлює збереження дефіциту власних доходів Пенсійного фонду України, який щорічно компенсується за рахунок коштів державного бюджету.

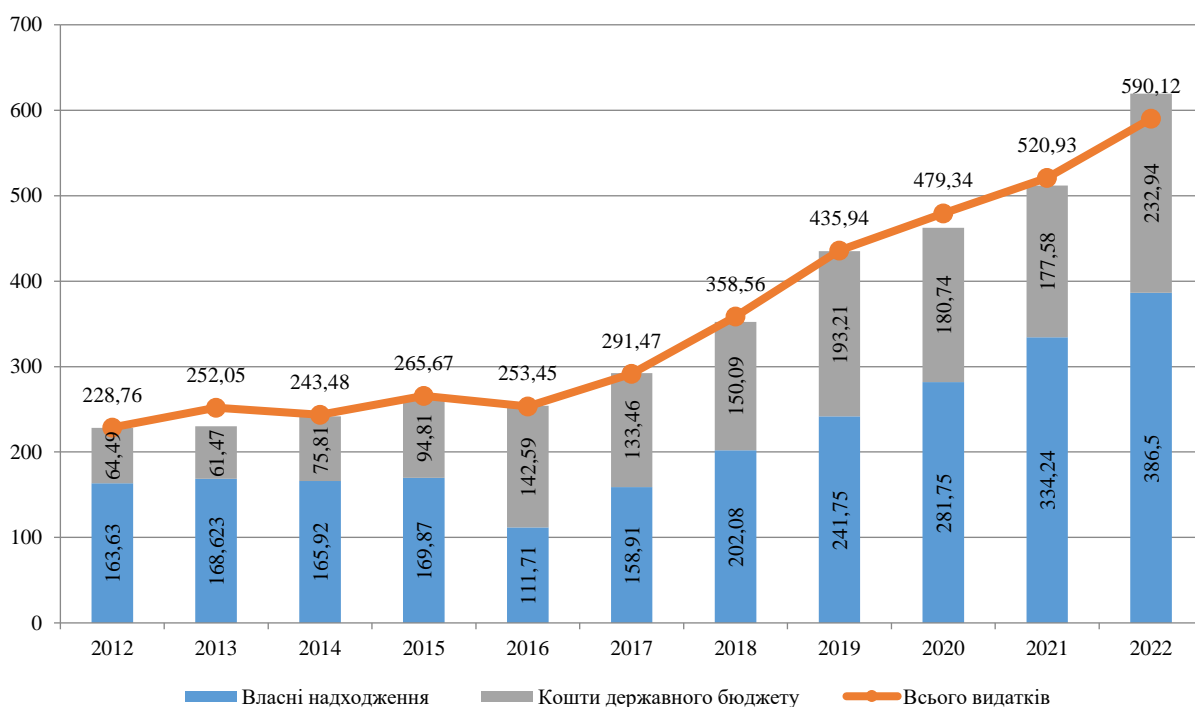

Рис. 2.7. Динаміка надходжень та видатків до Пенсійного фонду України за 2012 – 2022 рр.*

Примітка. *Побудовано автором на основі [30]

З рис. 2.7 ми бачимо що за 2012 – 2022 рр. динаміка власних надходжень та видатків Пенсійного фонду України є досить неоднозначною.

Тенденції 2012 – 2015 р. свідчать, що власні доходи Пенсійного фонду України знаходяться практично на одному рівні, що є позитивним моментом і може розглядатися як посилення вагомості страхового принципу. Але в 2016 р. відбувається різке зниження значення даного показника на 58,16 млрд. грн, що

було спричинено значним зменшенням надходжень єдиного соціального внеску. В 2017 – 2022 рр. спостерігається плавне зростання власних доходів Пенсійного Фонду України (2017 р. – 158,91 млрд. грн; 2022 р. – 386,5 млрд. грн), що пояснюється, зростанням фонду оплати праці, а отже, збільшенням надходжень єдиного соціального внеску.

Проте не дивлячись на зростання рівня надходжень до Пенсійного фонду України, рівень видатків значною мірою їх перевищує, що спричиняє процес збереженості певної частки надходжень з Державного бюджету України та засвідчує неможливість процесу самофінансування Пенсійного фонду України. Недостатній обсяг власних фінансових ресурсів Пенсійного фонду України робить неможливим процес забезпечення в необхідному обсязі реалізації пенсійних зобов'язань країни та зумовлює зубожіння переважної більшості населення.

Узагальнивши наявні виклики, загрози та проблеми в процесі забезпечені фінансової безпеки країни, та здійснивши аналіз існуючих норм національного законодавства в даній сфері, можна зробити висновок, що в цілому для нашої країни притаманними є заздалегідь передбачувані загрози, оскільки це спричинено слабкістю національної фінансової системи та неефективним процесом контролю та регулювання, а також постійним розвитком міжнародних фінансів, що провокують вагоме зростання впливу зовнішніх ризиків. І, як наслідок, спричиняє формування факторів та явищ, що створюють підґрунтя для зовнішніх та внутрішніх загроз фінансовій безпеці.

Проте, на нашу думку, для більш комплексного аналізу існуючих загроз даний перелік варто розширити інституціональними загрозами, що проявляються через інституціональні деформації.

Інституціональні деформації – це якісні викривлення інституційних форм фінансово-економічної системи.

На рис. 2.8 нами було зображено найбільші за обсягами, соціально - економічними наслідками та реальними загрозами фінансовій безпеці України загрозливі форми інституціональних деформацій у фінансовій сфері.

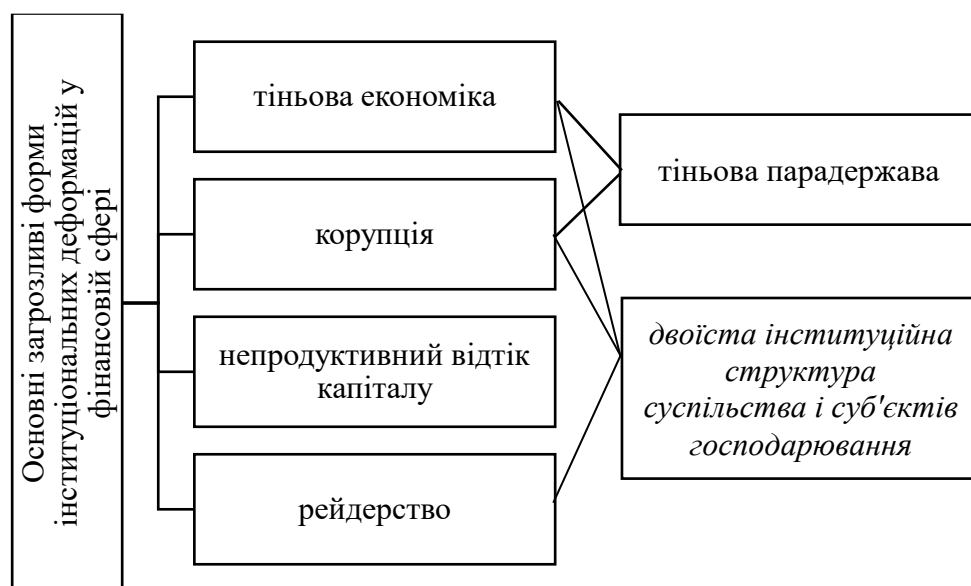

Рис. 2.8. Основні загрозливі форми інституціональних деформацій у фінансовій сфері*

Примітка. *Складено та доповнено автором на основі [26]

На нашу думку, до основних загрозливих форм інституційних деформацій у фінансовій сфері зображених на рис. 2.8 варто додати двоїсту інституційну структуру суспільства і суб'єктів господарювання, яка націлена не на розвиток виробництва шляхом конкуренції та застосування інновацій, а на швидке збагачення за рахунок різних фінансових злочинних схем. Ця двоїстість полягає в тому, що за формально правильними нормами прихований протилежний їм зміст. Тіньова економіка прикрита легальними формами. Типовими явищами є «відкати», «відтиск» бізнесу, виконуваний за формально правильною юридичною процедурою, використання політичної влади для збільшення власного бізнесу, а бізнесу – для отримання влади тощо.

Основною формою прояву інституціональних ризиків у фінансовій системі кожної держави є тіньовий сектор економіки.

Тіньова економіка являє собою «полісистемне явище, особливу систему фінансово - економічних відносин зі складним переплетенням легальних і нелегальних зв'язків, які відображають особливу логіку та стратегію поведінки економічних суб'єктів, що поєднані приналежністю до неформальних інституцій

одного характеру, об'єднані певною метою, мають специфічні мотиви фінансово-економічної поведінки, форми прояву наслідки, вплив та зв'язок з офіційною економікою» [26].

Індекс економічної свободи, що розрахований The Heritage Foundation у співпраці з The Wall Street Journal, дає можливість оцінити рівень лібералізації взаємозв'язків держави з бізнесом та базується на десяти компонентах, що формуються у чотири групи [171] (рис. 2.9):

- верховенство права - характеризує свободу від корупції та право власності;
- обмежений уряд – включає державні витрати та фіскальну свободу;
- регуляторна ефективність - охоплює свобода ринку праці, свободу ведення бізнесу та монетарну свободу;
- відкритість ринків – включає свободу інвестицій, свободу торгівлі та фінансову свободу.

Відповідно до звіту про «Рівень економічної свободи у світі в 2022 р.» наша країна займає 130 місце із 178 країн світу. Індекс економічної свободи України рівний 54,1 бала із 100 можливих, що говорить про негативний та депресивний стан держави [145].

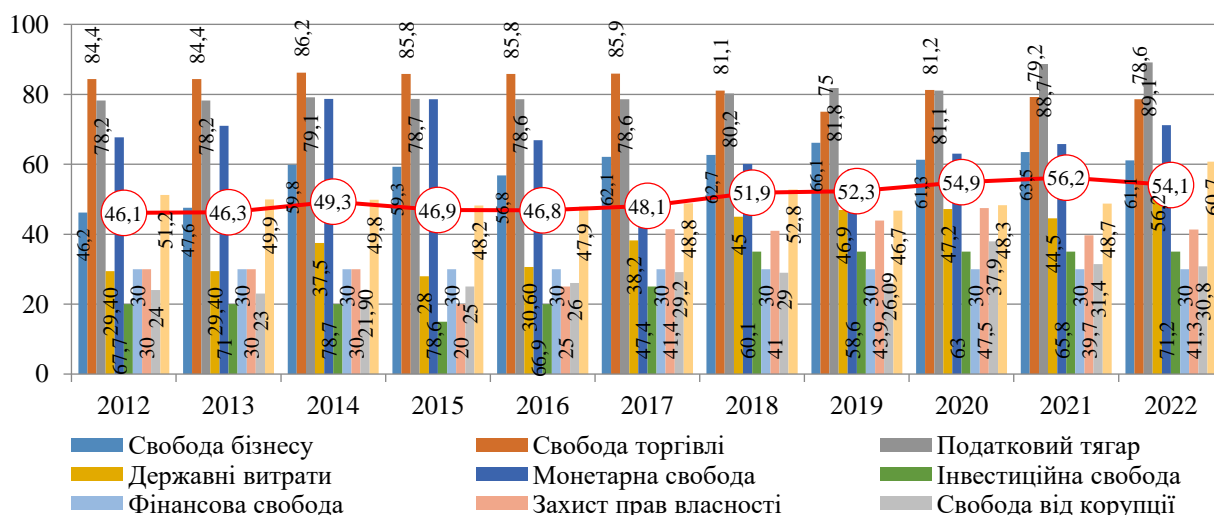

Рис. 2.9. Динаміка індексу економічної свободи України за 2012 – 2022 рр.*

Примітка. *Побудовано автором на основі [65, 172]

Провівши аналіз даних рис. 2.9 варто зазначити, що динаміка індексу економічної свободи України в 2012 - 2022 рр. має досить нестабільний характер, але в період 2016 - 2021 рр. ми можемо спостерігати тенденцію до зростання, що було спричинено збільшенням значення двох складових, таких як трудова свобода та монетарна свобода, проте, на жаль, в 2022 р. значення показника знову знизилося, що було обумовлено зниженням значення трьох складових: свобода бізнесу, свобода торгівлі та свобода від корупції, що свідчить про те, що Україну відносять в більшості до невільних країн світу.

Показник «Податковий тягар» країни за аналізований період має певну позитивну тенденцію, але індикатори «Інвестиційна свобода» та «Фінансова свобода» демонструють зростання їхнього значення, що має деструктивний вплив на значення показника економічної свободи в цілому.

Показник «Захисту прав власності», як правило, є достатньо надійним, проте його виконання підривається завдяки високому ступеневі політичного тиску та хабарництва, корупційності судової системи, що суттєво підриває довіру населення. Затяжний бюрократичний процес зумовлює формування стримуючих факторів для зростання обсягів приватних інвестицій, а відсутній будь-який розвиток ринку капіталу значно обмежує можливості для фінансування. Також у 2021 р. було відмінено мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення, з метою вивільнення частину інвестиції та забезпечення зростання рівня продуктивності.

Індикатори «Монетарної свободи» та «Свободи бізнесу» є показниками регулятивної ефективності характерною особливістю яких є значний рівень протекції, відсутність будь-яких законодавчо визначених обмежень, великий ступінь фаворитизму та свавілля, оскільки наявна висококваліфікована робоча сила з сфери технічного та комп'ютерного забезпечення, проте переважна більшість підприємств державної форми власності покладаються на державні субсидії для функціонування та, відповідно, ніяк не можуть скласти конкуренцію приватним фірмам. А також у 2021 р. було скасовано проведення субсидіювання видобутку природного газу.

Показник «Державні витрати» можна охарактеризувати наявністю високих ставок податку на прибуток фізичних та юридичних осіб, податку на додану вартість та податку на майно. Загальний рівень податкового навантаження знаходиться на рівні 40 % від загального обсягу внутрішнього доходу. Державні витрати за 2019 – 2022 рр. становили 70,0 % від ВВП, а показник дефіциту бюджету має середнє значення на рівні 3,5 % від ВВП, державний борг становив 82,3 % ВВП.

На кінець 2022 р. в Україні діяло 20 преференційних торговельних угод, з середньозваженою тарифною ставкою - 3,2 % та 150 нетарифних заходів. Незважаючи на прогрес, затяжний бюрократичний процес стримує зростання приватних інвестицій, продовжується гальмування банківської системи, у зв'язку із непрацюючими кредитами, відсутністю розвитку ринку капіталу, що обмежує можливості фінансування.

На рис. 2.10 нами було зображено рівень тіньової економіки в країнах світу у 2022 році.

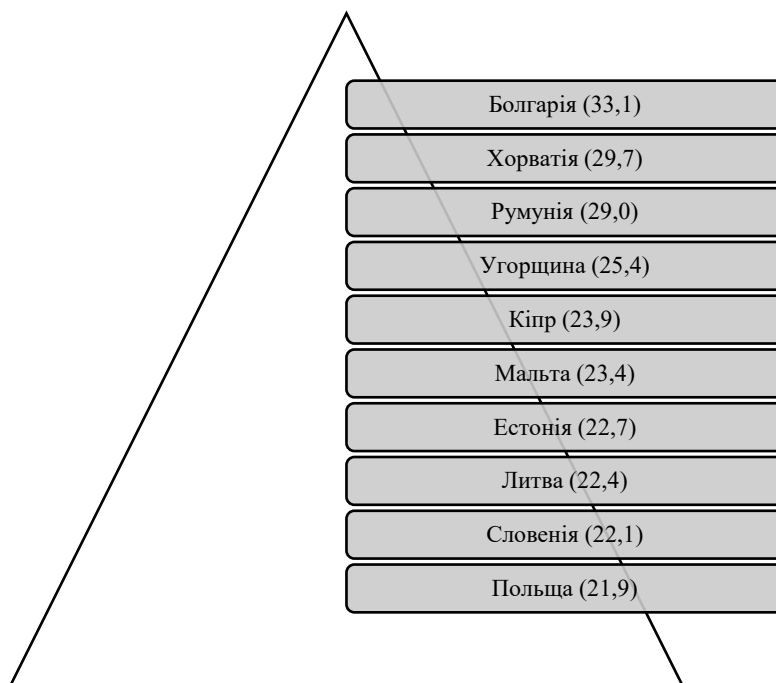

Рис. 2.10. Рівень тіньової економіки в країнах ЄС у 2022 році (у % до офіційного ВВП)*

Примітка. *Складено автором за даними [178]

Провівши аналіз рис. 2.10 можна сказати, що найвищий рівень тіньового сектору економіки у 2022 р. прослідковується у Болгарії та Хорватії на рівні 33,1% та 29,7% від обсягу офіційного ВВП відповідно. Найнижчий рівень тіньового сектору економіки був притаманний Словенії (22,1%) та Польщі (21,9%).

У зарубіжних країнах багато уваги приділяється зниженню рівня тінзації фінансових потоків та корумпованості. З огляду на прагнення України наблизитися до європейських стандартів, важливою є імплементація досвіду країн Європейського Союзу не лише у політичній сфері, але й економічній.

Однією із основних причин наявності тіньового сектору економіки будь-якої держави є корумпованість її секторів.

В умовах сьогодення корупція не обмежена рамками окремих країн та набуває міжнародного масштабу. Протистояння даному явищу є одним із найбільш актуальних соціальних проблем, вирішення якого для багатьох країн є важливою та одночасно складною задачею. Для нашої країни корупція стала фактором, що несе реальний виклик та загрозу для конституційному ладу держави, а особливо її національній безпеці [14].

Як складне соціальне явище корупція існує у певних інституціональних рамках, в яких політичні, економічні, соціальні та правові процеси впливають на неї, а корупція, водночас чинить вплив на політику, економіку, суспільну психологію, право та ідеологію. У державах, де корупція має значне поширення та здійснює вплив на соціально - економічні процеси, вона із соціальної аномалії (патології) поступово перетворюється на правило і стає звичним способом вирішення життєвих проблем, нормою функціонування влади і способом життя великої частини членів суспільства.

На нашу думку до основних причин формування корупції в Україні, можна віднести:

- нерівномірний розвиток ринкового господарства;
- надмірна поділ населення на багатих та бідних;
- спірність між швидкозмінними умовами ринкового господарства та діючими законодавчими актами;

- протиріччя між морально – етичною та законодавчо встановленими нормами на підприємстві;
- розбіжності в політичній системі, які представлені підприємствами та державною владою;
- необхідність у виживанні суспільства при складних умовах формування ринкових відносин;
- формування штучного дефіциту ресурсів;
- відтермінованість процесів прийняття рішень.

Загальний рівень корупції в Україні та окремих країнах Європи зображено нами на рис. 2.11.

Індекс є своєрідною оцінкою від 0 (надто високий рівень корупції) до 100 (низький рівень корупції).

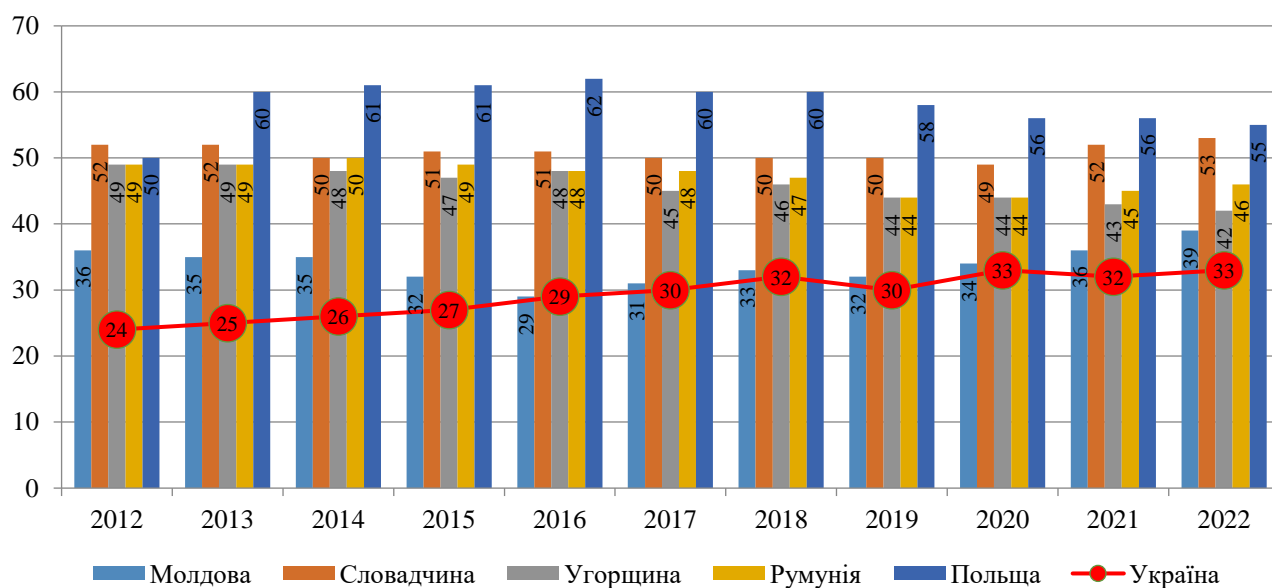

Рис. 2.11. Динаміка індексу сприйняття корупції в країнах Європи за 2012 – 2022 рр.*

Примітка. *Побудовано автором за даними [67]

Проаналізувавши динаміки індексу сприйняття корупції в 2012 - 2022 рр. можна зробити висновок, що значення показників нашої країни значно підвищилися, та вона входить до 25 країн світу, в яких за період 2012 – 2022 рр. зафіксована динаміка значного зростання, проте серед своїх сусідів Україна

зайняла найнижче місце. Набрані нашою країною 33 бали у 2022 р. - це найвищий показник з часу запуску оновленої методології CPI, а за період 2012 – 2022 рр. показник України зріс на 9 балів.

Але не зважаючи на позитивні зрушення, які відбулися після Революції Гідності в 2014 р., до яких можна віднести: формування державних інституцій та бази законодавчих актів направлених на боротьбу з корупцією; критичніше ставлення населення до корупціонерів, починаючи з 2018 р. відбулася ціла низка негативних подій, які мінімізували позитивні антикорупційні зрушення, оскільки: не було посилено Національне антикорупційне бюро України; не сформовано передумов для так званого перезапуску Національного агентства з питань запобігання корупції; на набула практичного підґрунтя автоматична перевірка електронних декларацій, оскільки НАЗК не отримав необхідного доступу до державних реєстрів.

В 2019 р. Україна перебуває на рівні 2017 р. оскільки не забезпечила ефективну роботу реєстру бенефіціарів; відбулося послаблення контролю за фінансуванням політичних партій; без змін залишився спосіб формування органів суддівського самоврядування; втрачено довіру до Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; відбулося позбавлення СБУ та Нацполіції повноважень у сфері боротьби з економічною злочинністю.

В 2020 р. ми можемо спостерігати достатньо різне зростання значення показника в Україні, оскільки відбулися позитивні антикорупційні зрушення, такі як: відновлені усі повноваження НАЗК, збережений інститут викривачів, оновлені закони щодо роботи АРМА і НАБУ, винесені десятки вироків ВАКС, запрацював інструмент цивільної конфіскації.

На нашу думку, позитивний вплив на Індекс сприйняття корупції у 2021 р. мали: початок роботи навесні 2021 р. електронного реєстру звітності політичних партій Politdata, але повноцінно електронне звітування для партій, нажаль, так і не запрацювало, а процес імплементації був призупинений через пандемію; отримання парламентськими партіями практично 1,5 млрд грн коштів платників податків; накладення вето Президентом та повернення до Верховної Ради закону

про псевдовідновлення звітності політичних партій. Проте були і негативні фактори, такі як: прийняття рішення Конституційним Судом, щодо звільнення від відповідальності за помилкове та недостовірне декларування чиновників, посадовців та суддів; внесення змін до антимонопольного законодавства, що негативно вплинуло на бізнес, в процесі захисту власних прав під час оскарження публічних закупівель; втручання у роботу Вищого антикорупційного суду; зростання тиску на антикорупційну екосистему, шляхом тривалої відсутності постійних керівників в інституціях; затримка з імплементацією судової реформи, попри ухвалення законодавчої бази.

Не зважаючи на російське вторгнення в 2022 р. Україна показала, що її прогрес в боротьбі з корупцією - це сталий процес, який продовжується попри найскладніший період існування країни.

До факторів зростання значення даного індексу у 2022 р. нами було віднесено: ухвалення державної Антикорупційної стратегії; призначення керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, що стало рушійною силою для активізації розслідувань щодо корупції; ефективність діяльності Вищого антикорупційного суду (за 2022 р. було розглянуто 49 справ, 37 з яких - із винесенням вироків).

На нашу думку, найбільш органічними інституційними умовами унеможливлення корупції стають правова держава й правове суспільство, де правові норми є нормами життєвої необхідності й моралі. Отже, право приватної власності потрібно зробити обов'язковими до виконання.

Процес протистояння та запобігання корупції включає як ціленаправлене заохочення осіб, уповноважених на здійснення державних функцій, так і перешкоджання вступу їх у корупційні відносини чи припинення їх здійснення.

Ми переконані, що для проведення успішної протидії викликам та загрозами корупційних схем необхідна гармонізація правового простору. Ключовим в контексті загроз фінансової безпеки держави є проведення аналізу першопричин даного фінансово - економічного стану, а саме, якості механізмів фінансової системи країни, за яких в Україні інститут ринку не впорядковує

ефективний розподіл власності, капіталів, активів за критеріями: продуктивність підприємницьких талантів, конкурентоспроможність нових видів продукції, соціальна ефективність бізнесів, результативність ланцюгів доданої вартості тощо. Вважаємо також важливим для фінансової безпеки країни розробити методи оцінювання та відображення корупційних втрат для економіки та фінансової системи України.

Вкрай небезпечною, специфічною та багаторівневою формою інституціональної деформації вітчизняної економіки є тіньова парадержава.

Тіньова парадержава – це утворення макроекономічного рівня державного типу, в якому, з огляду на занадто високий рівень тіньового сектору економіки та корупції, послуги державних органів та суспільні блага діляться за ринковими принципами, остаточно створюються та ефективно діють корупційні ринки послуг державних органів, а також суспільних благ [26] (рис. 2.12).

Рис. 2.12. Основні елементи тіньової парадержави*

Примітка. *Складено автором на основі [94]

Тіньова парадержава формується та розвивається в певних інституціональних межах, де правові, економічні, соціальні та політичні процеси чинять вплив на неї, а вона, водночас, впливає на право, економіку, суспільну психологію, політику та ідеологію.

У таких державах, де тіньова парадержава набуває значного поширення та чинить вагомий вплив на соціально - економічні процеси, вона перетворюється з соціальної патології на норму та, відповідно, стає звичайним методом подолання життєвих негараздів чи проблем, правилом діяльності державної влади та способом життя переважної частини населення.

Інституціональним підґрунтям формування та розвитку тіньової парадержави є високий ступінь корупції та тіньової економіки. З одного боку, поєднання корупції та тіньової економіки є підґрунтям, а з іншого боку – результатом її існування [26].

Загрозливою інституціональною деформацією для вітчизняної фінансової системи також є рейдерство, що характеризується недружнім поглинанням підприємств та перерозподілом їхньої власності та корпоративних прав.

На нашу думку, головними факторами розвитку рейдерства в Україні є:

- слабкість правової системи;
- суперечливість судової влади;
- наявність корупційних схем в органах державної влади;
- відсутність державних інститутів, які б ефективно захищали права власника;
- нерозвиненість правової культури;
- правовий нігілізм як у суб'єктів господарювання так і представників органів влади;
- сумнівні передумови приватизації об'єктів.

Відповідно до експертних оцінок, величина сегмента злиттів та поглинань кожного року є на рівні більш ніж 3 млрд. дол. США, з них 60 – 70% несуть недружній характер. Обсяг захоплень налічує 3 000 кожного року, яким

притаманний системний характер. У країні діє близько 40 – 50 спеціалізованих рейдерських угруповань, котрі формуються з високопрофесійних економістів та юристів, ефективність атак яких сягає більш ніж 90%. Національне рейдерство має національну кримінальну складову, оскільки протизаконні дії чиняться із залученням збройних формувань, а подекуди – навіть співробітниками правоохоронних систем [124].

До основних наслідків рейдерства нами було віднесено:

- пагубний вплив на бізнес клімат;
- деструктуризація роботи національних підприємств;
- руйнування трудового колективу;
- створення негативного інвестиційного клімату та іміджу держави.

До вітчизняних інституційних загрозою фінансовій безпеці можна також віднести непродуктивний вплив капіталу, який характеризує тільки окрему частину світових потоків капіталу з вітчизняного на закордонні ринки, що здійснюються під впливом деструктивних ринкових очікувань.

Такий капітал виводиться з економіки певної держави та направляється в іншу, яка є перспективнішою в галузі економіки і якщо відбувається повернення, то тільки після початку економічного зростання.

Ми вважаємо, що дана форма впливу капіталу є однією з найнебезпечніших для вітчизняної економіки, оскільки має прямий негативний вплив на реалізацію системного ризику фінансової дестабілізації. Супутнім чинником посилення є негативні ринкові очікування, сформовані на стадії повільного зростання економіки. В даних умовах вилучення будь-яких форм капіталу з ринків тільки посилює економічну дестабілізацію. Навіть при умові зменшення обсягу короткотермінових кредитів та портфельних інвестицій спричиняється ріст процентних ставок на вітчизняних внутрішніх ринках та, таким чином, пригальмовується ділова активність.

На рис. 2.13 нами було зображено характерні форми відтоку капіталу.

ХАРАКТЕРНІ ФОРМИ ВІДТОКУ КАПІТАЛУ		
Вивіз капіталу	Втеча капіталу	Експорт капіталу
<ul style="list-style-type: none"> • переведення капіталу, накопиченого на внутрішніх ринках країни, у зарубіжну юрисдикцію для нівелювання титульного ризику, легалізації 	<ul style="list-style-type: none"> • раптові, ситуативні операції по виводу капіталу з потенційно ризикованих ринків 	<ul style="list-style-type: none"> • легальна форма вивозу капіталу у вигляді інвестицій резидентів за кордон

Рис. 2.13. Характерні форми відтоку капіталу*

Примітка. *Складено автором на основі [19]

Така формалізація особливостей відтоку капіталу базується на узагальненні економічних мотивів, які зумовлюють активність суб'єктів господарювання з виводу капіталу за кордон, а саме: страхування титульного ризику; продуктивне розміщення капіталу на ринках з більшою дохідністю; оптимізація оподаткування; легалізація капіталу отриманого незаконним шляхом.

Вивіз капіталу відбувається у вигляді як прямих, так і портфельних інвестицій за кордон вітчизняними виробниками та є найпродуктивнішою формою експорту капіталу до іноземних держав. Він об'єктивно є необхідним для економічного зростання, якщо такі інвестиції спрямовані на розширення ринків збуту, розвиток підприємств, вихід на новий рівень конкуренції, опанування передових технологій, оптимізацію структури та витрат тощо. Експортований виробниками капітал повертається у вигляді нових ланцюгів доданої вартості та попиту на внутрішні товари [19].

Темпи непродуктивного експорту капіталу становлять [138]:

— за підрахунками Національного банку України непродуктивний експорт капіталу щорічно здійснюється більш ніж на 72,6 млрд. дол. США;

— за обліковими даними Державної служби фінансового моніторингу щорічно відтік вітчизняного капіталу становить більш ніж 15 млрд. грн;

— за розрахунками вчених щороку темпи непродуктивного експорту капіталу перевищують 1,5 – 3 млрд. дол. США;

— за підрахунками ОЕСР кількість експорту капіталів, вивезених закордон починаючи з 1991 р., знаходиться на рівні більше 20 млрд. дол. США.

Таким чином, інституційні деформації мають особливо негативний і деструктивний вплив на процес забезпечення національної фінансової безпеки.

На нашу думку, варто також брати до уваги, що національні реформатори, на жаль, не враховують інверсійний характер трансформації індустріальної економіки у ринкову економіку, що спричиняє вагомі прорахунки в економічній та фінансовій політиці країни, хибній оцінці конструктивних можливостей ринкового регулятора економіки.

Одним із наслідків такої інверсійної ринкової трансформації є формування двоїстої інституційної структури суспільства і суб'єктів господарювання, яку, на нашу думку, варто розглядати як одну із основних загрозливих форм інституційних деформацій у фінансовій сфері, та яка націлена не на розвиток виробництва шляхом конкуренції та застосування інновацій, а на швидке збагачення за рахунок різних фінансових злочинних схем.

Наявність та подальший розвиток інституційних деформацій у вітчизняній фінансовій сфері спричиняють проведення дієвих заходів щодо їх мінімізації. В першу чергу, це обумовлено проведенням активної детінізації національної економіки.

В умовах сьогодення процес детінізації вітчизняної економіки відноситься до стратегічних перспектив проведення державної політики України, але на жаль, дотепер немає чітко структурованої системи міжвідомчої координації, раціонального та системного застосування наявних засобів та ресурсів

контролюючих, розвідувальних, правоохоронних та фінансових державних органів, потенціалу вітчизняного населення до вирішення окреслених викликів. Разом з подоланням незаконних та кримінальних сфер тіньової економічної діяльності, виникає необхідність у застосуванні ефективних механізмів повернення до легального сектору економіки капіталів некримінального походження.

Вагомість очікуваних деструктивних соціально - економічних наслідків існування інституціональних деформацій вимагає посилення уваги органів державної влади до процесу забезпечення оптимального рівня фінансової безпеки країни. Лише при комплексному підході до розв'язання питання підвищення рівня фінансової безпеки в структурі економічної безпеки країни можливо досягти найвищого результату, такого як, переорієнтація на ринкові механізми входу в безпечну зону, що дасть можливість окреслити пріоритети фінансових факторів в сфері економіки як найголовнішої передумови зміцнення національної фінансової безпеки.

Ми погоджуємося із думкою вченого З. С. Варналія, що «протидія інституціональним деформаціям, повинна мати комплексний характер» [26].

У питанні мінімізації впливу та протистоянні мають об'єднатися парламент, виконавча влада, підприємства та населення. Ключовим фактором в даній ситуації є, або ж має стати формування та застосування «правил гри» та умов чесної конкуренції. Державна влада першою має продемонструвати принцип верховенства права, що значною мірою сприятиме зміцненню підприємницької безпеки України.

Реалізація ефективних та дієвих заходів з детінізації національної економіки, антирейдерських та антикорупційних заходів забезпечить мінімізацію впливу інституціональних загроз, що сприятиме захисту вітчизняних економічних інтересів, сприятиме зміцненню національної фінансової безпеки, підвищенню рівня її конкурентоспроможності та сформує авторитет серед світової спільноти. У той же час, нагальним та важливим залишається проведення системного та комплексного моніторингу

інституціональних загроз національній фінансовій безпеці, оперативно та раціонально здійснювати необхідні заходи щодо їх попередження та протидії.

Таким чином, на нашу думку, для мінімізації впливу інституціональних загроз та з метою пришвидшення розвитку національної економіки необхідний комплекс державних заходів, таких як: протекціонування внутрішніх ринків; стимулювання національного виробника; розблокування процесів економічного відтворення; протистояння тіньовим виявам таким як псевдодемпінг, неофіційний чи псевдоофіційний вивіз об'єктів інтелектуальної власності; імпорту застарілих технологій за рахунок бюджету в результаті протиправних протекціоністських дій співробітників реєстраційно-дозвільних і контрольних органів; раціоналізації механізмів проведення контролю за процедурою нетарифного та тарифного регулювання, ліцензування, квотування експортно - імпорتنих операцій; проведення антидемпінгових заходів щодо недобросовісних партнерів та партнерів - нерезидентів, держави яких використовують до українських товарів дискримінаційні торговельно - обмежувальні заходи.

2.2 Аналіз фінансової безпеки держави

Існують офіційні показники рівня фінансової безпеки України – індикатори та порогові значення індикаторів, які передбачає Методична рекомендація щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена Наказом Міністерства розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277 [117].

На нашу думку, названий документ хоча і містить вказівки на джерела інформації, однак практичне їх використання ускладнюється, оскільки окремі з джерел є платними або неактуальними, деякі недостатньо оперативні або містять дані виключно за останній звітний період.

Результат використання даної методики зображено на рис. 2.14 у вигляді оцінки загального рівня фінансової безпеки та її структурних елементів.

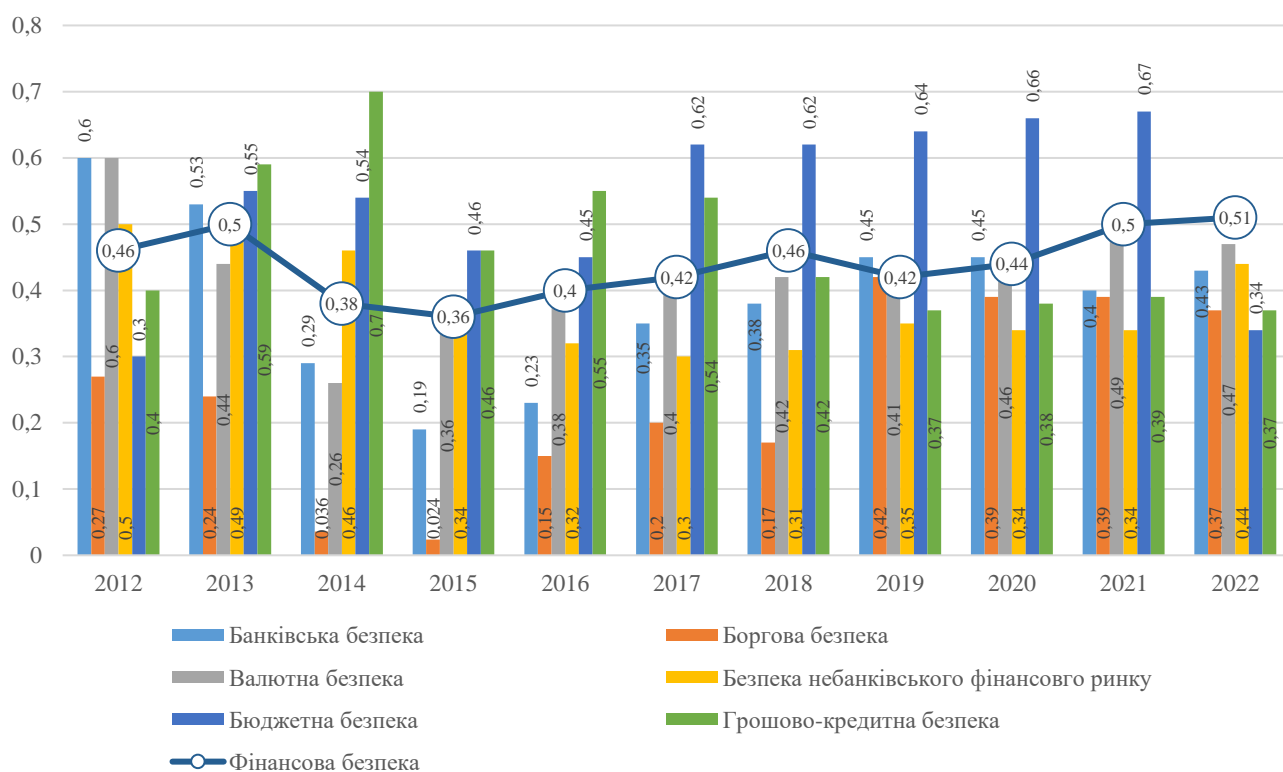

Рис. 2.14. Динаміка інтегральних показників складників фінансової безпеки України за 2012 – 2022 рр.*

Примітка. *Складено автором на основі [73, 117]

Провівши аналіз рис. 2.14 можна сказати, про погіршення стану національної фінансової безпеки цілому протягом 2012 – 2022 рр., не дивлячись на зростання значення інтегрального показника фінансової безпеки з 0,46 у 2012 р. до 0,51 у 2022 р.

Рівень бюджетної безпеки, як структурного елемента фінансової безпеки за період 2012 - 2022 рр. був вищим від інтегральної оцінки в цілому, а її тенденції є пропорційними до тенденцій фінансової безпеки. Отже, можна сказати, що бюджетна безпека є основою національної фінансової безпеки. Розрахунок інтегрального показника бюджетної безпеки України свідчить про її критичний стан протягом 2012 - 2016 рр., в період 2017 – 2021 рр. характеризується незадовільним рівнем, що позитивно впливає на загальний стан національної фінансової системи. Проте в 2022 р. показник бюджетної безпеки знижується до рівня 0,34.

На нашу думку, валютна безпека є одним з головних елементів інтегральної оцінки, однак за період 2012 – 2022 рр. не прослідковується чіткої тенденції, оскільки в 2012 – 2014 рр. спостерігається досить різка спадна тенденція та перебування значення показника в критичних межах; 2015 – 2021 рр. відбувається плавне зростання значення індикатору та перехід до небезпечної зони; 2022 р. характеризується скороченням темпів зростання значення та наближенням до критичного рівня, що може сигналізувати про те, що даний показник не ставав підґрунтям для стабілізації рівня фінансової безпеки.

Найнезадовільнішими варто вважати тенденції вітчизняної боргової безпеки, яка в 2015 р. мала критично низький рівень - 0,024. За період 2012 – 2015 рр. простежується постійне зниження рівня боргової безпеки, але в період 2016 – 2018 рр. відбувається поступове нарощення значення даного показника, 2019 – 2022 рр. характеризується рекордним зростанням значення індикатору та знаходженням в небезпечній зоні, попри зростання обсягу запозичень на фінансування поточних витрат на фоні скорочення доходів, зростання співвідношення боргу до ВВП спричиненого девальвацією національної валюти.

Динаміка рівня банківської безпеки лише в 2012 – 2013 рр. та 2019 – 2020 рр. несуттєво перевищувала інтегральний показник фінансової безпеки, що свідчить про деструктивний вплив банківської системи на оцінку в цілому. У період 2015 - 2022 рр. значення показника мало тенденцію до зростання, тобто спостерігалось підвищення рівня безпеки банківської системи з незадовільного у 2015 р. (0,19) до критичного у 2022 р. (0,43), що було спричинено зростанням частки простроченої заборгованості за кредитами на 20 % у 2022 р. порівняно з 2015 р., зниженням рівня банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті – на 30 %, зростанням частки іноземного капіталу у статутному капіталі банків – на 9%, зростанням частки п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи на 12%.

Тенденції рівня грошово - кредитної безпеки мали низький та нестабільний характер на протязі усього аналізованого періоду (короткотермінове зростання

відбулося лише у 2013 – 2014 рр. та 2016 - 2017 рр., що спонукає віднести даний показник до проблемних у структурі фінансової безпеки).

Стабільна динаміка спостерігається в рівні безпеки небанківського фінансового ринку, водночас динаміка її зміни у 2012 – 2022 рр. була пропорційною до динаміки зміни інтегрального показника фінансової безпеки. Дане дослідження дає нам можливість зробити припущення, що у небанківській сфері фінансового ринку існує нестача потенціалу до протистояння економічним факторам зменшення фінансової безпеки, проте слід зважати на найнижчу вагу безпеки небанківського фінансового ринку у складі інтегрального показника.

Ми переконані, що важливе місце у фінансовій безпеці посідає бюджетна безпека, яка забезпечує фінансову стійкість та платоспроможність фінансів державної сфери та дає змогу органам державної влади найбільш ефективно виконувати свої функції.

Відповідно до цих завдань, формується перелік індикаторів бюджетної безпеки, які дають змогу оцінити рівень виконання доходної частини та збалансованість доходів і видатків бюджету, співвідношення темпів збільшення доходів бюджету та темпів зростання ВВП, ступінь фінансової децентралізації в країні та диференціацію регіонів за рівнем бюджетних видатків.

Результати розрахунку індикаторів бюджетної безпеки наведено нами на рис. 2.15.

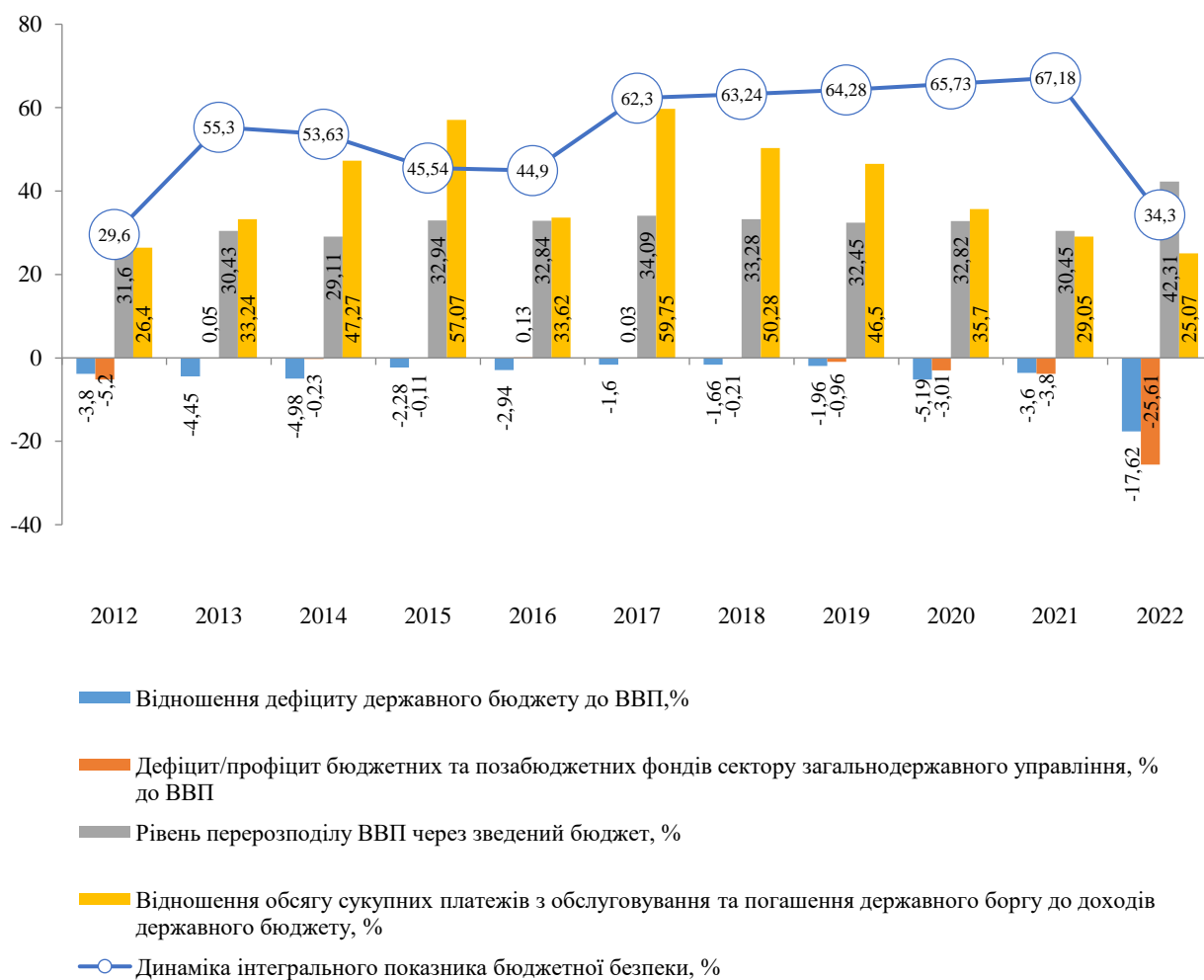

Рис. 2.15. Динаміка індикаторів бюджетної безпеки України за 2012 – 2022

рр.*

Примітка. *Складено автором на основі [4, 90]

Індикатор відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до рівня ВВП дозволяє провести оцінку наявних макроекономічних та бюджетних викликів та ризиків в цілому. З огляду на те, що за період 2012 – 2022 рр. даний індикатор перебуває поза межами оптимального значення, це говорить про дестимулюючий вплив фіскальної політики країни на поточний стан фінансової системи, платіжного балансу та на рівень внутрішнього попиту.

Наступний індикатор – частка дефіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління у ВВП є ключовим індикатором діяльності для країн, що претендують на отримання кредиту від Міжнародного

валютного фонду. Оптимальне значення цього показника рівне нулю, а про критичний стан індикатора свідчить перевищення позначки 3%. За період 2012 – 2022 рр. значення індикатору переходить від оптимального до небезпечного стану та навпаки, що зумовлено отриманням бюджетної підтримки позабюджетними фондами, оскільки значна частина коштів бюджету була направлена на перекриття дефіциту Пенсійного фонду та впливає на процес отримання кредитних коштів від МВФ.

Не менш важливе значення в оцінці бюджетної безпеки має аналіз рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет, що відображає обсяг фінансових ресурсів держави, які перерозподіляються через систему державних фінансів, і свідчить про рівень централізації фінансової системи держави. У період 2012 – 2017 рр. значення індикатору має динаміку до зростання (з 31,6 % у 2012 р. до 34,09 % у 2017 р.) та є близьким до позначки небезпечного рівня, що зумовлено багатьма проблемами у фіскальній системі та митно - податковому адмініструванні, проте за 2018 – 2021 рр. значення індикатору знижується (з 33,28 % у 2018 р. до 30,45 % у 2021 р.), що вказує на вдосконалення інструментів формування бюджету та процесу розподілу бюджетних коштів. У 2022 році рівень даного індикатору перебуває у найкритичнішому стані та рівний 42,31%, що пов'язане із зниженням рівня ВВП на 268,5 млрд грн через політичну та економічну ситуацію у країні. Отримані результати належать до дестимулюючих індикаторів, які свідчать про негативний вплив стану аналізованого індикатора на рівень національної бюджетної безпеки загалом.

Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету є індикатором - дестимулятором. Період 2012 - 2017 рр. (окрім 2016 р.) простежується чітка тенденція до зростання частки боргових платежів у доходах державного бюджету України. Така ситуація обумовлена високими валютними ризиками зовнішньої заборгованості, тиском боргових виплат на державні фінанси (фінансуванню за рахунок державних запозичень значного дефіциту державного бюджету, сформованого під впливом істотного зростання видатків

на оборону та на обслуговування боргу). Проте в період 2018 - 2022 рр. значення індикатору поступово знижується та наближається до критичного рівня. За весь аналізований період спостерігається висока частка боргових зобов'язань у доходах державного бюджету України, що викликано веденням політики рефінансування боргів, яка є нестабільною, та наявністю високих ризиків зовнішнього державного боргу. Аналіз розрахунків цього індикатора дає можливість стверджувати, що він становить найбільшу загрозу для бюджету країни.

Для успішного функціонування фінансової системи країни потрібна стабільна грошова одиниця та запас міжнародних резервів, тому постає питання щодо визначення рівня валютної безпеки. Стан валютної безпеки є критерієм оцінки ефективності валютної політики і діяльності органів влади під час реформування й розвитку фінансової системи держави.

Здійснити оцінку валютної безпеки України можливо за рахунок використання кількісних і якісних показників, а саме [117]:

- індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США.
- різниця між форвардним і офіційним курсом гривні.
- валові міжнародні резерви України.
- сальдо платіжного балансу.
- частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів.
- обсяги валютних інтервенцій.
- сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти.
- рівень доларизації грошової маси.
- ступінь довіри до національної валюти.
- показники зовнішньої заборгованості.

Проте, на нашу думку, варто також виділяти ще такі індикатори:

– динаміку зміни офіційного курсу національної грошової одиниці відповідно до долара США;

– рівень доларизації;

– валові міжнародні резерви України.

На рис. 2.16 нами представлено сучасний стан валютної безпеки України.

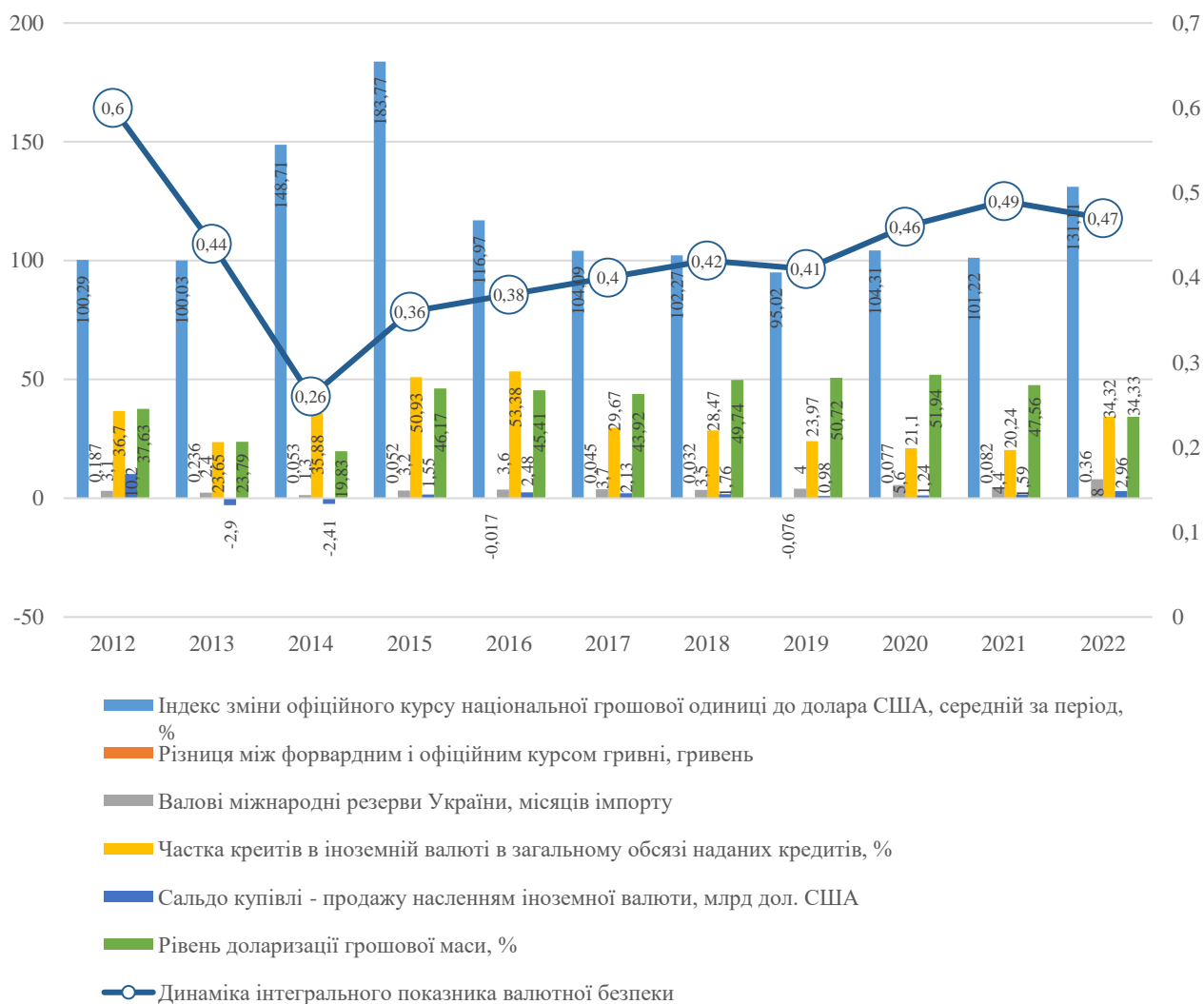

Рис. 2.16. Динаміка індикаторів валютної безпеки України за 2012 – 2022 рр.*

Примітка. *Складено автором на основі [87]

Провівши аналіз показників валютної безпеки можна стверджувати, що індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США є індикатором – дестимулятором, тобто між показником - дестимулятором та інтегральною оцінкою наявний зворотній зв'язок.

За період 2012 - 2022 рр. індекс зміни курсу знаходився в своїх оптимальних межах, політична криза 2014 - 2015 рр. спричинила зростання курсу на 7,3 %. Після тривалого періоду стабільності курсу національної валюти у 2014 р. почалося швидке його зростання. Ключовою передумовою стрімкої девальвації є політичні причини, до яких можна віднести: збройне протистояння на Майдані та сході України, зміна уряду, що вкрай негативно позначилося на економічній діяльності країни.

В період 2016 – 2021 рр. відбувається поступове зниження значення даного індикатору, проте в 2022 р. значення стрімко зростає до рівня 131,11 %, що зумовило негативний вплив на економіку країни, викликало зростання цін на імпортовані товари та зміну умов для ведення бізнесу в цілому. Від початку повномасштабного вторгнення росії на територію України НБУ зафіксував офіційний курс гривні на рівні 29,25 грн. за долар США, що дало можливість запобігти паніці серед населення, та сприяло адаптації до воєнних умов. Проте в липні 2022 р. офіційний курс гривні було скориговано НБУ до рівня 36,57 грн. за долар США. Цей крок мав на меті підвищити рівень конкурентоспроможності національних виробників, знизити різницю в курсі валюти для різних груп бізнесу та населення та зберегти стійку економіку під час воєнного стану.

Форвардний курс виражає очікування не тільки учасників валютного ринку, а й суб'єктів економічної діяльності країни, пов'язаних із зовнішнім сектором, тому важливим є дослідження його динаміки особливо відносно термінового ринку spot. В 2012 – 2021 рр. спостерігається коливання розрахованого індикатора у межах значень оптимального рівня. Така тенденція свідчить про оптимістичні очікування у зміні кон'юнктури вітчизняного валютного ринку, що може бути результатом зваженої політики курсоутворення яка реалізується Національним банком впродовж останніх років. Проте в 2022 р. ми можемо спостерігати зростання нестабільності на ринку валюти.

Валові міжнародні резерви України є стимулятором, оскільки наявний прямий зв'язок між показником - стимулятором та інтегральною оцінкою.

Для даного показника граничним є рівень 3 місяці. Саме за цей, мінімально необхідний рівень, країна має адаптуватися та вирішити свої проблеми з імпортом. Чим більш обмежений доступ держави до світових ринків капіталу, тим більш значимим є цей показник для визначення рівня достатності резервів. Починаючи з 2012 р., даному індикатору притаманна спадна динаміка (з 3,1 міс у 2012 р. до 1,3 міс у 2014 р.), проте в період 2015 – 2022 рр. значення показника значно зростає (з 3,2 міс у 2015 р. до 8 міс у 2022 р.), проте, так і не наблизившись до свого мінімально необхідного рівня. Як ми можемо спостерігати у 2022 р. за допомогою наших іноземних партнерів національні валютні резерви значно зросли, що було спричинено отриманням кредитів на загальну суму 1 694 988 млн. грн, включаючи кредити від МФО, довгострокові кредити та гаранті.

З 2011 р. набув чинності закон № 3795-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами і споживачами фінансових послуг», яким забороняється валютне кредитування, тому до 2013 р. ми можемо спостерігати зменшення загальної суми валютних кредитів. У 2014 р. НБУ скасував заборону на валютні кредити, після чого відбувається зростання частки кредитування в іноземній валюті відносно всіх наданих кредитів до 55% (2015 р.). За аналізований період показник перевищує своє нормативне значення, що може свідчити про низький рівень довіри громадян до вітчизняної грошової одиниці.

Обсяги операцій з купівлі - продажу іноземної валюти на ринку готівкових продажів за 2012 – 2022 рр. значно скоротилися, що було зумовлено перенесенням великої частки готівкової іноземною валюти до тіньового сектору економіки, також падіння рівня життя населення, оскільки обсяг валюти, яку закупили громадяни у 2012 р. в 3,5 рази перевищує аналогічний показник 2022р.

За даними Міжнародного валютного фонду рівень доларизації вважається критичним, якщо він досягнув 30 %. Період 2012 – 2014 рр. характеризується спадною тенденцією (з 37,63 % у 2012 р. до 19,83 % у 2014 р.), що свідчить про відсутність стабільності фінансового сектору, оскільки значні коливання обмінного курсу спричиняють великі збитки, відбувається так званий

балансовий ефект, зростає ступінь ризику виникнення банківських криз, уповільнюється економічне зростання.

Проте в період 2015 – 2020 рр. спостерігається стрімке зростання значення даного індикатору з 46,17 % у 2015 р. до 51,94 % у 2020 р., що зумовлено нестабільністю національної грошової одиниці та недовірою населення до національної валюти; інфляційними очікуваннями банками, фінансовими посередниками, обмінниками та підприємствами; поглибленням участі у світовій торгівлі, зростанням обсягу експорту. У 2021 – 2022 рр. простежується спадна тенденція, що може свідчити про послаблення вразливості економіки, підвищення ефективності монетарної політики і створення середовища, яке сприятиме збалансованому зростанню.

Банківська безпека є одним із найбільш слабких елементів фінансової безпеки України та характеризується високим рівнем регуляторної складової та впливу на стабільність функціонування, тому для оцінювання рівня безпеки банківської системи України розроблено офіційні підходи, що ґрунтуються на використанні індикаторного та нормативного методів.

Нами було згруповано основні індикатори фінансової безпеки банківської системи в динаміці за 2012 – 2021 рр. (рис. 2.17).

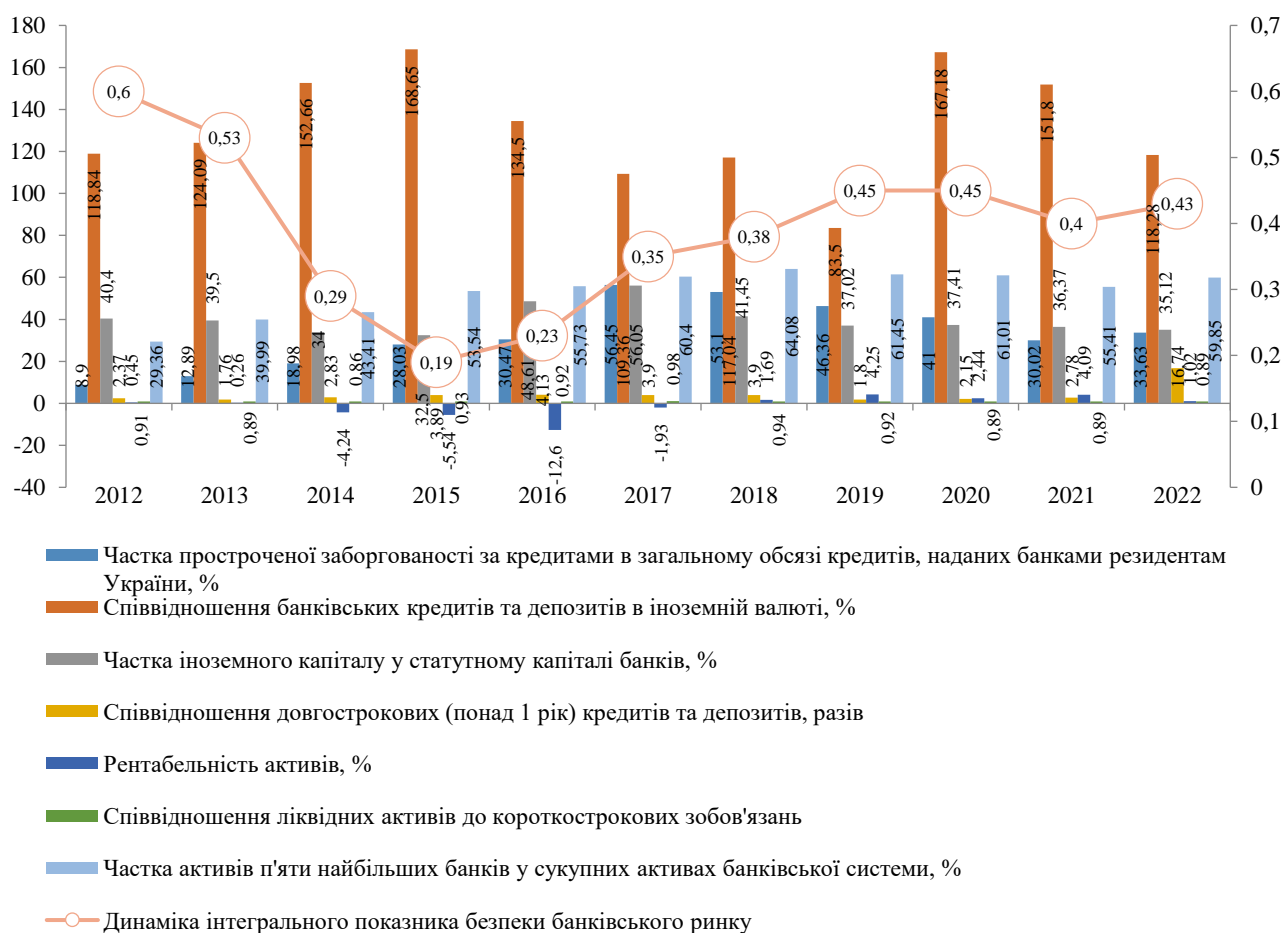

Рис. 2.17. Динаміка індикаторів безпеки банківського ринку України за 2012 – 2022 рр.*

Примітка. *Складено автором на основі [129]

Протягом 2012 – 2022 рр. для національної банківської системи притаманним є критичний рівень загрози протермінованої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, виданих національними банками резидентам. Найнижчий рівень простроченої заборгованості за кредитами був в 2012 р. (8,9 %), а найбільший - у 2017 р. (56,45 %). Період 2012 – 2017 рр. характеризується стійкою динамікою до зростання даного показника, яка свідчить про зниження ступеня якості кредитного портфеля банків, що зумовлює зростання обсягу витрат на створення страхових резервів. Починаючи з 2017 р. частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих національними банками резидентам стрімко знижується, та у 2022 р. становить 33,63 %, але все ж перебуває в критичних межах.

У відповідності до Методичних рекомендацій [118] показник «співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті» є індикатором змішаного типу, тобто його зростання до значення 90% є бажаним (таким, що сприяє підвищенню рівня банківської безпеки), а збільшення понад 110% свідчить про підвищення рівня загроз банківській діяльності. Тенденції цього показника протягом 2012 – 2022 рр. були достатньо неоднозначними, мінливими та мали здебільшого дестабілізуючий вплив на рівень безпеки банківської системи. Тільки в 2017 та 2019 рр. значення показника перебувало в оптимальних рамках – 109,36 % та 83,5 % відповідно. Проведені розрахунки вказують на те, що вжиття заходів щодо подальшого зниження індикатора співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті наразі не є доцільним, оскільки діапазон значень індикатора нижче 90 відповідає задовільному рівню, нижче 85 – незадовільному, нижче 80 – небезпечному, нижче 70 - критичному.

Тенденції значення показника «частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків» свідчить про те, що більш стійкими до кризи виявилися банки з іноземним капіталом. Відповідно до Методичних рекомендацій [118] цей показник належить до показників змішаного типу. Наведені нами розрахунки свідчать про те, що на протязі 2012 - 2022 рр. частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків знаходиться поза межами порогового значення, що є свідченням існування високого ступеня залежності національної банківської системи від іноземного капіталу. Найвищий ступінь даної залежності можна спостерігати у 2016 - 2017 рр, проте у період 2018 - 2022 рр. відбувається поступовий спад, відтак у 2022 р. частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків суттєво знизилася до небезпечних меж – 35,12 %.

Показник «співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів» є індикатором - стимулятором. Відповідно до проведених розрахунків значення даного індикатору протягом 2015 – 2018 рр. та у 2022 р. перевищувало критичні межі, що говорить про наявність загрози дефіциту так званих «довгих ресурсів» з метою задоволення кредитних потреб суб'єктів

економічних відносин. Досліджуючи тенденції індикатору співвідношення довгострокових кредитів та депозитів за період 2012 – 2022 рр. варто сказати, що значення показника зросло у 7 разів та у 2022 р. було рівне 16,74 рази, що характеризує рівень безпеки як у край низький та говорить про посилення даної загрози.

Ключовим показником, який характеризує банківську безпеку, є індикатор рентабельності активів, який відповідно до Методичних рекомендацій [118] є показником змішаного типу. Значення цього показника в період 2012 – 2022 рр. тільки в 2022 р. перебуває в своїх оптимальних межах та характеризує рівень безпеки як небезпечний. Періоду 2012 - 2016 рр. притаманний критично спадний характер, проте 2017 – 2021 рр. відбувається зростання значення показника та знаходження на рівні вище критично встановленої межі, що зумовило виникнення деструктивних наслідків для безпеки національної банківської системи, проте в 2022 р. значення показника набуває оптимальних меж.

Єдиним показником банківської безпеки, значення якого напротязі досліджуваного періоду знаходилися в задовільних межах (від 0,85 до 1,0) є індикатор співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань. Впродовж 2012 – 2022 рр. значення показника коливалося в межах задовільного та оптимального значень, а рівень безпеки перебував у межах 80–100%, що характеризує його як високий.

Тенденції показника «частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи» говорить про щорічне зростання рівня концентрації банківської системи, що зумовлено в більшості завдяки рахункам банків з державною часткою. Тільки в період 2012 – 2014 рр. значення показника не перетинало гранично допустимої межі (50 %), проте починаючи з 2015 р. і до 2022 р. значення цього показника перебуває в небезпечних межах (у 2022 р. – 59,85%), що свідчить про загрозу національній фінансовій безпеці банків.

Ми вважаємо, що грошово - кредитна складова є однією з проблемних ланок фінансової безпеки України та визначається передусім показниками функціонування банківської системи. Фактично, індикатори грошово-кредитної

безпеки доповнюють та продовжують оцінку банківської безпеки. Відмінність між двома зазначеними характеристиками фінансової безпеки полягає в орієнтованості показників банківської безпеки на оцінку стану банківських установ, тоді як грошово-кредитна безпека оцінює вплив банківської системи на економіку та умови, які створюються діяльністю банків для розвитку економічної активності. Але в будь-якому випадку обидва види безпеки визначаються в першу чергу активними операціями банків.

Проведемо комплексний аналіз безпеки грошово - кредитного сектора України за основними показниками (рис. 2.18).

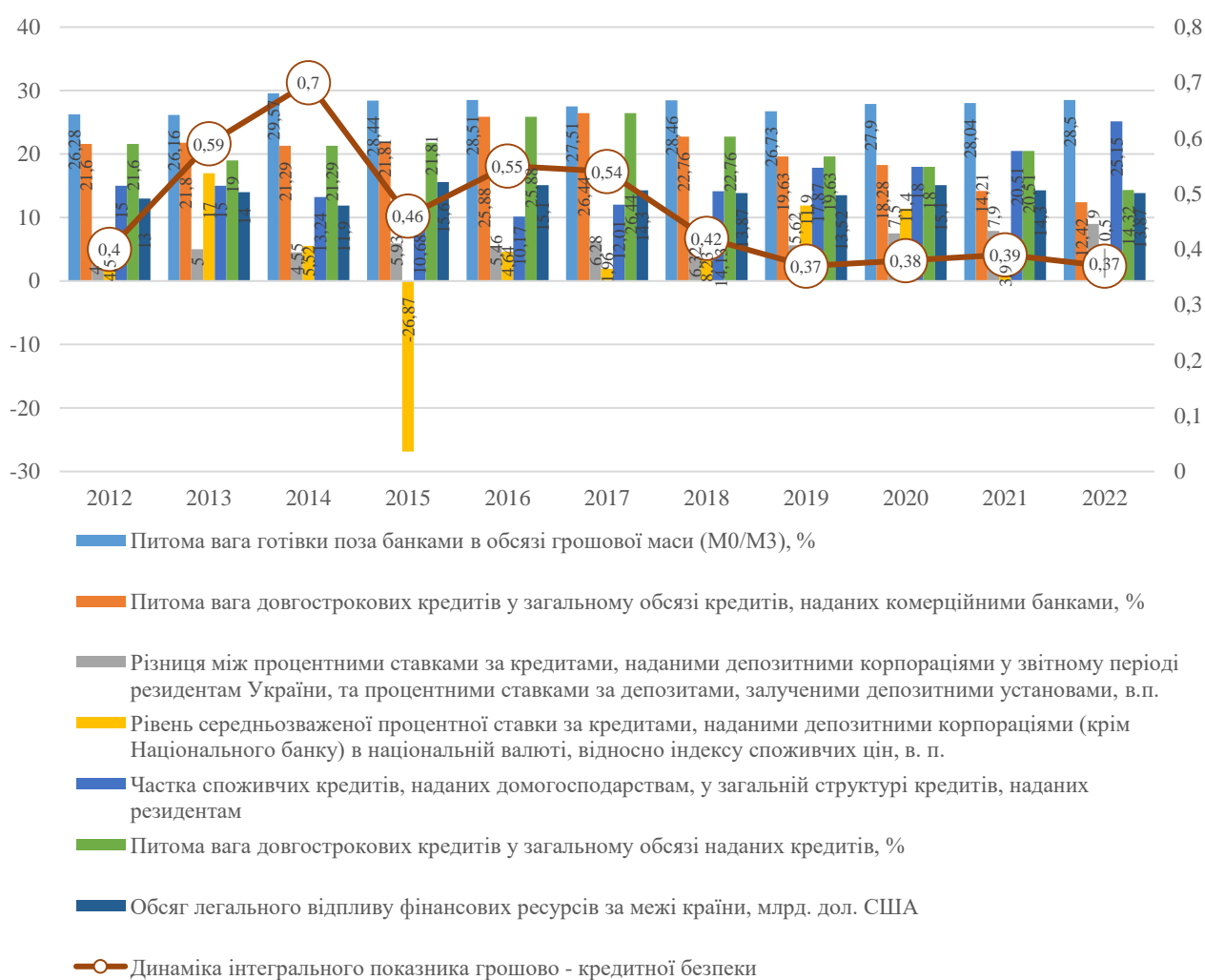

Рис. 2.18. Динаміка індикаторів безпеки грошово – кредитного сектору України за 2012 – 2022 рр.*

Примітка. *Складено автором на основі [60, 133]

Тенденції ваги готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси за період 2012 – 2022 рр. були достатньо стабільними та наближалися до небезпечної межі у 30%, що вказує на скорочення ступеню довіри до фінансових установ, старання суспільства накопичувати грошові ресурси в готівковій формі. Водночас для міжнародних розвинених держав характерна динаміка до поетапного переходу до безготівкової форми. Основними факторами такого стану можна вважати доволі високий рівень тіньової економіки та корупційних чинників, які призводять до широкого застосування готівки під час здійснення багатьох розрахункових операцій. Причинами зростання частки готівки на початку 2022 р. могли також стати негативні очікування з приводу воєнних дій, які призвели до відтоку готівкових коштів населення з банківської системи.

В цілому значні зміни на протязі 2012 – 2022 рр. відбулися з індикатором різниці між кредитними ставками та ІСЦ, оскільки, після подій 2014 р., для України був характерний значний рівень інфляції, що безумовно вплинуло на реальні доходи населення і практично всі доходи, відсотки були нею поглинуті. Оскільки оптимальним є значення даного показника в діапазоні від 3 до 5 відсоткових пункти, то переважну більшість аналізованого періоду (2015 – 2022 рр.) значення показника знаходилося на незадовільному рівні.

Інші індикатори мали стабільний характер за період 2012 – 2022 рр. Частка споживчих кредитів у загальному обсязі кредитів у 2022 р. була вищою за рівень 2012 р., що говорить про підвищення рівня кредитоспроможності суспільства та зростання ступеня довіри до банківської системи.

Окрім того, на протязі аналізованого періоду зросла частка довготермінових кредитів, а у 2018 р. індикатор перевищив свою критичну межу.

Отже, провівши аналіз головних показників грошово - кредитної безпеки у період 2012 – 2022 рр., можна зробити висновок, про деяку дестабілізацію стану фінансової системи, що було викликано значними обсягами готівки у грошовому обігу, високим рівнем інфляції, нестабільною банківською системою тощо.

Проте необхідно зазначити і про позитивні зрушення, зокрема, у сфері реалізації антиінфляційної політики, адже рівень інфляції поступово знижувався,

хоч поки що не досяг цільового значення. Тож, пріоритетним у здійсненні грошово-кредитної політики протягом наступних періодів має стати забезпечення фінансової стійкості та цінової стабільності, як основи для відновлення економічного зростання.

Боргова безпека виступає важливою складовою в забезпеченні макрофінансової стійкості, ваговий коефіцієнт якої поступається лише бюджетній та грошово-кредитній компонентам в оцінці фінансової безпеки, говорячи про її значний вплив на рівень останньої.

Якісною характеристикою боргової безпеки держави є визначення боргового навантаження та рівня платоспроможності. У міжнародній практиці визначено п'ять основних індикаторів боргової безпеки, чотири з яких за своєю суттю є дестимуляторами [149] (рис. 2.19).

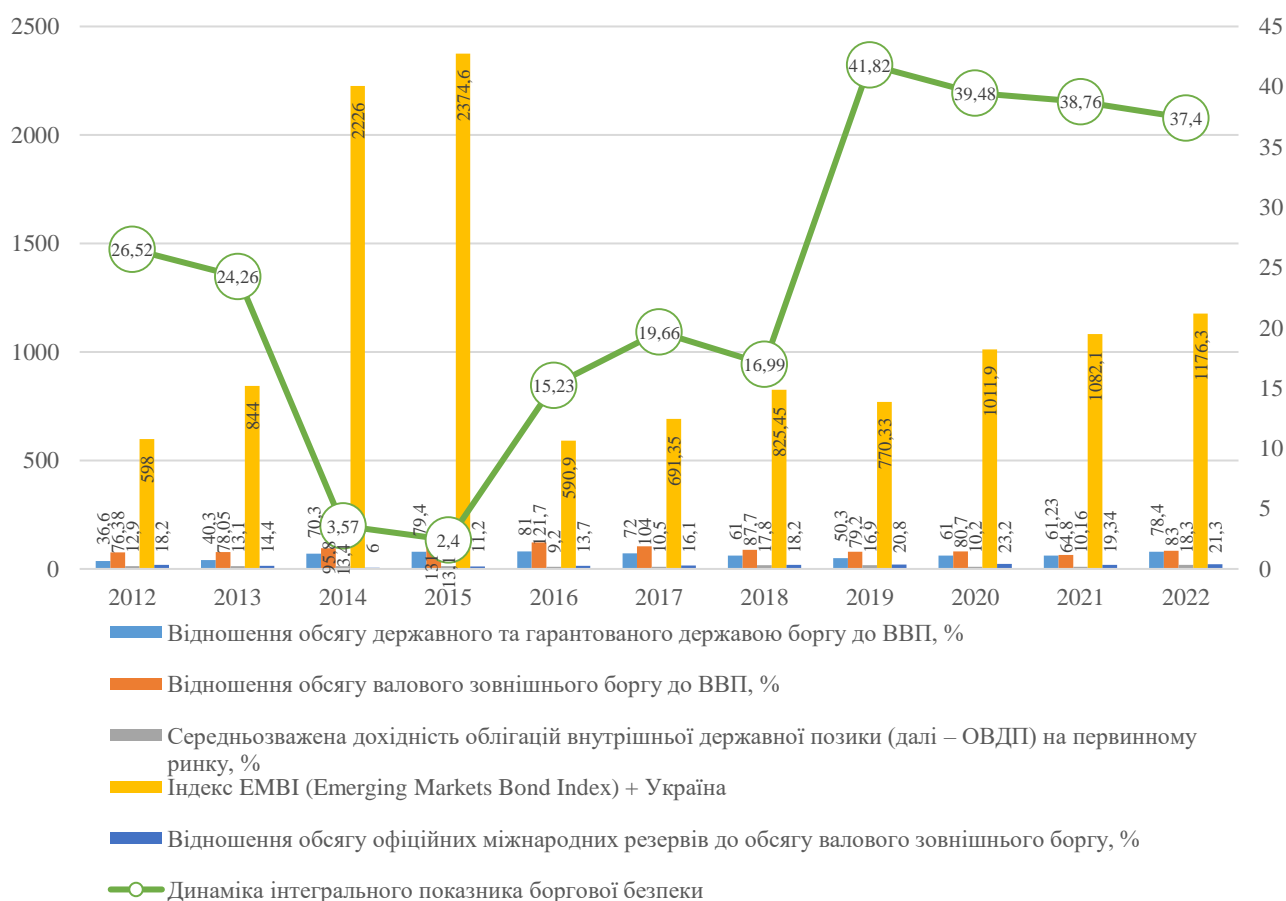

Рис. 2.19. Динаміка індикаторів боргової безпеки України за 2012 – 2022

рр.*

Примітка. *Складено автором на основі [18, 126]

За даними рис. 2.19, протягом 2019 – 2022 рр. рівень національної боргової безпеки знаходиться в критичних межах, проте наявна і позитивна динаміка до покращення значень боргових показників.

Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП характеризує здатність країни - боржника залучати позикові ресурси й своєчасно обслуговувати свої боргові зобов'язання не порушуючи при ньому нормальний хід відтворювального процесу. За період 2012 – 2022 рр. (за винятком 2012 – 2013 рр. та 2019 р.) індикатор знаходився вище своєї критичної межі в 60%, а в 2016 р. був рівний 81% (найвище значення за аналізований період), що зумовлено зростанням обсягу державного і гарантованого державою боргу в цілому в контексті економічного спаду. Період 2018 - 2021 рр. характеризується відсутністю чіткої динаміки, а в 2022 р. відбувається різке зростання значення індикатора, та перебування в критичних межах, що може свідчити про надмірне боргове навантаження та складнощі з обслуговуванням боргу.

Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП протягом 2012 – 2015 рр. характеризувалося поступовим зростанням з 76,38 % у 2012 р. до 131 % у 2015 р., що спричинено різким падінням (практично в 3 рази) відношення національної валюти відносно долара США. В період 2016 - 2022 рр. індикатор мав динаміку до зниження на тлі нарощування обсягів боргів в іноземній валюті, що в умовах девальвації гривні, скорочення експорту товарів, низького рівня золотовалютних резервів підвищує ризики неповернення боргів, посилює залежність від головних іноземних кредиторів. Але все ж за період 2012 – 2022 рр. даний індикатор перебував в критичних межах, і тільки в 2021 р. досягнув критичної відмітки у 70%. Проте в 2022 р. значення зростає, що зумовлено різким падінням ВВП та зростанням зовнішньої заборгованості як держави, так і суб'єктів господарювання.

Рівень середньозваженої дохідності облігацій внутрішньої державної позики на первинному ринку у 2012 – 2022 рр. характеризується позитивною динамікою, проте знаходиться вище критичної межі в 11%, за винятком 2016 – 2017 рр. та 2020 – 2021рр., що є фактором зростання витрат на обслуговування

державного внутрішнього боргу. Протягом 2012 – 2022 рр. для залучення коштів до бюджету Уряд змушений був пропонувати ставки за ОВДП, що загрожували стабільності фінансової системи країни. Найбільшої величини середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку досягла у 2022 р. і становила 18,3 %. Від початку повномасштабної війни і до 31 грудня 2022 р. Уряд України залучив від розміщення ОВДП на аукціонах 152 390,6 млн грн, 1 929,0 млн дол. США та 977,3 млн євро. На погашення за внутрішніми борговими цінними паперами за 2021 р. було спрямовано 213 337,7 млн грн, 2 793,3 млн дол. США та 662,6 млн євро. Таким чином, виплати Уряду за погашеннями ОВДП перевищували запозичення на внутрішньому борговому ринку. Дана тенденція є загрозовою, оскільки запозичення за ОВДП мають найбільшу питому вагу у структурі прямого державного боргу України.

Індекс EMBI + Україна (J.P. Morgan Emerging Markets Bond Index) характеризує різницю в прибутковості єврооблігацій України та казначейських зобов'язань США. Найвище значення даного показника було у 2015 р. та становило 2 374,6 пунктів, що перевищує встановлене критичне значення практично вдвічі, проте з 2016 р. значення індикатору поступово знижується та у 2022 р. становить 1176,3, що відповідає незадовільному рівню та зумовлює зростання рівня національної боргової безпеки.

Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу у 2012 – 2018 рр. перебуває нижче своєї критичної межі, попри проведення заходів із нарощення їх обсягів, зокрема через зростання завдяки співпраці з Міжнародним валютним фондом. У період 2019 - 2022 рр. даний індикатор немає чіткої тенденції та перетинає критичну межу у 20 %, не дивлячись на отримання міжнародної допомоги та відтермінування боргових виплат.

В свою чергу, безпеку небанківського фінансового сектору визначає рівень розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах та послугах.

На рис. 2.16 представлено динаміку безпеки небанківського фінансового ринку України та оцінок основних факторів її формування.

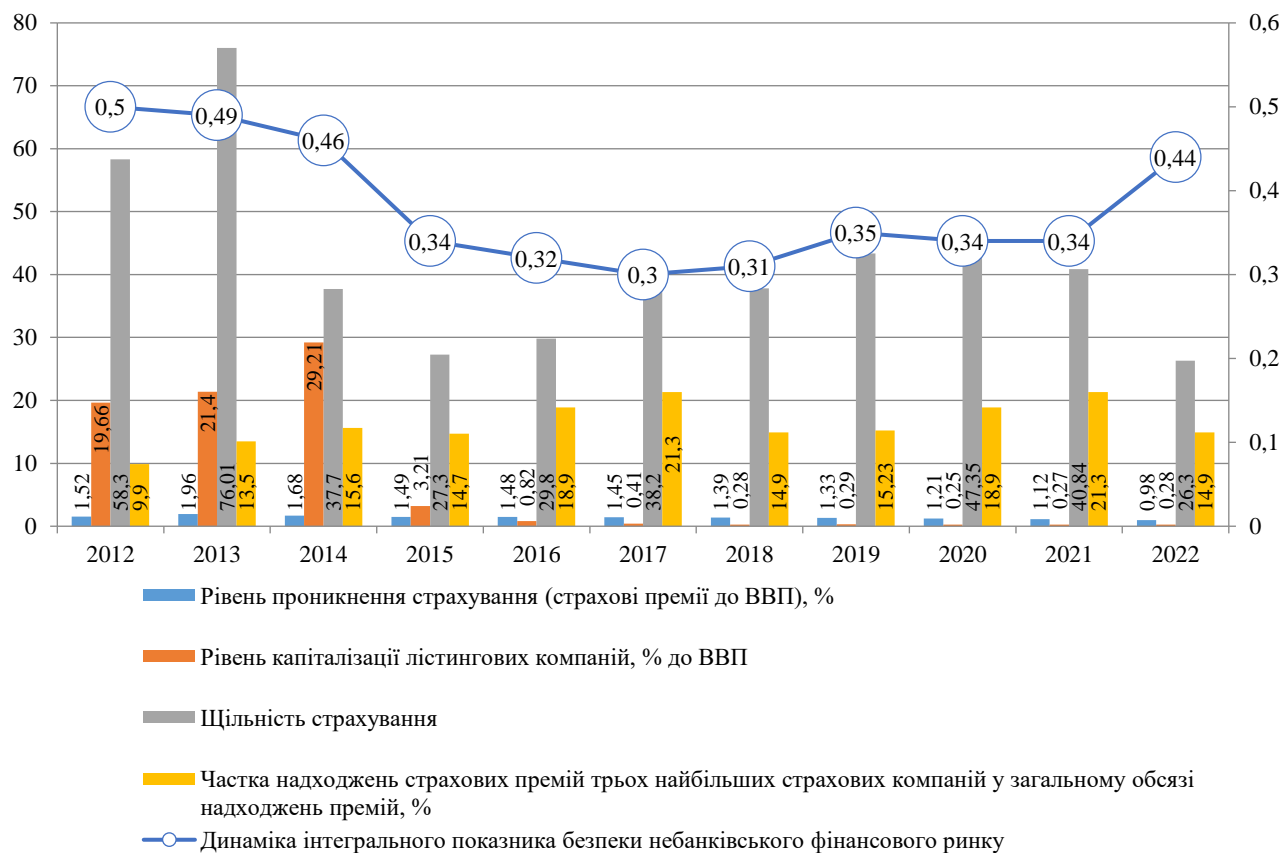

Рис. 2.20. Динаміка індикаторів безпеки небанківського фінансового сектору України за 2012 – 2022 рр.*

Примітка. *Складено автором на основі [137, 122]

Показник проникнення страхування дозволяє оцінити вагу страхування в соціально - економічному розвитку країни. В Україні даний показник залишається на низькому рівні. Варто сказати, що на протязі 2012 – 2022 рр. цей показник мав негативну динаміку. Найвище значення індикатору спостерігається у 2013 р., але в період 2014 - 2022 рр. значення індикатору поступово знижується. Зважаючи на таку динаміку, за цим індикатором можна визначити рівень фінансової безпеки України як незадовільний, тому що у країнах із ринковою економікою частка страхування складає до 10 % від валового внутрішнього продукту, тоді як в Україні цей показник менше 2 % при пороговому значенні – не менше 8 – 12 %. За такої ситуації страхування не має змоги впливати на

розвиток економіки і не відіграє суттєвої ролі в соціально-економічних відносинах держави.

Показник «капіталізації лістингових компаній до ВВП країни» характеризує роль фондового ринку у перерозподілі грошових ресурсів на цілі інвестування. Дослідивши тенденцію цього показника, можна стверджувати, що значення індикатора зростає з 19,66 % у 2012 р. до 29,21 % у 2014 р. Така тенденція пояснюється збільшенням кількості цінних паперів емітентів, які пройшли процедуру лістингу. Період 2015 – 2022 рр. характеризується низьким ступенем капіталізації національного ринку цінних паперів та перебуванням в катастрофічних межах, що викликає велику волатильність його розвитку, та говорить про брак змоги оптимізувати структуру економіки, брак механізму перерозподілу ресурсів в умовах кризи, що зумовлює додаткові виклики та загрози формування негативних чинників для безпеки фондового ринку.

Провівши аналіз тенденцій значень даного показника, можна стверджувати, про відсутність стійкої динаміки на протязі 2012 – 2022 рр. У 2013 р. порівняно з 2012 р. даний індикатор зріс на 17,71 дол. США. Протягом 2014 – 2015 рр. значення показника щільності страхування має спадну тенденцію (з 76,01 дол США в 2013 р. до 27,3 дол США в 2015 р.), проте у 2016 – 2020 рр. значення знову має тенденцію до зростання (з 29,8 дол США в 2016 р. до 47,35 дол США в 2020 р.), а в 2021 – 2022 рр. знижується (з 47,35 дол США в 2020 р. до 26,3 дол США в 2022 р.). Загалом можна констатувати низький рівень поширення страхових послуг, адже показник щільності страхування не відповідав пороговому значенню.

Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя) вимірюється у відсотках та розраховується як відношення обсягу надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній (крім страхування життя) до загального обсягу надходжень страхових премій (порогове значення становить 10 - 30%). За період 2012 - 2022 рр. показник ілюструють мінливу динаміку. Значення показника залишається критично

низьким та знаходиться в незадовільних межах (окрім 2012 р. коли значення показника перебувало в оптимальних межах). Найбільше значення показника відмічається у 2017 р., після чого показник ілюструє нестійку динаміку. Зростання даного індикатора свідчить про монополізацію ринку та негативно відображається на стані фінансової безпеки страхового ринку.

Лідуючі позиції у небанківському фінансовому секторі посідає саме страховий ринок.

Фінансова безпека страхового ринку України визначається низкою показників – індикаторів фінансової безпеки, а також залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних, внутрішніх і зовнішніх факторів.

Внутрішні виклики та загрози фінансовій безпеці страхового ринку перш за все зумовлені неадекватною фінансово - економічною політикою страхових організацій, що спричиняє нераціональність та неефективності управління фінансами, і, як наслідок, падіння фінансової надійності страховиків та, відповідно, безпеки їх діяльності.

На нашу думку, до головних передумов формування зовнішніх викликів та загроз фінансовій безпеці ринку страхових послуг можна віднести:

- стрімкий розвиток процесу глобалізації;
- високий рівень зосередженості фінансових ресурсів на світових страхових ринках та зрощення в сфері перестраховування;
- зростаюча автономізація субдержавних суб'єктів, яким належить значний обсяг фінансової влади, впливовість на господарські комплекси та страхові сфери деяких держав;
- високий ступінь мобільності і взаємозв'язку страхових фінансових ринків на базі новітніх інформаційних технологій;
- взаємопроникнення зовнішньої та внутрішньої політики країн, які все більше стають залежними від міжнародних страхових фінансів;
- зростання рівня конкуренції та конфліктів між країнами в галузі страхування;

— високий рівень залежності вітчизняних страхових сфер від міжнародного капіталу, що зумовлює вразливість фінансової безпеки страхової діяльності;

— глобальне нарощування нестійкості страхового складника світової фінансової системи, виникнення загрозливих кризових тенденцій, нездатність сучасних фінансових інститутів (зокрема міжнародних) ефективно їх контролювати.

Результати розрахунку індикаторів безпеки страхового ринку відображено на рис. 2.21.

Рис. 2.21. Динаміка індикаторів безпеки страхового ринку України за 2012 – 2022 рр.*

Примітка. *Складено автором на основі [13, 131]

Загалом про рівень розвитку страхування і відповідно використання його як механізму фінансування ризиків та інструменту страхового захисту держави свідчить показник проникнення страхування, який розраховується як співвідношення валових страхових премій до ВВП держави [117]. Допустиме значення даного показника знаходиться в межах від 8 до 12%. За період 2012 – 2022 рр. значенню показника характерна достатньо нестабільна динаміка та постійне перебування на критичному рівні, що говорить про незадовільний стан страхового ринку, низький ступінь страхової культури та падіння ступеня довіри суспільства до страхових компаній.

Паралельно з аналізом рівня проникнення страхування варто дослідити і показник щільності страхування в Україні, що також свідчить про рівень фінансової безпеки страхового ринку. Значення індикатора відображає ступінь поширеності страхових послуг і розраховується як кількість страхових премій на 1 особу. Відтак, за період 2012 – 2022 рр. значення індикатора не має постійної тенденції (2012 – 2013, 2016 – 2017, 2019 та 2021 рр. відбувається зростання значення; 2014 - 2015, 2018, 2020 та 2022 рр. характеризується спадом). У 2022 р. значення показника знаходиться на рівні 26,3 дол. США, що відповідає критичній межі, адже страхові експерти вважають нормальною ситуацією на страховому ринку, якщо показник щільності страхування становить 140 дол. США та більше. Критичне значення індикатора може свідчити про те, що страхування не використовується належним чином як механізм фінансування ризиків та інструмент страхового захисту держави. Крім того, таке порушення нормативу може вказувати на проблеми в діяльності страхових компаній, такі як недостатній розвиток продуктів страхування, неправильна стратегія ціноутворення або недостатня конкуренція на ринку.

Показник частки довгострокового страхування в загальній сумі страхових премій дає змогу проаналізувати рівень виконання соціальної та інвестиційної функцій та стан фінансової безпеки страхового ринку України загалом. За аналізований період частка довготермінового страхування в основній кількості зібраних страхових премій не відповідає нормативу (30%), оскільки в період 2012 – 2017 рр. відбувається поступовий спад значення даного показника, проте в 2018 – 2022 рр. показник має тенденцію до зростання, так протягом 2018 - 2022 рр. даний показник зріс на більш ніж 50% та становив у 2022 р. 12,3%. Така динаміка вказує на те, що на вітчизняному страховому ринку більшу популярність мають ризикові види страхування, але у свою чергу попит на послуги зі страхування життя також зростає.

Рівень страхових виплат являє собою відношення страхових виплат до страхових премій та показує, як часто страхові компанії здійснюють страхові виплати за страховими договорами. За досліджуваний період (за винятком 2013

– 2015 рр.) значення показника постійно знаходилося вище мінімального нормативного рівня – 20%. За 2016 – 2022 рр. значення індикатора значно зросло, та у 2022 р. знаходилося на рівня 32,8 в.п., що говорить про те, що страхові організації своєчасно та в повному обсязі проводять розрахунки з клієнтами за своїми зобов'язаннями.

Однією з передумов економічного зростання, належного стану фінансів держави, господарюючих суб'єктів і домогосподарств, сприятливого інвестиційного клімату є податкова безпека.

Система індикаторів податкової безпеки є інструментом виявленням внутрішніх й зовнішніх загроз, попередження критичних ситуацій та своєчасне їх усунення з метою досягнення цілей безпечного розвитку держави у результаті проведених урядом країни заходів щодо посилення рівня податкової безпеки держави.

На рис. 2.18 подано результати розрахунку індикаторів рівня податкової безпеки на підставі «Методики розрахунку рівня економічної безпеки України» за 2012 – 2021 рр.

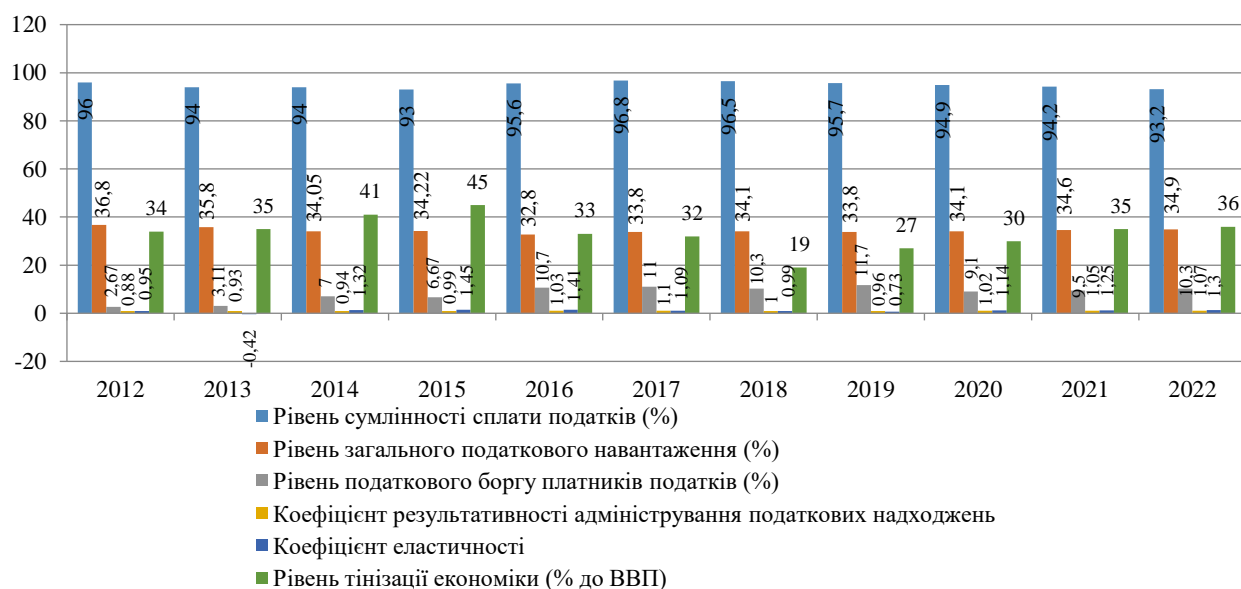

Рис. 2.22. Динаміка індикаторів податкової безпеки України за 2012 – 2022 рр.*

Примітка. *Складено автором на основі [108, 153]

Показник сумлінності сплати податків відображає свідомий утилітарний розрахунок, направлений на збільшення особистого прибутку через примноження коштів у випадку несплати або фінансових втрат від покарання у разі викриття та трактує податкову поведінку як результат відношення особистості до уряду та податкової адміністрації, слідування соціальним нормам, індивідуального сприйняття справедливості податкової системи. За період 2012 – 2015 рр. значення індикатору на постійно знижується (з 96 % у 2012 р. до 93 % у 2015 р.), а в період 2016 – 2022 рр. знаходиться практично на одному рівні (в середньому 95%), що відповідає критичному рівню та говорить про дестимулюючу динаміку у взаєностосунках платників та податкових органів, падіння ступеня національної довіри до дій податкових органів.

Податкове навантаження є показником, що характеризує сукупний вплив податків на економіку країни загалом чи на окремих суб'єктів господарювання, тобто фактично виступає мірилом ефективності податкової політики, який впливає на наповнення державних доходів, рівень податкових надходжень у структурі ВВП і відповідно частку ВВП на душу населення. За період 2012 – 2022 рр. рівень податкового тиску в Україні постійно перебуває на критичному рівні (30 %). Протягом 2012 – 2016 рр. значення показнику має спадну динаміку (з 36,8 % у 2012 р. до 32,8 % у 2016 р.), але в 2017 – 2022 рр. прослідковується зростаюча тенденція (з 33,8 % у 2017 р. до 34,9 % у 2022 р.). Варто зауважити, що зниження податкового навантаження є необхідною умовою виходу України з економічної кризи, що призведе до формування цілої низки позитивних зрушень в економічній і податковій сферах. Поступове зниження податкового навантаження на фізичних осіб сприятиме збільшенню заощаджень домогосподарств, підвищенню платоспроможного попиту населення, а отже розвитку виробництва та збільшенню реальних доходів платників податків і, як наслідок, — зростання податкової бази.

Індикатор рівня податкового боргу платників податків майже весь досліджуваний період (окрім 2012 – 2013 рр.) знаходився на критичному рівні (5%), що говорить про неможливість країни дотримуватися та виконувати свої

зобов'язання перед населенням, а також про існування диспропорцій національної податкової системи та основних суперечностей у податкових відносинах, що формуються між країною та платниками податків.

Коефіцієнт результативності адміністрування податкових надходжень відображає не тільки ефективність роботи фіскальної служби, а й загальні тенденції в економіці країни. За період 2012 – 2017 рр. значенню індикатора характерна зростаюча динаміка (з 0,88 у 2012 р. до 1,1 у 2017 р.), проте індикатор все ж знаходиться на граничному рівні (1%), що відповідає критичному стану. Період 2018 – 2022 рр. має мінливу тенденцію та характеризується недосконалістю та постійною зміною податкових законодавчих актів; несприятливим фінансовим станом переважної більшості платників податків, що формує об'єктивну неспроможність сплачувати податкові зобов'язання в повному обсязі; негативне відношення та низький рівень довіри платників до фіскальних органів; спроможність до ухилення від сплати податків та уникнення від оподаткування.

Коефіцієнт еластичності відображає загальні тенденції в економіці країни і вплив на них податків. Проведені дослідження засвідчують неоднозначність тенденцій коефіцієнта еластичності податків, що є негативним явищем, яке обумовлене нераціональністю податкового навантаження, нестабільністю податкової політики держави та її регулюючого впливу. Визначальним у варіативних коливаннях показника еластичності податків є більш високі темпи приросту видатків держбюджету відносно ВВП та порівняно нижчі темпи приросту податкових надходжень відносно аналогічного показника ВВП.

Індикатор ступеня тіньового сектору національної економіки у 2012 - 2015 рр. характеризувався достатньо значним зростанням на 11 в.п. (з 34 в.п. у 2012 р. до 45 в.п. у 2015 р.). Проте з 2016 - 2018 рр. прослідковується вагоме падіння значення показника (з 33 в.п. у 2016 р. до 19 в.п. у 2018 р.), але в період 2019 - 2022 рр. значення даного показника знову зростає та на кінець 2022 р. становить 36 в.п, що зумовлено тим, що починаючи з травня 2015 р. зберігалася висхідна

тенденція стабілізації макроситуації в країні (стабілізація курсу, зниження рівня інфляції, покращення тенденцій ВВП).

Результати проведеного аналізу поточного стану та динаміки розвитку національної фінансової безпеки продемонстрували що фінансова безпека відповідно за усіма дослідженими секторами знаходиться на небезпечному та критичному рівнях, а сама фінансова система залежить від екзогенного впливу та не може захищати вітчизняні інтереси та стабільність фінансового сектору. Незважаючи на те, що рівень фінансової безпеки у 2022 р. мав найвище значення за період 2012 – 2022 рр., мають місце потенційні ризики та загрози, наявність яких не дозволяє казати про стабільність фінансової безпеки України в довгостроковій або навіть середньостроковій перспективі.

Соціально - політична криза 2013 - 2014 рр. зумовила глибоку економічну кризу, яка, в свою чергу, вплинула на банківську сферу. Внутрішні виклики та загрози, ключовим фактором яких стало військове протистояння на Сході, пагубно вплинуло на економічний розвиток, відбувся спад довіри споживачів фінансових послуг до банківських послуг. Скорочення економічної активності, торговельні дисбаланси спричинили девальвацію та прискорення інфляції. Така ситуація призвела до суттєвого погіршення основних банківських показників – прибутковість, проблемна заборгованість, обсяги відрахувань до резервів за активними операціями. Провівши аналіз значення індикаторів безпеки банківської системи за період 2012 - 2022 рр. можна сказати, що протягом 2014 - 2017 рр. рівень безпеки вітчизняної банківської системи знаходиться в небезпечній зоні, оскільки значення індикатору знаходиться в межах від 0,29 у 2014 р. до 0,35 у 2017 р., а в період 2018 – 2022 рр. на незадовільному рівні (від 0,38 у 2018 р. до 0,43 у 2022 р.). У 2022 р. найпроблемнішими показниками залишаються такі показники, як: частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України; співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів; частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, оскільки стримуючими чинниками її майбутнього ефективного розвитку

залишаються відсутність прогресу в захисті прав кредиторів, значні обсяги проблемної заборгованості, домінування державних банків на ринку тощо.

Боргова безпека держави як структурний елемент фінансової безпеки країни формує фінансову стійкість і платоспроможність держави, оскільки враховує такі напрями і орієнтири функціонування як перспективний розвиток економіки, достатній економічний потенціал, забезпечення самодостатності та стійкості системи, стійкості до внутрішніх та зовнішніх загроз. Стан 5-ти індикаторів боргової безпеки країни у 2012 — 2022 рр. не можна назвати задовільним, хоча у 2015 — 2019 рр. загальне значення боргової безпеки підвищилося (з 2,4 в 2015 р. до 41,82 в 2019 р.), що говорить про те, що стан національної боргової безпеки протягом 2012 — 2022 рр. знаходиться на небезпечному рівні, але в 2019 - 2022 рр. значення інтегрального показника стрімко зменшується (з 41,82 в 2019 р. до 37,4 у 2022 р.) та відповідає нижній межі небезпечного рівня, що є загрозовою динамікою та несе дестабілізаційний вплив на стан національної фінансової безпеки, зумовлює формування додаткових викликів та ризиків, загроз, падіння платоспроможності країни та її подальший дефолт.

Суттєвий вплив на валютну безпеку України мало розгортання світової валютно - фінансової кризи 2007 – 2008 рр. Відповідно до розрахунків, рівень національної валютної безпеки протягом 2019 – 2022 рр. не був на задовільному рівні та спричиняв дестабілізуючий тиск на фінансову безпеку України, а з врахуванням зростання кількості постійних кризових явищ в світовому господарстві робило національну фінансову безпеку більш вразливішою. Показники вітчизняної валютної безпеки у 2012 — 2022 рр. знаходилися на незадовільному, небезпечному та навіть критичному рівнях (значення знаходяться в діапазоні від 0,6 в 2012 р. до 0,47 в 2022 р.). Наслідком цього стало те, що індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США в цей період перебував на критичному та небезпечному рівні, що суттєво знизило довіру до національної валюти та спровокувало суттєве погіршення індикатора різниці між форвардним і офіційним курсом гривні, який протягом

всього періоду мав критичне значення. Така нестабільність національної валюти та підривання довіри до неї з боку населення, призвели до того, що основною тенденцією вітчизняного валютного ринку протягом 2015 — 2018 рр. було значне переважання обсягів купівлі валюти над обсягами продажу, тому одним із основних інструментів регулювання НБУ валютного ринку були валютні інтервенції. І хоча індикатор сальдо купівлі - продажу населенням іноземної валюти мав коливний характер, водночас населення віддавало перевагу купівлі валюти, особливо в часи зростання політичної та економічної нестабільності не лише в Україні, а й в світовому господарстві, на світових ринках.

Небанківський фінансовий сектор України та його вплив на фінансову безпеку також є доволі суттєвим. На жаль, слід відмітити, що вітчизняний небанківський фінансовий сектор тривалий час перебував і перебуває під впливом негативних явищ, загроз та факторів зовнішнього та внутрішнього походження. В результаті, переважна більшість показників національної небанківської безпеки у 2012 — 2022 рр. знаходяться на небезпечному та критичному рівнях (від 0,5 в 2012 р. до 0,44 в 2022 р.), що зумовлює її вразливість та незахищеність від зовнішніх викликів, загроз та ризиків.

Вагомим фактором, що зумовлює ризики та загрози, проблеми в сфері бюджетної, а потім і фінансової безпеки є розбалансованість та наявність високого рівня дефіциту державного бюджету, що викликає зростання дефіциту державного бюджету України по відношенню до ВВП. Період 2012 – 2022 рр. можна охарактеризувати низьким рівнем вітчизняної бюджетної безпеки, який знаходиться в небезпечних межах (з 29,6 в 2012 р. до 34,3 в 2022 р.), адже значна частина індикаторів перевищує відповідні допустимі значення, а рівень доходів бюджету є недостатнім для покриття навіть найважливіших витрат держави, що призводить до накопичення боргів країни та зниження рівня бюджетної та фінансової безпеки держави загалом, робить її заручником зовнішніх кредиторів.

Що стосується національної грошово - кредитної безпеки, то варто зазначити, що рівень готівки в обігу поза депозитними корпораціями перебував на небезпечному рівні протягом 2012 – 2022 рр. Окрім цього, спостерігалась

тенденція до підвищення рівня монетизації вітчизняної економіки, а також мала місце розбалансованість грошового ринку, також аналіз рівня безпеки грошово-кредитного сектору в Україні засвідчив, що на даний час існують недоліки у проведенні монетарної політики, а саме: надмірна питома вага готівки в грошовому обігу; зменшення обсягів довгострокового кредитування; високий рівень доларизації тощо. Тобто майже третина коштів обертається поза банками та не контролюється банківською системою, що ускладнює стан розрахунків, кредитний потенціал банків створює сприятливі умови для розвитку тіньової економіки.

Таким чином, проведений нами аналіз фінансової безпеки за 2012 – 2022 рр. дав змогу виокремити ключові недоліки та проблеми забезпечення фінансової безпеки держави, такі як: зростання рівня дефіциту державного бюджету; посилення боргової залежності від зовнішніх кредиторів; посилення інфляційних чинників.

На нашу думку до головних загроз національній фінансовій безпеці варто віднести:

- критично високий рівень навантаження на бюджетну систему національного, регіонального та місцевого рівнів;
- зростання рівня інфляції;
- знецінення вітчизняної валюти;
- стрімке зростання обсягу державного боргу та зменшення кількості джерел фінансування;
- неефективність та нераціональність страхової, банківської та податкової систем.

Таким чином, даний загрозливий стан національної фінансової безпеки говорить про існування ключових проблем функціонування фінансової сфери та вимагає формування системи ефективних заходів протидії дестабілізуючому впливу ризиків і загроз.

Також нами було доведено необхідність зміцнення фінансової, а відповідно й економічної безпеки держави, що пропонується здійснювати

шляхом перегляду й удосконалення національної фінансової політики, а першочергового значення за таких умов набуває формування дієвої фінансової політики держави, основні положення щодо удосконалення якої пропонуємо в розділі 3.

На нашу думку вагомого значення також набуває виявлення загроз фінансовій системі держави та вчасна їх нейтралізація, адже, від своєчасності виявлення дестабілізуючих чинників зовнішнього та внутрішнього середовища залежить унеможливлення деструктивних змін в економіці та стабільний розвиток явищ і процесів у фінансовій системі.

2.3 Оцінка впливу тінізації економіки України на фінансову безпеку держави

У сучасних умовах, коли в українській економіці спостерігаються негативні процеси: відсутнє зростання ВВП, не є стабільною національна валюта, зменшуються грошові доходи населення, виникає невідкладна необхідність у проведенні якісної економічної політики та подоланні тих глибоких деформацій, які сформувалися раніше.

На нашу думку головним фактором, який перешкоджає проведенню позитивних заходів у сфері фінансової безпеки країни, є тіньова економічна діяльність суб'єктів ринкових правовідносин.

На сьогодні тіньовий сектор економіки характеризується як адаптивна система, яка здатна швидко пристосовуватися до зовнішніх впливів, постійно розвивається відповідно до загальних економічних принципів. Повністю ліквідувати тіньову економічну діяльність не можна, поруч з цим можливо зменшити її масштаби, знизити найнебезпечні для суспільства форми.

В Україні існують дві офіційні методики оцінки рівня тіньової економіки: методика Державної статистичної служби України [79] та методика Міністерства економічного розвитку і торгівлі [93].

Держкомстат України розробив та використовує методику визначення обсягів тіньової економіки в рамках Програми розвитку системи національних рахунків [79].

Міністерство економічного розвитку і торгівлі здійснює оцінку відповідно до методики розрахунку рівня тіньової економіки, затвердженої наказом Міністерства економіки «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня тіньової економіки, затверджених наказом Мінекономіки від 20.01.2021 №104» [116].

Дана методика розрахунку обсягу тіньової економічної діяльності здійснюється за такими методами оцінювання [116]:

- метод «витрати населення – роздрібний товарооборот»;
- монетарний метод;
- електричний метод;
- фінансовий метод;
- інтегральний метод.

Вищезазначені методи дають приблизну оцінку в межах охоплення ними інституційних секторів за системою національних рахунків. Для покращення оцінки кінцевий результат за кожним методом зводять до єдиного інтегрального коефіцієнта тіньової економіки.

На нашу думку, до переваг даних методів можна віднести простоту здійснення та охоплення вагомих аспектів економічної системи – грошового обігу та виробництва.

Узагальнений результат реалізації методики зображено нами на рис. 2.23 через динаміку рівня інтегрального показника тіньового сектору економіки в порівнянні з динамікою обсягу реального ВВП України.

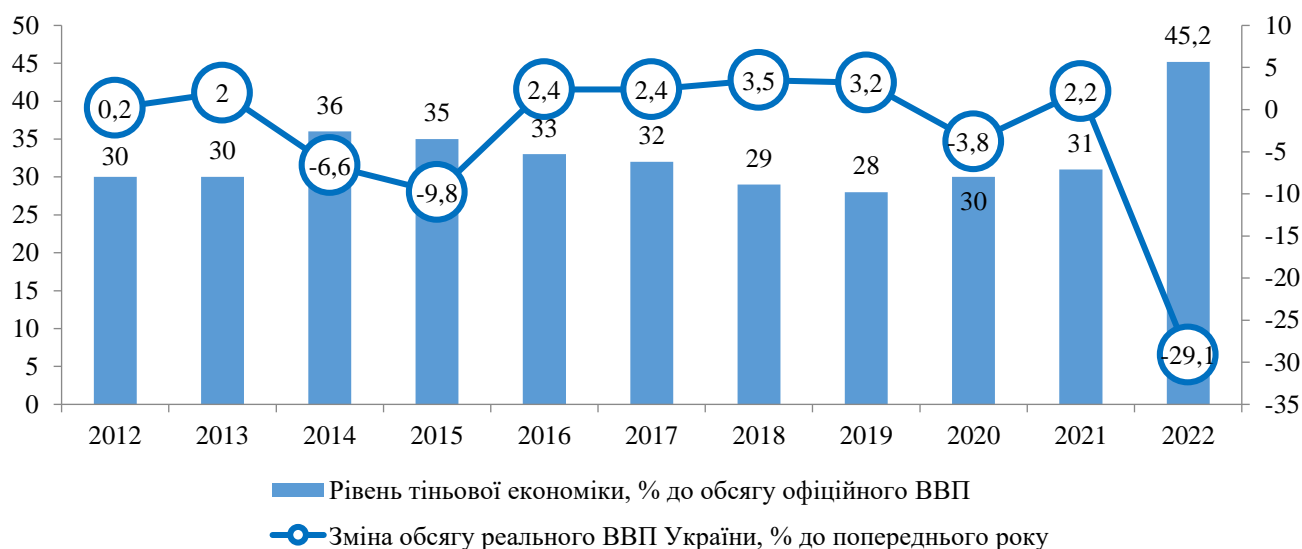

Рис. 2.23. Динаміка зміни інтегрального показника рівня тіньової економіки та обсягу реального ВВП України за 2012 – 2022 рр.*

Примітка. *Побудовано автором на основі [62, 139, 140]

Провівши аналіз даних рис. 2.23 можна сказати, що рівень національної тіньової економічної діяльності є достатньо високим, що, на нашу думку, зумовлено неефективною та нераціональною політикою детінізації.

В 2014 – 2019 рр. можна спостерігати поступову тенденцію падіння рівня тіньового сектору економіки (з 36 % від обсягу офіційного ВВП в 2014 р. до 28 % від обсягу офіційного ВВП в 2019 р.), яка зумовлена закріпленням макроекономічної стабільності та поступовим економічним зростанням, що спричинено зростанням рівня пропозиції на вітчизняному ринку за умови помірного рівня волатильності обмінного курсу; покращення бізнес – клімату в контексті здійснення дерегуляційної політики діяльності підприємств, що, зі свого боку, стимулювало б підвищення рівня довіри інвесторів та зростання притоку прямих інвестицій; збереження високого рівня ділової активності бізнесу в контексті поліпшення очікувань та рівня прийняття українських реформ у світі; падіння рівня інфляційних ризиків в умовах порівняної макрофінансової стабілізації та подальше проведення реформування економіки.

Однак події 2020 - 2021 рр. стали викликом та загрозою для національної економіки. Кризові стани, зумовлені пандемією та значними обмеженнями у

соціальної взаємодії, сформували підґрунтя для стрімкого росту тіньової економіки. Відтак, для 2021 р. характерним був індикатор національної тіньової економіки на рівні 31 % від обсягу офіційного ВВП, що перевищує значення індикатору 2020 р. на 1,0 в. п.

У 2022 р. рівень тіньового сектора економіки значно зріс (з 31 % від обсягу офіційного ВВП у 2021 р. до 45,2 % від обсягу офіційного ВВП у 2022 р.), що зумовлено впливом повномасштабного вторгнення росії на територію України та проведенням активних бойових дій, що стали підґрунтям для активізації тіньової економічної діяльності, появи нових тінізаційних схем безконтрольність використання яких сформували підґрунтя для проведення незаконних та неофіційних заходів в легальному секторі вітчизняної економіки, що в контексті нарощення обсягів корупційних схем, стимулюють тіньовий сектор до подальшого зростання шляхом направлення значної частини прибутків в даний сектор, і як наслідок відбувається загострення соціально - економічного становища нашої держави та поглиблюються наявні дисбаланси розвитку економіки та суспільства.

На жаль, тенденції рівня тіньової вітчизняної економіки протягом 2012 - 2022 рр. (за винятком 2018 – 2019 рр.) несуть дестабілізуючий вплив та знаходяться в критичних межах, які затверджено на рівні 30%.

Ми переконані, що значний обсяг латентної національної економічної діяльності, що знаходився в критичних межах (30 %), формує так звану «паралельну» країну та несе небезпеку функціонування легальної економіки і фінансової безпеки країни, оскільки значне підвищення рівня тіньової економіки супроводжується падінням рівня офіційного ВВП.

Ми вважаємо, також варто звернути увагу, що в 2016 р. відбулося вдосконалення та уточнення методів оцінки рівня тіньової економіки, які, на нашу думку, мають давати більш реальну оцінку порівняно із попередніми методами.

Відтак, зміни відбулися у таких методах [43]:

— монетарний – за базовий період було взято умовний період, якому притаманно, проведення всіх операції у безготівковій формі. Насідком є відсутність обсягу готівки, як результат, рівень тіньового сектору економіки рівний нулю. Відтак будь - яке зростання обсягу готівки в обігу формує можливість для подальшого розвитку тіньової економічної діяльності. З методичних положень розрахунку рівня тіньової економіки за монетарним методом виключено модифікований метод;

— витрати населення – роздрібний товарооборот та послуги – здійснено дооцінку розміру нелегальних комерційних послуг, що надаються населенню суб'єктами господарювання та включення у розрахунок обсягу продажу домогосподарствами сільськогосподарської продукції на неформальних ринках.

Початок економічної кризи 2020 - 2021 рр., зумовлений загостренням пандемії та встановленням обмежень соціальної взаємодії, а також розгортання бойових дій на території України в 2022 р. спричинили певний дисбаланс між оцінками тіньового сектору економіки, розрахованими за різними методами.

Нами був проведений аналіз динаміки тіньового рівня економіки за окремими методами та зображено на рис. 2.24.

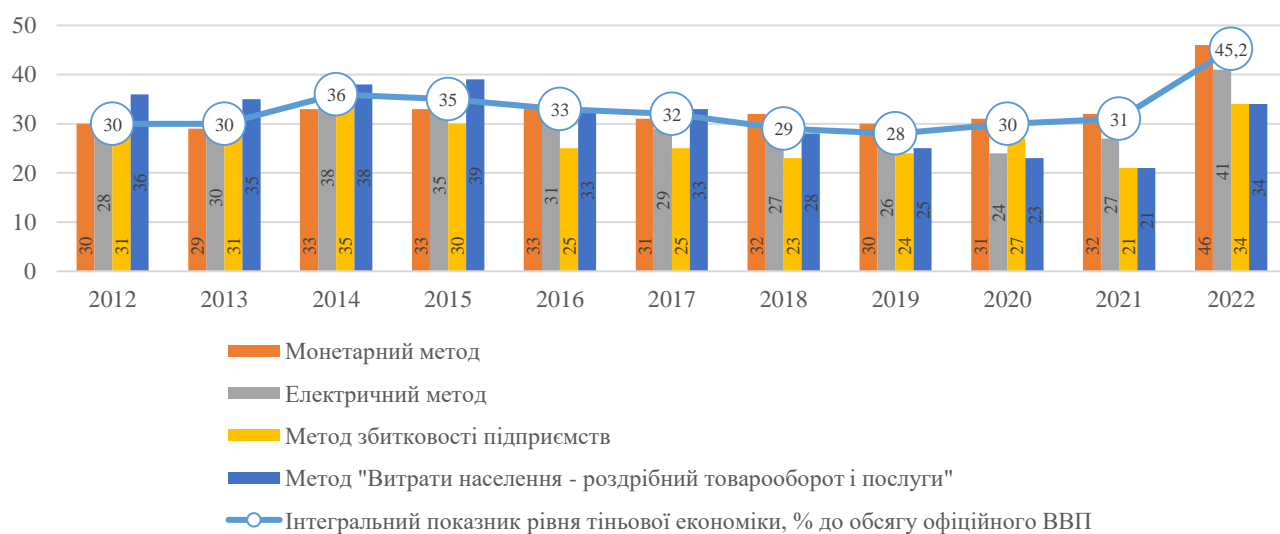

Рис. 2.24. Динаміка рівня тіньової економіки в Україні розрахованої чотирма методами за 2012 – 2022 рр.*

Примітка. *Побудовано автором на основі [62, 139, 140]

Провівши аналіз даних рис. 2.24 можна стверджувати, що тенденція рівня тіньового сектора економіки, розрахованого із використанням чотирьох методів, є різнонаправленою, що вказує на прояв нестандартного характеру воєнного стану з можливістю формування нових механізмів та каналів тіньової економічної діяльності.

Здійснивши порівняння відповідних індикаторів можна сказати, що найвищий показник рівень тіньового сектору економіки в 2012 – 2017 рр. показує метод витрати - роздрібний товарооборот, а в 2018 – 2021 рр. змінюється монетарним методом. Водночас, обсяг тіньового сектору економіки розрахованим за електричним методом та методом збитковості підприємств є значно нижчим та в 2016 – 2021 рр. знаходяться нище своєї критичної межі.

Як видно з даних рис. 2.24, всі представлені методи, із застосуванням яких проводилася оцінка рівня тіньового сектору економіки, показали падіння рівня індикатору в період 2014 - 2020 рр.

На нашу думку, дана динаміка була зумовлена:

— зростанням обсягів продажу населенню споживчих товарів в офіційному секторі порівняно з темпами зростання обсягу скорегованих грошових витрат суспільства на купівлю споживчих товарів;

— зменшенням обсягу внутрішнього споживання електроенергії за виключенням споживання на комунально - побутові потреби;

— відносною стабілізацією ситуації на валютному ринку, що дало змогу Національному банку поступово послабити адміністративні обмеження на ринку, дотримуючись стриманої монетарної політики, спрямованої на згладжування надмірних коливань на валютному ринку.

Рівень тіньової економіки у 2021 р. зріс на 1 відсотковий пункт порівняно з 2020 р. і становив 31 % ВВП, причому два методи з чотирьох методи показали підвищення рівня тіньової економіки (електричний та монетарний), тоді як два інші методи його зниження (метод "витрати" населення - роздрібний обіг" та метод збитковості підприємств).

Ми вважаємо, що зростання обсягів тінізації економіки з використанням електричного методу зумовлено зростанням рівня попиту на енергетичні ресурси в контексті зростання активності, в переважній більшості підприємствами машинобудівної та металургійної галузі, а зростання значення індикатора за монетарним методом спричинено поступовим подорожчанням фінансування для підприємств та населення в умовах зростання облікової ставки та збільшення обсягу готівки в обігу.

Одночасно методу "витрати населення - роздрібний товарообіг та послуги" було характерне падіння рівня тіньового сектору економіки на 2 в.п. - до 21 % ВВП, а за методом збитковості підприємств – на 6 в.п., до 21 % ВВП, що, на нашу думку, викликано об'єктивними факторами, до яких необхідно віднести зниження рівня можливостей купівлі товарів на неорганізованих ринках; стимулювання споживчого попиту населення в умовах зростання рівня соціальних стандартів та поступове поживлення ділової активності в контексті пристосування бізнесу до постійних обмежень та, відповідно, зростання рівня їхніх фінансових результатів у 2021 р.

В цілому рівень вітчизняного тіньового сектору економіки знаходиться в межах від 21 % ВВП до 39 % ВВП, дана різноплановість динаміки зміни рівня тіньового сектору економіки розрахованої відповідно до різних методик сигналізує про те, що всі методи обчислення характеризують окрему сферу вітчизняної економіки.

Рівень тіньової економіки у 2022 р. зріс на 14,2 відсоткових пункти порівняно з 2021 р. і становив 45,2 % ВВП, причому всі методи продемонстрували підвищення рівня тіньової економіки (електричний та монетарний методи – на 14 % ВВП; метод "витрати" населення - роздрібний обіг та метод збитковості підприємств - " – на 13 % ВВП), що було зумовлено розгортанням бойових дій на території України та дестабілізуючою ситуацією в країні.

Розрахунок рівня тінізації економіки за електричним методом полягає в порівнянні приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП,

при цьому припускається, що збільшення обсягу внутрішнього споживання електроенергії має бути пропорційним збільшенню обсягу реального ВВП (рис. 2.25).

Якщо має місце перевищення приросту внутрішнього споживання електроенергії над приростом ВВП, то вважається, що електроенергія спрямовується на виробництво у тіньовій економіці. На нашу думку, дане припущення є правильним, за умови якщо технологічний рівень виробництва товарів, виконання робіт та надання послуг залишається незмінним.

У разі інвестування в енергоефективні проекти та енергозберігаючі заходи різниця між індексом зміни внутрішнього споживання електроенергії та індексом зміни ВВП зростає внаслідок науково - технічного прогресу. Але недоліком даного методу є те, що він не враховує зростання обсягів витрат електроенергії населенням за рахунок придбання різноманітної побутової техніки [116].

Рис. 2.25. Динаміка рівня тіньової економіки за електричним методом в Україні за 2012 – 2022 рр. *

Примітка. *Побудовано автором на основі [62, 139, 140]

Проаналізувавши дані рис. 2.25 можна сказати, що обсяг тіньового сектору економіки в 2012 – 2022 рр. не характеризується чіткою динамікою, оскільки присутні періоди зростання (2012 – 2014 рр. та 2020 – 2021 рр.) та періоди спаду

(2015 – 2019 рр.). Проте значення отримані за даним методом є достатньо вагомими та в період 2013 – 2016 рр. та у 2022 р. перевищували критично встановлену межу. У відповідності до методології розрахунку, динаміка до зростання обсягів тіньового сектору економіки за даним методом спричинена зменшенням рівня внутрішнього споживання електроенергії (не включаючи споживання на комунально - побутові потреби) меншою мірою ніж рівня ВВП чи зростання рівня внутрішнього споживання електроенергії при зменшенні ВВП.

Відповідно до даного методу динаміка до збільшення обсягу тіньового сектору економіки зберігалася, що зумовлено зростанням рівня попиту на енергетичні ресурси в контексті нарощення економічної активності у 2021 р., зростанням національного інвестиційного попиту та збереженням сприятливої кон'юнктури на зовнішніх ринках.

Розрахунок рівня тіньової економіки за монетарним методом полягає у визначенні тенденцій зміни співвідношення обсягу готівки до банківських депозитів у період, що аналізується, до базового періоду, за який прийнято 1991р.[116].

У відповідності до Методики [116] формується гіпотеза про:

– проведенням господарюючими суб'єктами та населенням неофіційної та незареєстрованої економічної діяльності передбачає розрахунки за роботи, товари та послуги із застосуванням готівкових коштів, що викликає зростання попиту на готівкові кошти в обігу, що обертається поза банками;

– пропорційність швидкості обігу готівки як в легальному, так і в тіньовому секторі економіки;

– за базовий приймається період, якому характерний незначний рівень тіньової економічної діяльності;

– у базовий період обсяг тіньової економічної діяльності рівний нулю.

Нами було зображено тенденції рівня тіньової економіки за монетарним методом, яка наведена на рис. 2.26.

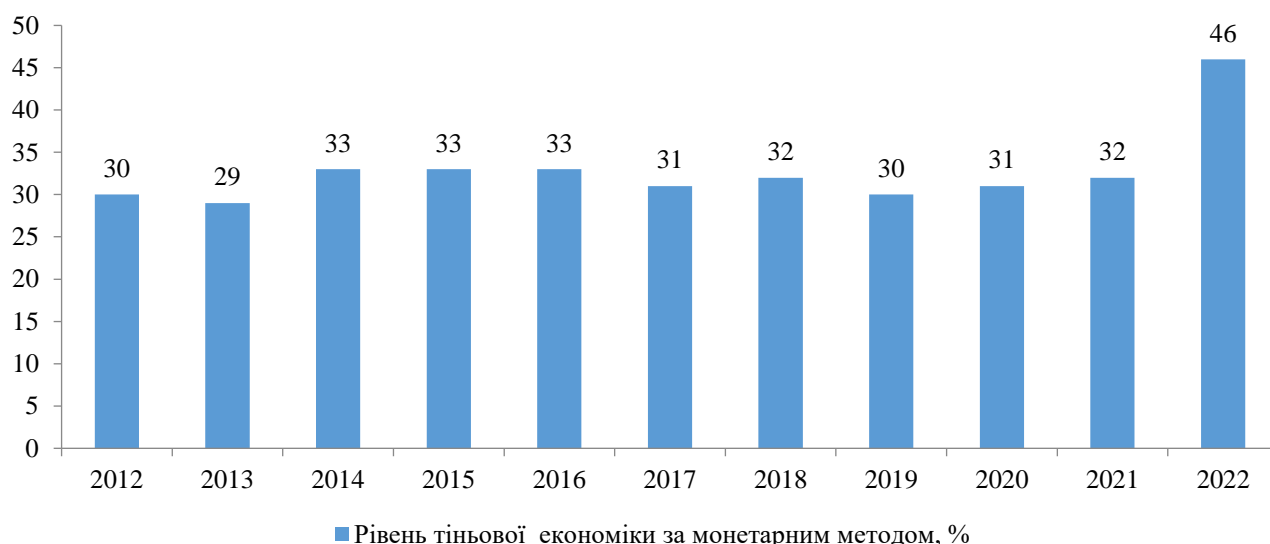

Рис. 2.26. Динаміка рівня тіньової економіки за монетарним методом в Україні за 2012 – 2022 рр.*

Примітка. *Побудовано автором на основі [62, 139, 140]

Провівши аналіз даних рис. 2.26 можна сказати, що чітка динаміка обсягу тіньового сектору економіки в 2012 – 2022 рр. відсутня, оскільки були періоди спаду та росту значення досліджуваного індикатора, а рівень тіньової економіки знаходиться у межах 29 - 46 % офіційного ВВП. Для 2020 – 2022 рр. характерним є зростання обсягу тіньового сектору економіки порівняно з 2019 р. на 16 в.п. та в 2022 р. індикатор має значення 46 % від обсягу офіційного ВВП.

На нашу думку, динаміка до зростання обсягу тіньового сектору економіки відповідно до даного методом сформувалась в контексті дії як позитивних, так і негативних факторів. До позитивних факторів варто віднести: поживлення банківського кредитування у вітчизняній валюті на основі економічного відновлення; погодження Національним банком України програму Уряду “Доступні кредити 5 - 7 - 9 %”. До негативних факторів необхідно включити поступове подорожчання фінансування для підприємств та суспільства на основі підняття Національним банком України облікової ставки; зростання рівня готівки в обігу поза банками.

В цілому в готівковій частині ринку у вересні 2020 р. рівень попиту на валютні кошти невеликою мірою домінував над пропозицією – фізичні особи

надавали перевагу придбанню, а ніж продажу на 26,4 млн дол. США в еквіваленті. У 2021 р., відбувалася протилежна ситуація, за якої рівень пропозиції валютних коштів перевищував над попитом – нетто - продаж був на рівні 1,3 млрд дол. США, що викликано процесом конвертації іноземної валюти в національну з метою використання на споживчі потреби. Водночас на ґрунті зростання рівня готівкового обігу, швидкість розширення якого є вагомою (14,5% у 2021 р.), у період дії пандемічних обмежень безупередженим стало і зростання обсягу розрахунків в безготівковій формі.

Беззаперечним чинником стимулювання процесів нарощення рівня тіньової економічної діяльності в Україні є активізація розрахунків в безготівковій формі, інтенсифікація яких в умовах сучасних глобальних викликів зумовила формування нових нестандартних, нетипових та нетрадиційних методів тіньової економічної діяльності, що стимулювало використання каналів безготівкових розрахунків з метою виведення капіталів з легального сектору економіки.

Отже, вважаємо, що актуальним є припущення, що за нових механізмів та моделей споживчої поведінки формуються неформальні шляхи тінізації економіки у безготівковій формі, які на даний час не включені в повному обсязі до наявної методики розрахунку.

Метод «витрати населення – роздрібний товарооборот» полягає у виявленні розбіжностей між споживчими грошовими витратами населення на придбання товарів та загальним обсягом продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання в легальному секторі економіки. Цей метод є прямим та застосовується для розрахунку макроекономічних параметрів тіньової економіки [116].

Але, на нашу думку, даний метод не бере до уваги обсяг продажів, який здійснюється на неофіційних ринках та незареєстрованими господарюючими суб'єктами діяльності, що може мати вплив на заниження кінцевого результату обчислення.

На рис. 2.27. нами зображено динаміку рівня тіньової економіки розраховану за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги».

Рис. 2.27. Динаміка рівня тіньової економіки за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги” в Україні за 2012 – 2022 рр.*

Примітка. *Розраховано автором на основі [62, 139, 140]

Провівши аналіз рівня тіньового сектору економіки за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги”, можна стверджувати, що для періоду 2012 – 2022 рр. не притаманна стійка тенденція. Так, в 2012 – 2015 рр. (за винятком 2013 р.) обсяг тінізації економіки носить зростаючий характер, а в період 2016 – 2021 рр. – спадний, проте у 2022 р. відмічається різке зростання рівня на 13 % від обсягу офіційного ВВП порівняно з 2021 р.

Варто зауважити, що спадна динаміка обсягу тінізації економіки була сформованою ще в 2015 р. (зумовлено зниженням рівня споживчого попиту в контексті падіння рівня реальної заробітної плати та високого обсягу заборгованості з виплат заробітної плати) та прослідковується і в 2016 р. (в контексті зниження рівня тиску на фонд оплати праці при використанні зниженої ставки ЄСВ у розмірі 22 % та, відповідно, зростання рівня реальної заробітної плати, значне зростання рівня платоспроможного попиту).

У 2017 – 2018 рр. дана динаміка зберігається, що зумовлено:

— підвищенням рівня споживчого попиту населення та зростанням рівня реальної заробітної плати, що в контексті регульованої цінової динаміки задовольняв переважну більшість населення в офіційному секторі роздрібно торгівлі;

— врівноваженою динамікою інфляційних процесів, зумовлених під впливом ринкових механізмів (включаючи процес демонополізації ринків) та необхідною пропозицією товарів та продукції на ринку.

У 2019 – 2020 рр. падіння обсягів тінізації економіки зумовлено обмеженими можливостями продажу продукції на неофіційних ринках (завдяки дії карантинних обмежень) та скорочення населенням обсягів витрачання грошових коштів до рівня придбання життєво необхідної продукції та послуг.

У 2021 р. обсяг тіньового сектору економіки скоротився в порівнянні з 2020 р. на 2 в. п. (у 2020 р. індикатор був на рівні 23 % від обсягу офіційного ВВП, а в 2021 р. – 21 % від обсягу офіційного ВВП), що зумовлено не достатніми можливостями придбання товарів на неофіційних ринках; стриманням суспільства від непотрібних витрат в контексті невизначеності під час пандемії; мотивуванням споживчого попиту суспільства в умовах зростання рівня соціальних стандартів.

Спадна динаміка обсягів тіньової економічної діяльності за даним методом у 2021 р. продовжується та викликана зменшенням кількості неофіційно зайнятого населення віком від 15 років – до рівня 19,8 % від загальної кількості зайнятого населення у даному віці, в порівнянні з 20,5 % у 2020 р., також відбулося заміщення неофіційних точок продажу, які припинили свою діяльність у зв'язку з карантинними обмеженнями, “неофіційними” торговими інтернет – майданчиками, проведення діяльності яких повністю не включено наявним механізмом оцінки рівня тіньового сектору економіки за даним методом.

Основним фактором даного спаду є обмеження можливостей купівлі товарів та послуг, які реалізуються на нелегальних, неформальних та

неорганізованих ринках збуту, стримання населення від придбання непотрібних товарів та послуг, скорочення таким чином непередбачуваних витрат.

Метод збитковості підприємств обґрунтовується розрахунком граничних найменшого та найбільшого коефіцієнтів незаконної економіки як частки ВВП, у межах яких перебуває рівень тіньової економіки (рис. 2.28).

При застосуванні цього методу використовуються такі гіпотези [116]:

1) усі збиткові підприємства за офіційними статистичними даними фактично є прибутковими, що вважається завищенням обсягів тіньової економіки. Рентабельність поданих підприємств дорівнює рентабельності прибуткових підприємств у періоді, що аналізується;

2) відношення витрат збиткових та прибуткових підприємств тотожне співвідношенню кількості таких підприємств.

Граничний максимальний коефіцієнт тіньової економіки відповідно до даного методу обчислюється з урахуванням припущення, що всі прибуткові підприємства відображають у звітах лише невикривлені дані, а всі збиткові підприємства приховують весь обсяг валової доданої вартості виробленої ними продукції, а не тільки прибуток [116].

Рис. 2.28. Динаміка рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств в Україні за 2012 – 2022 рр.*

Примітка. *Побудовано автором на основі [62, 139, 140]

Провівши розрахунок обсягу тіньового сектору економіки із застосуванням методу збитковості підприємств, можна стверджувати, що стійка однобічно направлена динаміка за період 2012 – 2022 рр. відсутня, а дані про обсяг тіньового сектору економіки за даним методом за роками різняться. Так, в 2012 – 2014 рр. обсяг тіньового сектору економіки має зростаючу тенденцію (з 31 % від обсягу офіційного ВВП у 2012 р. до 35 % від обсягу офіційного ВВП у 2014 р.), а в період 2015 – 2018 рр. - спадну, в 2019 - 2020 рр. спостерігається ріст значення індикатору (зумовленої вагомих зростанням рівня збитковості, яке сталося попри часткову позитивну тенденцію від адаптування підприємств до проведення діяльності в контексті карантинних обмежень та виконанням Урядом програм із надання фінансової підтримки населенню та підприємствам), у 2021 р. спостерігається різкий спад, який викликаний:

- зміцненням макроекономічної стабільності;
- зниженням рівня негативного впливу девальвації офіційного курсу національної валюти до долара США на результати діяльності господарюючих суб'єктів, що стимулювало виробничу діяльність;
- покращенням результатів фінансової діяльності підприємств, позитивно налаштованих до перспектив в економічній сфері.

Після чого за підсумком 2022 р. обсяг тіньового сектору економіки був рівний 34% від обсягу офіційного ВВП, що на 13 в. п. вище обсягу за відповідний період 2021 р., що пов'язано із військовими діями на території України та масштабністю руйнування інфраструктури, що спричинило релокалізацією великої кількості суб'єктів господарювання.

Проте беручи до уваги високий рівень волатильності даного методу, вважаємо, що його вплив на зміну значення інтегрального індикатору є незначним.

На наш погляд, достатньо цікавим є рівень тіньової економіки у видах економічної діяльності в порівнянні з обсягом офіційного ВДВ відповідного ВЕД (рис. 2.29).

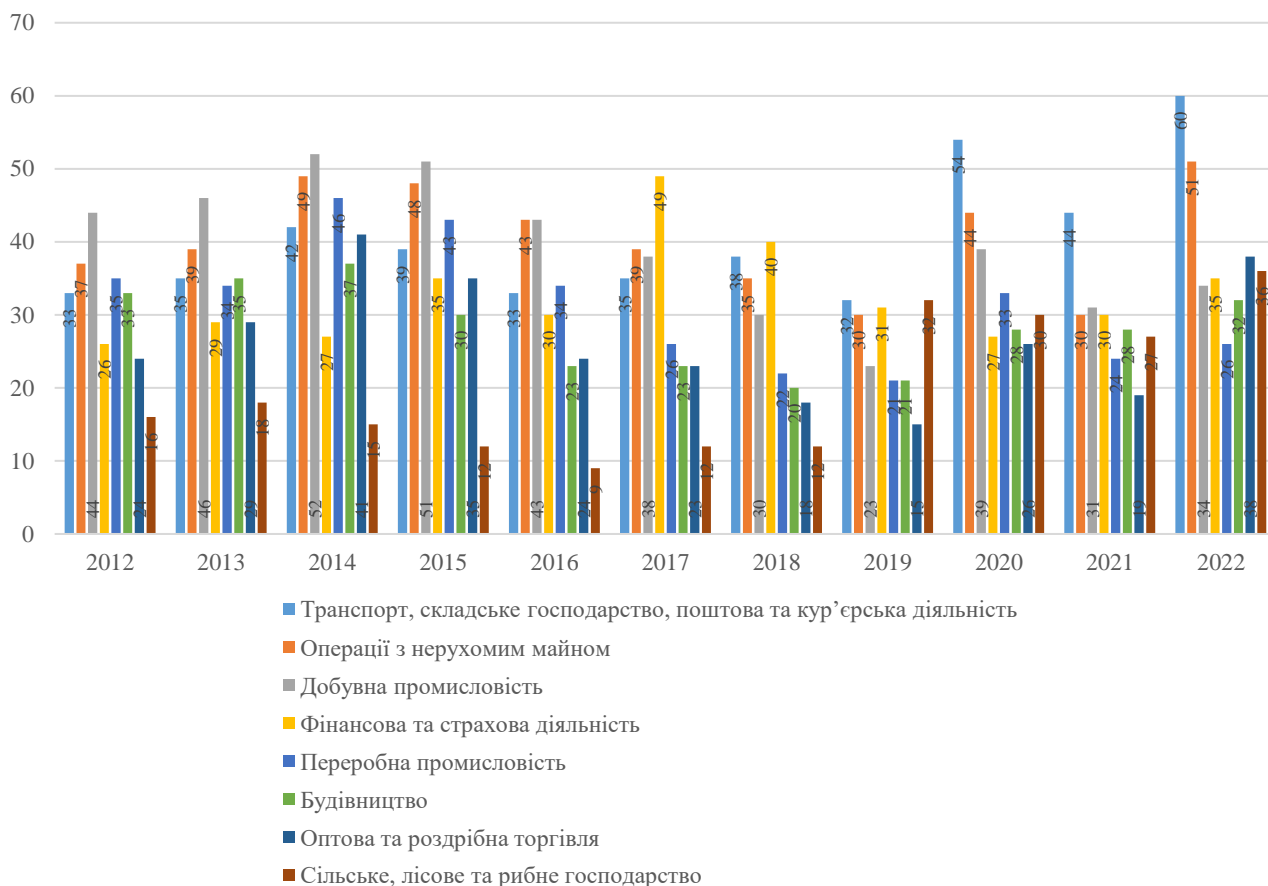

Рис. 2.29. Динаміка рівня тіньової економіки в Україні за видами економічної діяльності за 2012 – 2022 рр.*

Примітка. *Побудовано автором на основі [62, 139, 140]

Здійснивши поглиблений аналіз рівня національної тіньової економіки за видами економічної діяльності за 2012 – 2022 рр. можна сказати, що на протязі всього досліджуваного періоду переважній більшості видів економічної діяльності був притаманний критично високий рівень тіньової економіки, який перевищував граничну межу в 30 %. Найвищий рівень тіньового сектору за всіма видами економічної діяльності спостерігається в 2012 – 2017 рр. та був притаманний добувній (від 44 в 2012 р. до 38 в 2017 р.) та переробній (від 35 у 2012 р. до 23 у 2017 р.) промисловостям, а також операціям з нерухомим майном (від 37 у 2012 р. до 39 у 2017 р.), що зумовлено, перш за все, розміщенням більшої частини підприємств цих видів економічної діяльності на території, де органи державної влади короткотерміново не виконують свої повноваження в контексті інтенсифікації монополізації на ринку товарів даного ВЕД.

У 2018 – 2022 рр. дана тенденція дещо змінюється, і на перші місяці виходять ті види економічної діяльності, які здійснюють великий негативний вплив на навколишнє середовище через скиди, викиди, розміщення відходів та мають низький рівень впровадження нової техніки та технологій, сюди можна віднести: переробну та добувну промисловість, складське господарство, транспорт, кур'єрську та поштову діяльність.

Проаналізувавши залежність між рівнем тіньової економіки та рівнем фінансової безпеки можна стверджувати, що вона є дійсно суттєвою. Відтак, однією з найбільш серйозних загроз, яка виникає для національної фінансової безпеки при розширеному відтворенні є саме тіньова економічна діяльність.

У процесі дослідження нами було використано п'ять методів вимірювання впливу тіньової економіки на фінансову безпеку, що базуються на порівнянні показника фінансового результату, обсягу надання послуг, обсягів енергоспоживання та фінансування економіки на ВВП.

На основі проаналізованих методів нами було визначено інтегральний показник рівня тіньової економіки, що у 2021 р. склав 31 % та є втричі більший за середній світовий, що дозволяє підтвердити важливість показника, а також неможливість прозорого розподілу національного доходу в суспільстві.

Проаналізувавши явище тіньової економіки та основні методи визначення її рівня, ми дійшли висновку, що наявні методики розрахунку рівня втрат державного бюджету від незаконних дій економічних агентів є недосконалими й потребують подальшого покращення. Встановлено, що із збільшенням тіньової економіки фінансова безпека держави послаблюється.

На підставі наведених нами даних видно, що через велику масштабність виробництва в тіньовій економіці неможливо точно порахувати втрати, які несе держава з власного бюджету.

Також нами була виявлена різко зростаюча динаміка рівня тіньового сектору економіки у 2022 р., яка на нашу думку, зумовлена пристосуванням суб'єктів економічної діяльності до функціонування в контексті воєнного стану, значного руйнування інфраструктури, втрати логістичних зв'язків та сформували

підгрунття для застосування ними нових механізмів та каналів «тінізації», що повноцінно не враховуються існуючими методами оцінки рівня тіньової економічної діяльності.

Ми переконані, що з метою формування сприятливих умов та зміцнення основ національного інституційного середовища необхідно побороти системні фактори, ключовими серед яких є:

- низька захищеність прав власності;
- незахищеність інтелектуальної власності;
- низький рівень ліквідності фондового ринку, захисту прав інвесторів поряд із недостатньою спроможністю регулятора протидіяти зловживанням на ринку;

- неузгодженість національної судової системи (ключовими недоліками є неефективність деяких гілок судової системи), відповідно, спад довіри населення та інвесторів;

- високий рівень корупції в державі;
- існування територій, які тимчасово не підконтрольні Уряду, сформованих через збройну агресію на сході країни, та, відповідно, збільшення «потенційних можливостей» для використання механізму контрабанди продукцією та товарами.

На нашу думку, в Україні необхідно посилювати роль держави задля підвищення рівня її фінансової безпеки у формуванні комплексу заходів протидії «тінізації» економіки. Зазначені нами дані, враховуючи євростратегічні пріоритети України, сприяло б нівелюванню негативного впливу тіньової економіки на фінансову безпеку та економічний розвиток держави і зумовлювало б економічне зростання.

Висновки до розділу 2

1. В процесі оцінки інституціональних загроз фінансовій безпеці України автором обґрунтовано значущість шести основних викликів та загроз у сфері фінансової безпеки в сучасних умовах:

- надмірне боргове навантаження;
- девальвація національної грошової одиниці в порівнянні з доларом США;
- значний рівень перерозподілу ВВП через бюджетно - податкову систему;
- стримування розвитку підприємництва внаслідок непослідовності правового регулювання відносин у податковій сфері;
- критичне зростання інфляційних процесів;
- незбалансованість пенсійної системи України.

2. Розглянуто основні загрозливі форми інституціональних деформацій у фінансовій сфері такі як: тіньова економіка; корупція; рейдерство; непродуктивний відтік капіталу та тіньова парадержава.

3. Запропоновано розширити перелік інституційних деформацій у фінансовій сфері двоїстою інституційною структурою суспільства і суб'єктів господарювання, яка націлена не на розвиток виробництва шляхом конкуренції та застосування інновацій, а на швидке збагачення за рахунок різних фінансових злочинних схем.

4. Визначені ефективні заходи щодо запобігання інституціональним загрозам та прискорення розвитку національної економіки, зокрема: захист внутрішніх ринків; стимулювання вітчизняного виробництва; протидії тіньовим виявам у вигляді псевдодемпінгу, нелегального чи псевдолегального експорту об'єктів інтелектуальної власності; оптимізації механізмів контролю за процедурою тарифного й нетарифного регулювання, ліцензування, квотування

експортно-імпортних операцій; застосування антидемпінгових заходів до недобросовісних партнерів та партнерів-нерезидентів, країни яких застосовують до українських товарів дискримінаційні торговельно-обмежувальні заходи.

5. Проведено детальний аналіз динаміки рівня основних складових елементів фінансової безпеки держави та їх індикаторів, що дало змогу виявити, що рівень безпеки вітчизняної банківської системи знаходиться в небезпечній зоні, оскільки значення індикатору знаходиться в межах від 0,29 у 2014 р. до 0,35 у 2017 р., а в період 2018 – 2022 рр. на незадовільному рівні (від 0,38 у 2018 р. до 0,43 у 2022 р.); стан боргової безпеки країни не можна назвати задовільним, хоча у 2015 — 2019 рр. загальне значення показника підвищилося (з 2,4 в 2015 р. до 41,82 в 2019 р.), що говорить про небезпечний стан національної боргової безпеки, проте в 2019 - 2022 рр. значення інтегрального показника стрімко знижується (з 41,82 в 2019 р. до 37,4 у 2022 р.) та відповідає нижній межі небезпечного рівня, що є загрозовою динамікою та несе дестабілізаційний вплив на стан національної фінансової безпеки; показники вітчизняної валютної безпеки у 2012 — 2022 рр. знаходилися на незадовільному, небезпечному та навіть критичному рівнях (значення знаходяться в діапазоні від 0,6 в 2012 р. до 0,47 в 2022 р.); переважна більшість показників національної небанківської безпеки у 2012 — 2022 рр. знаходяться на небезпечному та критичному рівнях (від 0,5 в 2012 р. до 0,44 в 2022 р.), що зумовлює її вразливість та незахищеність від зовнішніх викликів, загроз та ризиків; рівень вітчизняної бюджетної безпеки також знаходиться в небезпечних межах (з 29,6 в 2012 р. до 34,3 в 2022 р.), тому що переважна частина показників перевищують гранично допустимі значення; рівень національної грошово - кредитної безпеки знаходиться в небезпечних межах на протязі 2012 – 2022 рр. (з 0,4 у 2012 р. до 0,37 у 2022 р.), оскільки спостерігається динаміка до зростання рівня монетизації національної економіки та розбалансованості грошового ринку. Також було розраховано динаміку інтегрального показника фінансової безпеки в цілому (показник знаходиться в межах від 0,46 у 2012 р. до 0,51 у 2022 р.), що дало можливість комплексно оцінити поточний рівень фінансової безпеки України та виявити її загрозовий

стан через обґрунтування наявності вагомих проблемних аспектів функціонування фінансової сфери, обґрунтувати потребу у формуванні комплексу ефективних заходів протидії дестабілізуючому впливу ризиків і загроз.

6. Проведено аналіз рівня тіньової економіки за чотирма методами такими як: метод «витрати населення – роздрібний товарооборот» (рівень тіньової економіки знаходиться в межах від 36 % від ВВП у 2012 р. до 34 % від ВВП у 2022 р.), монетарний метод (від 30 % від ВВП у 2012 р. до 46 % від ВВП у 2022 р.), електричний метод (від 28 % від ВВП у 2012 р. до 41 % від ВВП у 2022 р.) та метод збитковості підприємств (від 31 % від ВВП у 2012 р. до 34 % від ВВП у 2022 р.). На основі даних методів визначено інтегральний показник рівня тіньової економіки України (рівень тіньової економіки знаходиться в межах від 30 % від ВВП у 2012 р. до 45,2 % від ВВП у 2022 р.), що дало можливість виявити загрозливий стан тіньового сектора, а також підтвердити наявність непрозорого розподілу національного доходу в Україні.

7. Сформовано перелік факторів, подолання негативних наслідків, який дасть змогу створити сприятливі умови для зміцнення основ інституційного середовища в Україні, до яких віднесено:

- низький рівень захисту прав власності;
- недостатній рівень захисту інтелектуальної власності;
- низький рівень ліквідності фондового ринку, захисту прав інвесторів поряд із недостатньою спроможністю регулятора протидіяти зловживанням на ринку;
- недосконалість судової системи, та як наслідок, низький рівень довіри суспільства та інвесторів;
- високий рівень корупції;
- наявність територій, непідконтрольних Уряду, утворених у ході збройної агресії росії, та, як наслідок, зростання “потенційних можливостей” для застосування схем контрабанди товарами.

РОЗДІЛ 3

ДЕТІНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ЯК ШЛЯХ ДО ЗМІЦНЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

3.1 Удосконалення методичних підходів до оцінки впливу тіньової економіки на фінансову безпеку держави

Загальнодержавний рівень фінансової безпеки визначається рівнем регіональних систем, а процес гарантування фінансової безпеки держави повинен реалізовуватися на основі врахування і дотримання безпеки територіальних складників. Причини загроз фінансовій безпеці держави мають регіональний характер, тому дослідження саме територіального аспекту фінансової безпеки дає змогу визначити ключові фактори дотримання фінансової безпеки держави загалом.

Фінансова безпека домогосподарств безпосередньо залежить від надходження грошових коштів та фінансових ресурсів, їх витрачання на поточні потреби домашніх господарств, заощадження та інвестування в майбутній розвиток. Таким чином на фінансову безпеку домогосподарств впливають багато факторів, які умовно можна поділити зовнішні та внутрішні.

До зовнішніх факторів, що впливають на фінансову безпеку можна віднести рівень освіти, медичного обслуговування, людського розвитку, тобто чинники, які визначають якість життя населення. Оцінити рівень даних факторів можливо через систему рейтингів, що формуються провідними міжнародними агентствами.

Серед внутрішніх факторів, що формують фінансову безпеку варто виділити наступні: рівень освіченості, ступінь економічної активності

домогосподарств, фінансової грамотності, кваліфікованості, рівень раціональності використання ресурсів.

В умовах соціально - економічного розвитку, мінливості макроекономічної сфери, суспільно - політичної кризи та військового протистояння сформувалися нові можливості для здійснення фінансово - економічних злочинів, активізувався процес вчинення фінансових правопорушень, масштаби здійснення яких мають стійку зростаючу тенденцію (рис. 3.1).

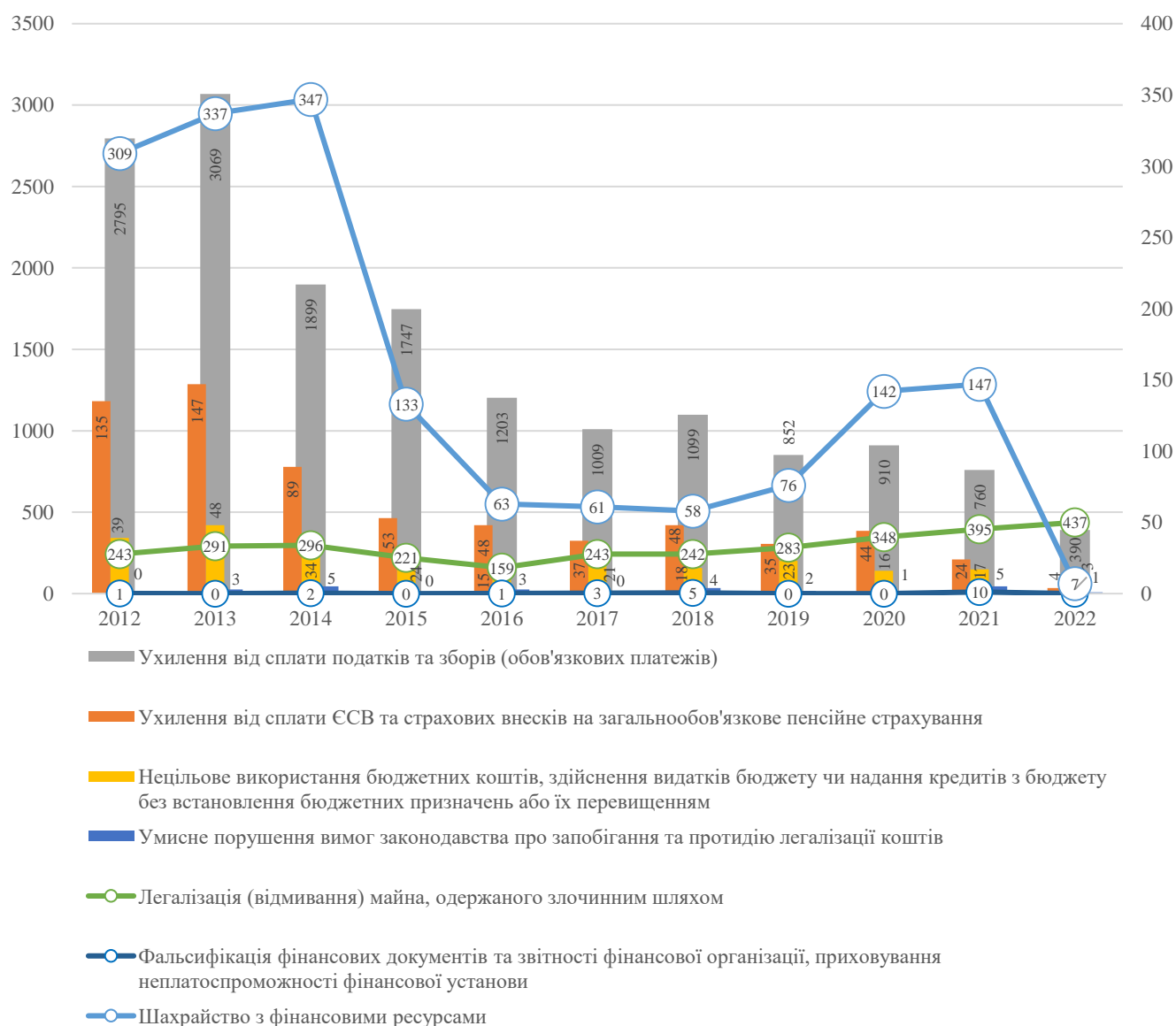

Рис. 3.1. Динаміка фінансової злочинності в Україні у 2012 - 2022 рр.*

Примітка. *Побудовано автором на основі даних [48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58]

Провівши аналіз динаміки вчинення фінансових злочинів в Україні протягом 2012 - 2022 рр. можна сказати, про характерну зростаючу динаміку, що зумовлена окремими видами фінансових злочинів такими як: легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (із 243 злочинів у 2012 р. до 437 злочинів у 2022 р. – у 1,8 рази) та умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації коштів (із 0 злочинів у 2012 р. до 4 злочинів у 2022 р. – у 4 рази).

Проте, позитивна тенденція була присутня в категоріях: ухилення від плати податків та зборів (з 2795 злочинів у 2012 р. до 390 злочинів у 2022 р.); ухилення від сплати ЄСВ та страхових внесків на загальнообов'язкове пенсійне страхування (з 135 злочинів у 2012 р. до 4 злочинів у 2022 р.); нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлення бюджетних призначень або їх перевищенням (з 39 злочинів у 2012 р. до 3 злочинів у 2022 р.); шахрайство з фінансовими ресурсами (з 309 злочинів у 2012 р. до 7 злочинів у 2022 р.).

Отримані результати аналізу свідчать про те, що переважну більшість у структурі фінансових злочинів займають податкові злочини, оскільки їхня кількість, не зважаючи на спадну тенденцію, є достатньо значною, та здійснюються господарюючими суб'єктами шляхом приховування масштабів виробництва та фінансових результатів діяльності задля отримання додаткового прибутку та незаконної вигоди, що викликано, зростанням податкового тиску на них з боку держави та намаганням підвищити особистий рівень якості життя.

Якість життя є широким поняттям, що охоплює повний спектр питань загального добробуту суспільства. Ця концепція виходить за рамки концепції рівня життя, що концентрує увагу на фінансових ресурсах, доступних населенню, та враховує цілу систему факторів, таких як: рівень задоволеності життям, щастя, вільний вибір способу життя. Проведення суб'єктивної оцінки є невідокремленою частиною відчуття та сприйняття особистістю якості життя (рис. 3.2).

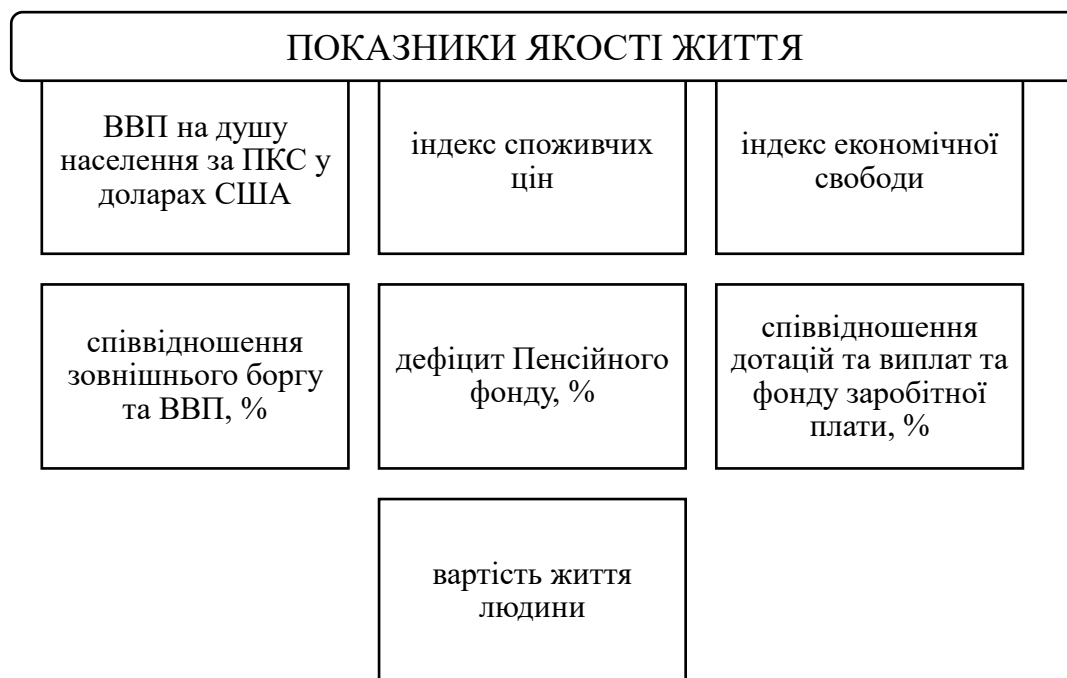

Рис. 3.2. Основні показники оцінки якості життя*

Примітка. *Сформовано автором на основі [158]

На основі отриманих показників країнам присвоюють певні індекси, за якими їх поділяють на 4 групи [159]:

- дуже високий рівень (Казахстан, Єгипет, Іран, Перу, Філіпіни та Кенія);
- високий рівень (Україна, Бразилія, Марокко, Індія, Панама та Пакистан);
- середній рівень (Болгарія, Угорщина, Румунія, Туреччина, Мексика та Чилі);
- низький рівень (Данія, Швейцарія, Фінляндія, Німеччина, Швеція та Норвегія).

Динаміку індексу якості життя в Україні за 2012 – 2022 рр. зображено на рис. 3.3.

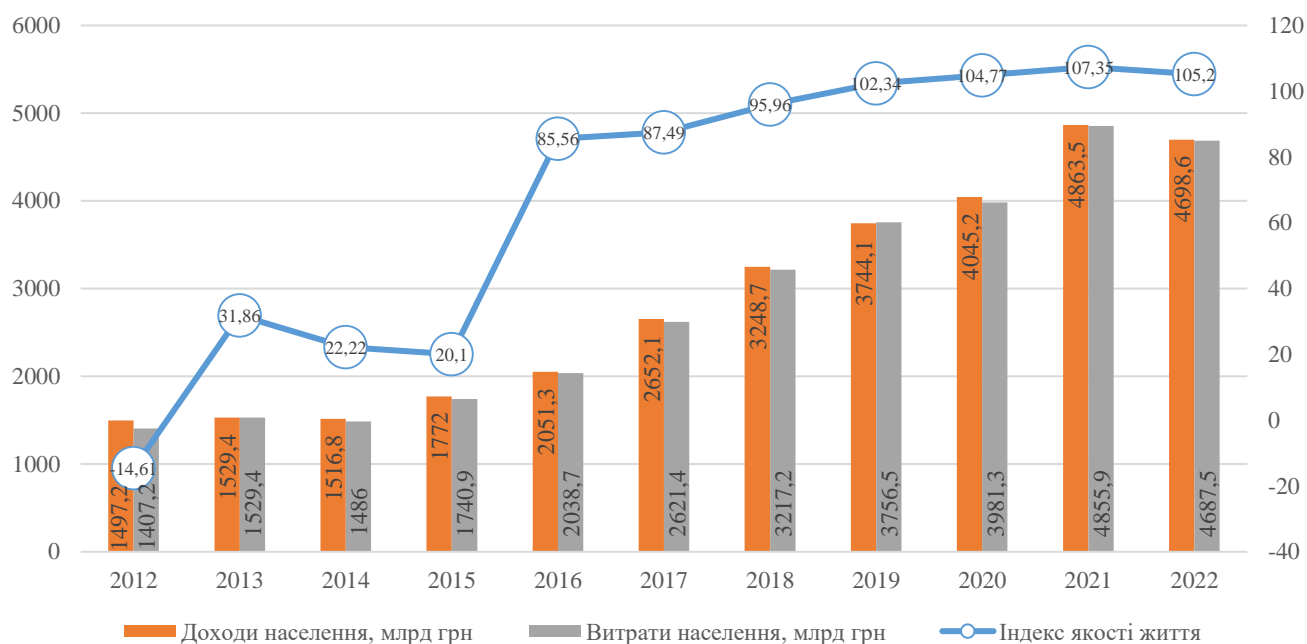

Рис. 3.3. Динаміка індексу якості життя в Україні у 2012 - 2022 рр.*

Примітка. *Побудовано автором на основі [179, 42]

Проаналізувавши дані рис. 3.3 можна зробити висновок, що впродовж 2012 - 2022 рр. значення індексу якості життя не має чіткої динаміки (оскільки наявні періоди спаду та зростання). Період 2012 - 2015 рр. має критично низький рівень та знаходиться в діапазоні від – 14,61 у 2012 р. до 20,1 у 2015 р., проте в 2016 - 2022 рр. відбувається поступове зростання значення показника (з 85,56 у 2016 р. до 105,2 у 2022 р.), що корелює із тенденціями обсягів вчинення фінансових злочинів, а зокрема: зростання рівня фальсифікації фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансових установ та зростання рівня легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, а тому можна стверджувати, що між показником рівня якості життя населення та динамікою вчинення фінансової злочинності існує прямий зв'язок, тобто, за умови зростання кількості злочинів у фінансовій сфері можна спостерігати зростання рівня якості життя населення в країні.

Результати проведеного кореляційно - регресійного аналізу впливу тіньової економіки розрахованої різними методами на рівень якості життя населення представлено в рівнянні 3.1.

$$Y = 138,94 + 4,49x_1 + 1,49x_2 - 4,59x_3 - 4,32x_4 \quad (3.1)$$

де: Y – рівень якості життя населення;

x_1 – рівень тіньової економіки розрахований монетарним методом;

x_2 – рівень тіньової економіки розрахований електричним методом;

x_3 – рівень тіньової економіки розрахований методом збитковості підприємств;

x_4 - рівень тіньової економіки розрахований методом "Витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги".

На основі отриманих результатів кореляційно - регресійного аналізу, можна зробити висновок, що зв'язок між досліджуваними факторами визначається як сильний, оскільки коефіцієнт кореляції $R = 0,84$, а F – критерій Фішера ($F_{\text{факт}} = 8,0280 > F_{\text{табл}}$ при рівні значущості $\alpha = 0,05$ та кількості ступенів вільності $k_1 = 4$ та $k_2 = 6$) говорить про статистичну значущість отриманого рівняння регресії.

Також дане рівняння дає можливість стверджувати, що зростання рівня тіньової економіки розрахованого монетарним та електричним методами несе прямолінійний вплив на зміну рівня якості життя населення, що аргументується показниками регресії $+ 4,49$ та $+ 1,49$ відповідно.

При цьому вплив рівня тіньової економіки розрахованого методами збитковості підприємств та "витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги", слід сказати, що прослідковується обернено пропорційний зв'язок, тобто зниження значення даних факторів зумовить зростання рівня якості життя населення, про що говорить відповідний показник регресії $- 4,59$ та $- 4,32$ відповідно.

На рис. 3.4 нами було зображено системний зв'язок між рівнем тіньової економіки розрахованого за різними методами та показником якості життя населення.

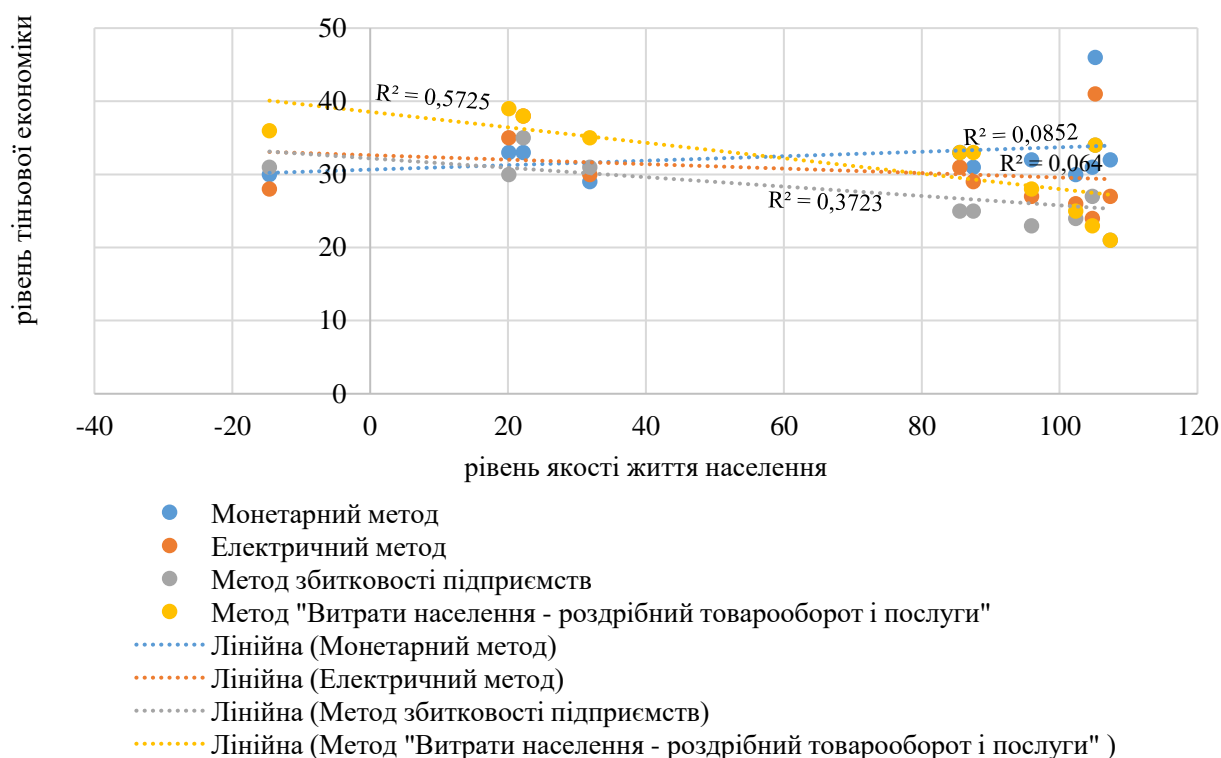

Рис. 3.4. Взаємозв'язок між рівнем тіньової економіки, розрахованого різними методами ($X_{1,2,3,4}$) та рівнем якості життя населення (Y) в Україні у 2012 - 2022 рр.*

Примітка. *Побудовано автором на основі [62, 139, 140]

Провівши оцінку системного взаємозв'язку та взаємозалежності між рівнем тіньової економіки, розрахованого різними методами ($X_{1,2,3,4}$) та рівнем якості життя населення (Y) у 2012 - 2022 рр., можна сказати, про наявність тісної залежності між деякими досліджуваними показниками (рівнем тіньової економіки за методом збитковості підприємств та рівнем якості життя ($R = 0,3723$); рівнем тіньової економіки розрахованим методом «Витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги» та рівнем якості життя ($R = 0,5725$)), що ще раз підтверджує висунуту гіпотезу, оскільки одержані результати свідчать, що зростання рівня тіньового сектору економіки спричиняє зростання якості життя населення.

Зростаючі масштаби тінізації економіки України та поява нових схем ведення економічної діяльності поза офіційним сектором обумовлюють необхідність активізації процесу протидії даному деструктивному явищу.

Очевидно, що зазначені проблеми особливо поглибилися в період повномасштабної війни росії проти України, що набуло якісно нового значення, а існуючі заходи детінізації виявляються недієвими та неефективними.

Сучасні експертні методи не можуть повною мірою врахувати обсяг тінізації за рахунок недостатньої інформації щодо офіційних даних про результати діяльності підприємств, фінансових установ, домогосподарств.

З метою удосконалення та приведення методичних підходів до оцінки впливу тіньової економіки на фінансову безпеку держави у відповідність до сучасних економічних умов, пропонуємо авторський підхід за яким, вважаємо необхідним, врахування рівня якості життя населення як один із основних елементів при оцінці впливу тіньової економіки на фінансову безпеку держави (надалі метод якості життя).

Даний метод полягає в аналізі інтегрального показника рівня життя населення та рівнів його складників. Ми переконані, що зростання рівня тіньової економіки пропорційне зростанню рівня життя населення, оскільки як правило, населення та домогосподарства здійснюють певного роду фінансові злочини, з метою покращення власного добробуту, що провокує зростання рівня тіньової економіки.

А тому, пропонуємо порівнювати приріст інтегрального показника рівня життя населення з приростом ВВП. При цьому припускаємо, що приріст інтегрального показника рівня життя населення повинен відповідати приросту реального ВВП. Якщо має місце перевищення приросту інтегрального показника рівня життя населення над приростом ВВП, то вважаємо, що частина доходів населення та домогосподарств отримана в тішовому секторі економіки.

Основними етапами розрахунку рівня тінізації за методом якості життя є:

- розрахунок темпів зміни інтегрального показника рівня якості життя населення (у періоді, що аналізується, до аналогічного періоду попереднього року);
- оцінка темпів зростання/падіння рівня реального ВВП;
- розрахунок рівня тіньової економіки (прихованих доходів).

Недоліком цього методу може бути те, що він є непрямим та здатний виявити лише зростання рівня тіньової економіки, а не фактичний його рівень.

З метою уникнення даного недоліку пропонуємо здійснювати оцінку рівня тіньової економіки за формулою (3.2.):

$$T_{\text{яж } t(t_0)} = \frac{I_{\text{яж } t(t_0)} - I_{\text{ВВП } t(t_0)}}{I_{\text{ВВП } t(t_0)}} * 100 \quad (3.2)$$

де $I_{\text{яж } t(t_0)}$ - індекс зміни інтегрального показника рівня якості життя населення в періоді, що аналізується, до базового періоду;

$I_{\text{ВВП } t(t_0)}$ - індекс зміни реального ВВП у періоді, що аналізується, до базового періоду;

t - період, що аналізується;

t_0 - базовий період, у якому індекс зміни інтегрального показника рівня якості життя населення ($I_{\text{яж } t_0}$) та індекс зміни реального ВВП ($I_{\text{ВВП } t_0}$) дорівнюють одиниці. За базовий період прийнято 1990 рік.

Індекс зміни реального ВВП у періоді, що аналізується, до базового періоду ($I_{\text{ВВП } t(t_0)}$) варто обчислювати за формулою [116] (3.3):

$$I_{\text{ВВП } t(t_0)} = \prod_{t=1990}^l \frac{I_{\text{ВВП } t}}{I_{\text{ВВП } t-1}} \quad (3.3)$$

де $I_{\text{ВВП } t}$ - індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується;

$I_{\text{ВВП } t-1}$ - індекс зміни ВВП в аналогічному періоді попереднього року.

Індекс зміни інтегрального показника якості життя населення в періоді, що досліджується, до базового періоду ($I_{\text{яж } t(t_0)}$) обчислюється за формулою [116] (3.4):

$$I_{\text{яж } t(t_0)} = \prod_{t=1990}^l \frac{I_{\text{яж } t}}{I_{\text{яж } t-1}} \quad (3.4)$$

де $I_{\text{яж } t}$ - інтегральний показник якості життя населення в періоді, що аналізується;

$I_{\text{яж } t-1}$ - інтегральний показник якості життя населення в аналогічному періоді попереднього року.

Обчислення інтегрального показника рівня якості життя населення в періоді, що досліджується ($I_{\text{яж } t}$), проводиться за формулою [1] (3.5):

$$I_{\text{яж } t} = \frac{\sum \Pi_{\text{яж } t}}{n} \quad (3.5)$$

де $\Pi_{\text{яж } t}$ – значення i – тих показників якості життя в періоді, що досліджується;

n – кількість i – тих показників в періоді, що досліджується;

Необхідність подолання такого явища, як тіньова економіка призвело до створення різноманітних методів кількісної оцінки цього явища.

Ідеальних методів розрахунку обсягів тіньової економіки не існує, оскільки кожен із них має власні переваги та недоліки. Об'єктивно, застосування будь - яких методів завжди матиме умовний характер, оскільки дає наближені ймовірні обсяги тіньової економіки та її динаміки, а також суттєві розбіжності при оцінюванні абсолютних розмірів тінізації. Відповідно всі оцінки необхідно сприймати не як безумовну істину, а як результат допустимих розрахунків у фіксованій системі прийнятих припущень та методологічних передумов.

Донині не існує спільної точки зору щодо загальновизнаної єдиної методики виміру параметрів тіньової економіки та відсутній універсальний метод, який би задовільняв вимоги найбільш точних розрахунків. Вибір адекватних методів оцінки масштабів тіньової економіки обумовлений національною специфікою країни, метою дослідження та залежить від конкретної ситуації.

Тому пріоритетного значення набуває вдосконалення методики оцінки обсягів тіньового сектора економіки задля визначення більш точного рівня тіньової економіки та прийняття ефективних рішень щодо його мінімізації.

З огляду на це, нами запропоновано комплекс заходів із вдосконалення методичних підходів до оцінки рівня тіньової економіки, який ґрунтується на

врахуванні значення такого специфічного показника як якість життя населення та надає змогу оцінити фактичний рівень тіньового сектору економіки країни.

Очікується, що оцінка рівня тіньової економіки відповідно до запропонованого методичного підходу дозволить отримати об'єктивні показники, підвищить адекватність оцінки та аналітичну цінність, матиме позитивний вплив на оцінку впливу тіньової економіки на фінансову безпеку держави.

3.2 Моделювання впливу тіньової економіки на складові фінансової безпеки

В умовах наявних кризових явищ тіньовий сектор економіки має особливу впливовість на фінансову безпеку країни. Відтак, для нашої держави ключовими та достатньо гострими викликами, загрозами та проблемами є: наявність корупційних ознак у владних структурах, несплати податкових зобов'язань, штучно обумовлені банкрутства, не розкриття поточного фонду оплати, збільшення кількості підставних фінансових операцій, експортний відтік капіталу. Дані проблеми зумовлюють спад рівня доходів країни та становлять загрозу для досягнення стабілізації та стійкості бюджету, зменшують потенціал проведення реформ фінансової системи.

Фактором для обчислення характерних особливостей впливу тіньового сектору економіки на рівень фінансової безпеки є її деструктивний та дестимулюючий вплив на ключові економічні процеси, такі як: зростання та розподіл доходів, інвестиції, торгівля та розвиток економіки в цілому. Зважаючи на це набуває актуальності потреба ґрунтовного вивчення цієї проблеми у контексті її впливу на індикатори фінансової безпеки.

Враховуючи це, нами був проведений кореляційний аналіз взаємозв'язків рівня тіньової економіки розрахованої за різними методами, такими як: монетарний; метод збитковості підприємств та метод "Витрати населення -

роздрібний товарооборот і послуги" з складовими елементами фінансової безпеки держави та її інтегральним показником за 2012 - 2022 рр. (на основі даних додатка Д).

Кореляційні поля взаємозалежності рівня тіньової економіки розрахованої за різними методами з інтегральним показником фінансової безпеки держави представлено на рис. 3.5.

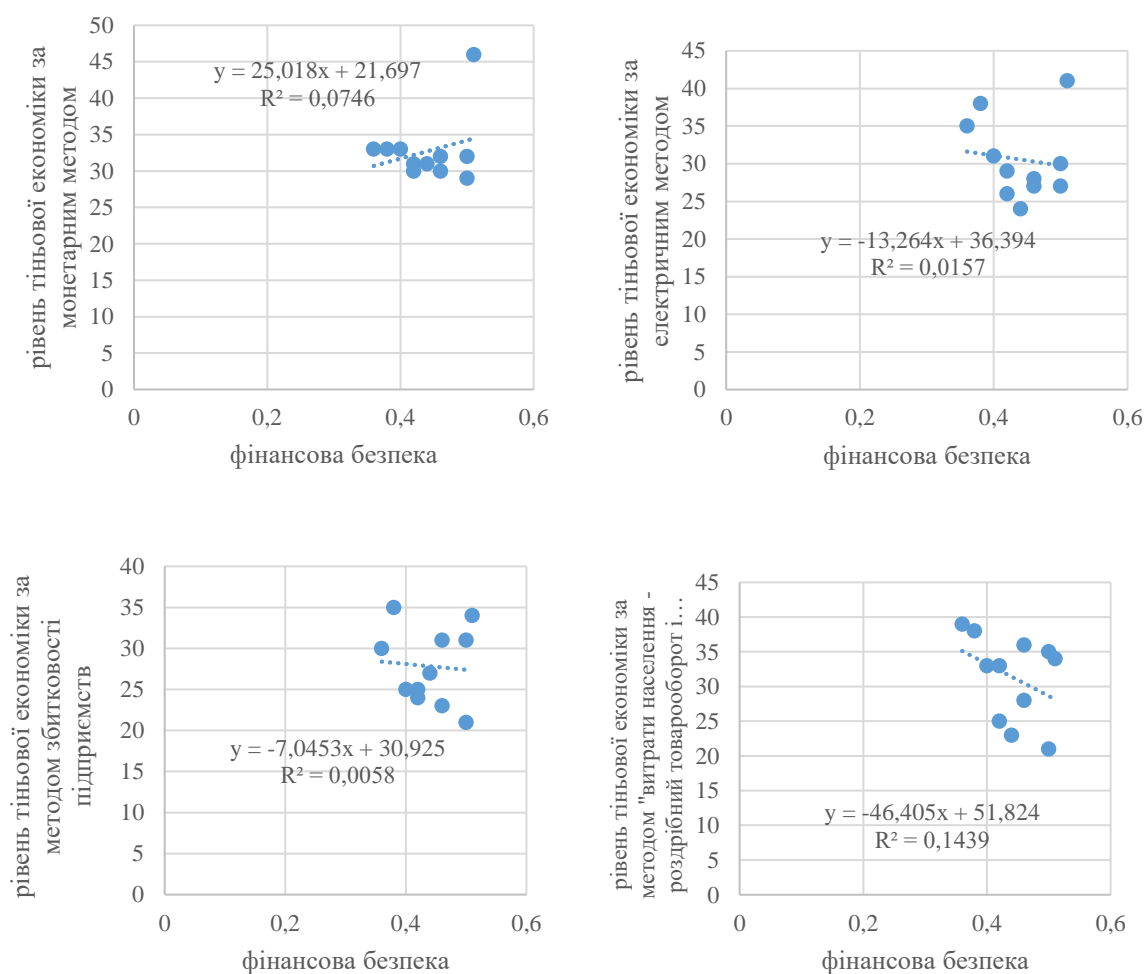

Рис. 3.5. Кореляційні поля взаємозв'язку рівня тіньової економіки розрахованої за різними методами з інтегральним показником фінансової безпеки держави*

Примітка. *Побудовано автором на основі [62, 139, 140]

На початковому етапі дослідження нами було проведено кореляційно – регресійний аналіз значення інтегрального показника рівня фінансової безпеки держави (y) із рівнем тіньової економіки, обчисленим за різними методами (X_j), де:

$$Y = 0,3453 + 0,0008X_1 - 0,0080X_2 + 0,0047X_3 - 0,0021X_4 \quad (3.6)$$

X_1 - рівень тіньової економіки за монетарним методом;

X_2 - рівень тіньової економіки за електричним методом «витрати населення – роздрібна торгівля та послуги»;

X_3 - рівень тіньової економіки за методом збитковості підприємств;

X_4 - рівень тіньової економіки за методом «витрати населення – роздрібна торгівля та послуги».

На рис. 3.6 відображено результати розрахунків показників якості даної моделі.

Регресійна статистика	
Множинний R	0,618514
R квадрат	0,382559
Нормальний R квадрат	-0,02907
Стандартна помилка	0,051016
Спостереження	11

Рис. 3.6. Статистичні параметри моделі впливу показників рівня тіньової економіки на значення інтегрального показника фінансової безпеки держави*

Примітка. *Розраховано автором на основі [62, 139, 140]

Коефіцієнт множинної кореляції становить 0,6185, що вказує на середній зв'язок між результативною ознакою та факторами.

Матриця парних коефіцієнтів кореляції наведена в табл. 3.1.

Матриця парних коефіцієнтів кореляції інтегрального показника фінансової безпеки держави та коефіцієнтів рівня тіньової економіки, розрахованих за різними методичними підходами*

-	У	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄
У	1	0,2731	-0,1255	-0,0763	-0,3793
X ₁	0,2731	1	0,7457	0,4135	0,1838
X ₂	-0,1255	0,7457	1	0,7496	0,6964
X ₃	-0,0763	0,4135	0,7496	1	0,7551
X ₄	-0,3793	0,1838	0,6964	0,7551	1

Примітка. *Розраховано автором на основі [62, 139, 140]

З кореляційного аналізу випливає, що найбільша тіснота зв'язку (0,3793) спостерігається між інтегральним показником фінансової безпеки та рівнем тіньової економіки, розрахованим за методом "Витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги" (середній зворотній зв'язок) та між інтегральним показником фінансової безпеки та рівнем тіньової економіки, розрахованим за монетарним методом (прямий середній зв'язок – 0,2731).

Рівняння регресії впливу показників тіньової економіки на фінансову безпеку держави має вигляд:

$$Y = 0,4281 + 0,0039X_1 - 0,0036X_2 \quad (3.7)$$

де X₁ - рівень тіньової економіки розрахований монетарним методом;

X₂ - рівень тіньової економіки розрахований методом "Витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги".

Дана модель пройшла перевірку на наявність ознак мультиколінеарності за допомогою алгоритму Фаррара – Глобера.

Для цього нами було проведено нормалізацію відібраних індикаторів, тобто здійснено перехід до показників, що не мають одиниць виміру. Процес нормалізації обраних факторів являє собою своєрідне здійснення стандартизації, яка зумовлює перехід від іменованої величини, до неіменованої, з метою співставності індикаторів.

$$X^* = \begin{pmatrix} -0,5921 & 0,7105 \\ -0,8092 & 0,4934 \\ 0,0592 & 1,1447 \\ 0,0592 & 1,3618 \\ 0,0592 & 0,0592 \\ -0,3750 & 0,0592 \\ -0,1579 & -1,0263 \\ -0,5921 & -1,6775 \\ -0,3750 & -2,1117 \\ -0,1579 & -2,5459 \\ 2,8814 & 0,2763 \end{pmatrix}$$

Рис. 3.7. Матриця нормалізованих змінних*

Примітка. *Розраховано автором на основі [62, 139, 140]

$$X^{*T} = \begin{pmatrix} -0,592 & -0,809 & 0,059 & 0,059 & 0,059 & -0,375 & -0,158 & -0,591 & -0,375 & -0,158 & 2,881 \\ 0,711 & 0,493 & 1,145 & 1,362 & 0,059 & 0,059 & -1,026 & -1,678 & -2,112 & -2,546 & 0,276 \end{pmatrix}$$

Рис. 3.8. Матриця транспонованих змінних*

Примітка. *Розраховано автором на основі [62, 139, 140]

На наступному етапі було обчислено кореляційну матрицю $X^{*T}X$ (рис. 3.9), так звану матрицю моментів нормалізованої системи нормальних рівнянь та кореляційну матрицю R_{xx} (рис. 3.10), яку визначають за формулою:

$$R_{xx} = \frac{1}{n-1} X^{*T}X^* \quad (3.8)$$

$$X^{*T}X = \begin{pmatrix} 10 & 2,455013 \\ 2,455013 & 18,80463 \end{pmatrix}$$

Рис. 3.9. Результат множення двох матриць*

Примітка. *Розраховано автором на основі [62, 139, 140]

$$R_{xx} = \begin{pmatrix} 0,909091 & 0,223183 \\ 0,223183 & 1,709512 \end{pmatrix}$$

Рис. 3.10. Кореляційна матриця R_{xx} *

Примітка. *Розраховано автором на основі [62, 139, 140]

Розрахунок визначника кореляційної матриці R_{xx} був здійснений за правилом Саррюса:

$$|R_{xx}| = 0,909091 \cdot 1,709512 - 0,223183 \cdot 0,223183 = 1,504291 \quad (3.9)$$

Критерій X^2 був визначений за формулою (3.11):

$$X^2 = - \left[n - 1 - \frac{1}{6}(2m + 5) \right] \ln |R_{xx}| \quad (3.10)$$

де n – кількість спостережень,

m – кількість пояснювальних змінних,

$[R_{xx}]$ – визначник кореляційної матриці R_{xx} .

Для нашої моделі критерій X^2 дорівнює:

$$X^2 = - \left[11 - 1 - \frac{1}{6}(2 \cdot 2 + 5) \right] \ln 1,504291 = -3,47073 \quad (3.11)$$

Провівши співставлення розрахованого значення із табличним значенням при ступенях вільності 1 та рівні значущості $\alpha = 0,05$, можна стверджувати, що з імовірністю 96 % між факторними ознаками не існує мультиколінеарності, оскільки $X^2_{\text{факт}} < X^2_{\text{табл}}$ ($X^2_{\text{табл}} = 3,841459$).

Також модель була перевірена на гетероскедастичність за допомогою теста Глейзера. Для цього були побудовані лінійні однофакторні моделі залежностей модулів залишків $|u_j|$ від x_j ($j = 1,2$) (рис. 3.11 та рис. 3.12).

Регресійна статистика						
Множинний R	0,223542					
R квадрат	0,049971					
Нормальний R квадрат	-0,05559					
Стандартна помилка	0,022575					
Спостереження	11					
ANOVA						
	df	SS	MS	F	Значення F	
Регресія	1	0,000241	0,000241	0,473395	0,508773	
Залишок	9	0,004587	0,00051			
Разом	10	0,004828				
	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t стат	P-значення	Нижні 95%	Верхні 95%
Intercept	0,07025	0,051175	1,372727	0,20307	-0,04552	0,186016
X1	-0,00107	0,00155	-0,68804	0,508773	-0,00457	0,00244

Рис. 3.11. Регресійна статистика $|UJ|X_1^*$

Примітка. *Побудовано автором на основі [62, 139, 140]

Регресійна статистика						
Множинний R	0,471863					
R квадрат	0,222654					
Нормальний R квадрат	0,136282					
Стандартна помилка	0,020421					
Спостереження	11					
ANOVA						
	df	SS	MS	F	Значення F	
Регресія	1	0,001075	0,001075	2,577859	0,142831	
Залишок	9	0,003753	0,000417			
Разом	10	0,004828				
	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t стат	P-значення	Нижні 95%	Верхні 95%
Intercept	-0,0175	0,033489	-0,52257	0,613892	-0,09326	0,058257
X2	0,001685	0,00105	1,60557	0,142831	-0,00069	0,004059

Рис. 3.12. Регресійна статистика $|U|X_2^*$

Примітка. *Побудовано автором на основі [62, 139, 140]

В результаті проведення теста Глейзера ми отримали 2 моделі:

1. $|U1| = 0,07025 - 0,0011X_1$
2. $|U2| = -0,0175 - 0,0017X_2$

На основі отриманих результатів, можемо стверджувати про відсутність в моделі ознак гетероскедастичності, оскільки р – значення для t – статистики обох параметрів в двох моделях $> 0,05$.

Перевірка автокореляції на основі критерію Дарбина – Уотсона здійснюється відповідно до формули (3.13):

$$DW = \frac{\sum(u_t - u_{t-1})^2}{\sum u_t^2} = \frac{0,023172}{0,018575} = 1,247447 \quad (3.12)$$

Порівняємо значення критерію DW з табличним для $\alpha = 0,05$ і $n = 11$. Критичні значення критерію DW у цьому разі такі: $DW_1 = 0,66$ – нижня межа $DW_u = 1,60$ – верхня межа. Оскільки критерій $DW_1 < DW < DW_u$, то немає статистичних основ ні прийняти ні відкинути гіпотезу про наявність автокореляції.

Можлива економічна інтерпретація параметрів моделі: збільшення X_1 на 1% призводить до зростання рівня фінансової безпеки держави в середньому на 0,0039 од.; збільшення X_2 на 1% призводить до зниження Y в середньому на 0,0036 од.

Статистичну значущість моделі була перевірена за допомогою коефіцієнта детермінації та критерію Фішера. Коефіцієнт детермінації - $R^2 = 0,266$.

Оскільки розрахований коефіцієнт не близький до одиниці, можна стверджувати, що сформоване рівняння регресії тільки частково пояснює поведінку результуючого показника Y .

А тому виникає необхідність окремо дослідити вплив на інтегральний показник фінансової безпеки держави рівня тіньової економіки розрахованого за методом "Витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги" та монетарним методом.

Згідно з методикою, розробленою Мінекономіки, обчислення рівня тіньової економіки за методом "Витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги" здійснюється шляхом виявлення наявності перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів і послуг над загальним обсягом продажу населенню товарів і послуг усіма суб'єктами господарювання в легальному секторі економіки. При цьому будь-яке перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів є свідченням формування потенційних можливостей підвищення рівня тіньової економіки [116].

З огляду на вищезазначене, для дослідження впливу зростання обсягу витрат населення на придбання товарів та послуг на рівень фінансової безпеки держави, проведено регресійний аналіз взаємозв'язку між цими двома факторами.

В результаті кореляційно - регресійного аналізу отримано таке рівняння регресії:

$$Y = 0,3884 + 1,999 X_1 \quad (3.13)$$

В ході дослідження визначено наступні статистичні показники:

— коефіцієнт лінійної кореляції:

$$r_{xy} = \frac{\overline{xy} - \bar{x} \times \bar{y}}{S_{(x)} \times S_{(y)}} = 0,5365 \quad (3.14)$$

— коефіцієнт еластичності:

$$E = \frac{\partial y}{\partial x} \frac{x}{y} = b \frac{\bar{x}}{\bar{y}} = 2,75 \quad (3.15)$$

Значення яких свідчать про наявність середнього зв'язку між динамікою витрат населення на придбання товарів та послуг та результативним показником – коефіцієнтом фінансової безпеки держави. При цьому зв'язок між ознаками виявився прямим, що суперечить гіпотезі про негативний вплив зростання витрат населення на придбання товарів та послуг на фінансову безпеку країни.

Для встановлення доцільності використання побудованої регресійної моделі розрахуємо статистичну значущість коефіцієнта кореляції.

Для цього ми висунули дві гіпотези:

H_0 : $r_{xy} = 0$, немає лінійного зв'язку між змінними;

H_1 : $r_{xy} \neq 0$, між змінними існує лінійна взаємозалежність.

З метою оцінки адекватності регресійної моделі (рис. 3.13), нами було проведено порівняння фактичної значущості F – критерію Фішера ($F = 3,6380$) з $F_{\text{табл}}$ (при рівні значущості $\alpha = 0,05$ та кількості ступенів вільності $k_1 = 1$ та $k_2 = 9$).

	df	SS	MS	F	Значення F
Регресія	1	0,00728	0,00728	3,637976	0,088838
Залишок	9	0,018011	0,002001		
Разом	10	0,025291			

Рис. 3.13. Дисперсійний аналіз моделі впливу зростання витрат населення на придбання товарів та послуг на фінансову безпеку держави*

Примітка. *Розраховано автором на основі [42]

Оскільки табличне значення F становить 5,1174 та є більшим за фактичне значення F то нульова гіпотеза $H_0 (\sigma_1^2 = \sigma_2^2)$ приймається і з достовірністю 95% можна стверджувати, що модель статистично ненадійна, незначуща та несуттєва, а тому не може бути використаною для обґрунтування висновків про вплив динаміки витрат населення на придбання товарів та послуг на фінансову безпеку держави.

Розглянемо вплив рівня тіньової економіки розрахованого фінансовим методом на інтегральний показник рівня фінансової безпеки держави.

Відповідно до «Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня тіньової економіки» обчислення рівня тіньової економіки монетарним методом за базовий періодом є «умовний» рік, у якому відношення обсягу депозитів до грошового агрегат M2 (f_0) становить 0,95. Результат співвідношення f_0 ($f_0 = \frac{M2-M0}{M2}$) визначений методом усереднення та аналогій на базі досвіду країн (Бельгія, Велика Британія, Данія, Швеція), які мають високе значення f_0 при незначному рівні тіньової економіки (< 20 % за оцінками експерта МВФ Фрідріха Шнайдера). При цьому будь-яке збільшення обсягу готівки є свідченням формування потенційних можливостей підвищення рівня тіньової економіки [116].

Для аналізу впливу зростання обсягу готівки в гривневому еквіваленті на інтегральний показник рівня фінансової безпеки держави, нами було проведено кореляційно - регресійний аналіз взаємозв'язку між даними факторами.

В результаті кореляційно - регресійного аналізу ми отримано таку пару рівнянь регресії:

$$Y = 0,3737 + 4,9092 X_1 \quad (3.16)$$

Подальші дослідження дали можливість розрахувати наступні статистичні показники:

— коефіцієнт лінійної кореляції:

$$r_{xy} = \frac{\overline{\bar{x}\bar{y}} - \bar{x}\bar{y}}{S_{(x)} \times S_{(y)}} = 0,5342 \quad (3.17)$$

— коефіцієнт еластичності:

$$E = \frac{\partial y}{\partial x} \frac{x}{y} = b \frac{\bar{x}}{\bar{y}} = 2,34 \quad (3.18)$$

Значення яких свідчать про наявність взаємозалежності між динамікою готівки в гривневому еквіваленті та результативним показником – коефіцієнтом фінансової безпеки.

Провівши аналіз взаємозалежності між коефіцієнтом фінансової безпеки держави та динамікою готівки в доларовому еквіваленті був виявлений значно сильніший взаємозв'язок ніж з аналогічним показником у гривневому еквіваленті.

Зокрема, в результаті кореляційно - регресійного аналізу отримано таку пару рівнянь регресії:

$$Y = 0,3448 + 1,4986 X_1 \quad (3.19)$$

Вибірковий коефіцієнт лінійної кореляції:

$$r_{xy} = \frac{\overline{xy} - \bar{x} \times \bar{y}}{S_{(x)} \times S_{(y)}} = 0,67007 \quad (3.20)$$

Значення коефіцієнту лінійної кореляції вказує на те, що існує середній зв'язок між коефіцієнтом фінансової безпеки держави та динамікою готівки в доларовому еквіваленті. Оскільки зв'язок між ознаками є прямим, це суперечить гіпотезі про негативний вплив зростання готівки в економіці на фінансову безпеку країни.

З метою встановлення доцільності застосування даної регресійної моделі нами було розраховано статистичну значущість коефіцієнта кореляції.

Ми висунули дві гіпотези:

$H_0: r_{xy} = 0$, немає лінійного зв'язку між змінними;

$H_1: r_{xy} \neq 0$, між змінними існує лінійна взаємозалежність.

Вважаємо необхідним порівняти фактичну значущість F – критерію Фішера ($F = 7,3338$) з $F_{\text{табл}}$ (при рівні значущості $\alpha = 0,05$ та кількості ступенів вільності $K_1 = 1$ та $K_2 = 9$).

	df	SS	MS	F	Значення F
Регресія	1	0,011355	0,011355	7,333767	0,024073
Залишок	9	0,013935	0,001548		
Разом	10	0,025291			

Рис. 3.14. Дисперсійний аналіз моделі взаємозв'язку інтегрального показника фінансової безпеки держави із динамікою зміни готівки в доларовому еквіваленті в економіці*

Примітка. *Розраховано автором на основі [36]

Оскільки табличне значення F становить 5,1174 та є меншим за фактичне значення F то нульова гіпотеза $H_0 (\sigma_1^2 = \sigma_2^2)$ відхиляється і з достовірністю 95% можна стверджувати, що модель статистично надійна, значуща та суттєва, а тому може бути використаною для обґрунтування висновків про вплив динаміки готівки в доларовому еквіваленті в економіці на фінансову безпеку держави.

Також нами була здійснена перевірка статистичної значущості коефіцієнтів отриманого рівняння на основі t - статистики при ступенів свободи 9 і рівні значущості 0,05 (табл. 3.5). За даної умови табличне значення t - статистики становить 2,2622.

Для подальшої перевірки гіпотези про вплив зростання готівки в доларовому еквіваленті на інтегральний показник фінансової безпеки був здійснений кореляційний аналіз взаємозв'язку динаміки готівки в доларовому еквіваленті на показники грошово - кредитної, бюджетної, боргової, валютної, банківської безпеки та безпеки небанківського фінансового ринку. Результати аналізу наведені в таблиці 3.2.

Статистичні показники взаємозв'язку індикаторів фінансової безпеки держави (y_i) та динаміки готівки в доларовому еквіваленті (x)*

№	Індикатори фінансової безпеки, y_i	Коефіцієнт лінійної кореляції	Значення коефіцієнта кореляції $t_{\text{крит}}(0,05; 9) = 2,2622$	Значимість
1	Боргова безпека	0,4059	1,3428	Незначимо
2	Грошово – кредитна безпека	-0,0230	-0,0689	Незначимо
3	Банківська безпека	0,8140	4,2040	Значимо
4	Валютна безпека	0,5813	2,1431	Незначимо
5	Бюджетна безпека	0,3392	1,0818	Незначимо
6	Безпека небанківського фінансового ринку	0,7823	3,7680	Значимо

Примітка. *Розраховано автором на основі [36]

За результатами проведеного аналізу можна зробити висновок про те, що характер впливу приросту готівки у доларовому еквіваленті на індикатори фінансової безпеки держави різний: у п'яти з шести парних залежностей існує прямий зв'язок, який, суперечить гіпотезам про фактори впливу рівня тіньової економіки на фінансову безпеку держави.

Високий рівень залежності спостерігається лише в двох коефіцієнтах кореляції, а саме: коефіцієнт кореляції банківської безпеки та приросту грошових коштів в доларовому еквіваленті ($r_{xy} = 0,8140$) і коефіцієнт кореляції безпеки небанківського фінансового сектора та зростання готівки в доларовому еквіваленті ($r_{xy} = 0,7823$), оскільки тіснота зв'язку між цими пара сильна, то є всі підстави здійснити регресійний аналіз даних взаємозв'язків.

Залежність рівня банківської безпеки та зростання готівки в доларовому еквіваленті можна представити у вигляді рівняння попарної регресії:

$$Y = 0,0865 + 5,0303 X_1 \quad (3.21)$$

Тобто зростання грошових коштів на 1 млн дол. США означає зростання активів банківського сектору в середньому на 5,0303 од.

Стандартне відхилення становить:

$$S(x) = \sqrt{S^2(x)} = 22,4802 \quad (3.22)$$

$$S(y) = \sqrt{S^2(y)} = 0,1390 \quad (3.23)$$

Нами був розрахований бета-коефіцієнт:

$$\beta_j = b_j \frac{S(x)}{S(y)} = 5,0303 \frac{22,4802}{0,1390} = 813,54 \quad (3.24)$$

Тобто зростання обсягу готівки на стандартне відхилення S_x зумовить зростання активів банківського сектору у 8 разів від стандартного відхилення S_y .

Коефіцієнт детермінації R^2 становить 0,6626, тобто в 66,26% випадків зміна X призводить до зміни Y , а тому точність рівняння регресії достатньо висока.

Також рівняння регресії було перевірене на значущість:

$$F = \frac{R^2}{1-R^2} \frac{n-m-1}{m} = 17,6739 \quad (3.25)$$

За ступенями свободи $k_1 = 1$, $k_2 = 9$, $F_{\text{табл}} = 5,12$. Оскільки як $F > F_{\text{табл}}$, то коефіцієнт детермінації є статистично значущим (рівняння регресії є статистично надійним).

Залежність безпеки небанківського фінансового ринку від приросту готівки в доларовому еквіваленті можна представити у вигляді рівняння регресії:

$$Y = 0,2123 + 0,0026 X_1 \quad (3.26)$$

Тобто зростання обсягу грошових коштів на 1 млн дол. США зумовить зростання небанківського фінансового ринку в середньому на 0,0026 од.

Стандартне відхилення становить:

$$S(x) = \sqrt{S^2(x)} = 22,4802 \quad (3.27)$$

$$S(y) = \sqrt{S^2(y)} = 0,0723 \quad (3.28)$$

Відповідно бета-коефіцієнт має значення:

$$\beta_j = b_j \frac{S(x)}{S(y)} = 0,0026 \frac{22,4802}{0,0723} = 0,8084 \quad (3.29)$$

Тобто збільшення суми готівки в доларовому еквіваленті на стандартне відхилення S_x збільшить середній рівень боргової безпеки на 80,84 % від стандартного відхилення S_y .

Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,6121$, тобто в 61,21% випадків зміна X призводить до зміни Y , тому можна зробити висновок, що точність рівняння регресії достатньо висока.

Перевіряючи рівняння регресії на значущість отримали:

$$F = \frac{R^2}{1-R^2} \frac{n-m-1}{m} = 14,1999 \quad (3.30)$$

За ступенями свободи $k_1 = 1$, $k_2 = 9$, $F_{\text{табл}} = 5,12$. Отже, з огляду на те, що $F > F_{\text{табл}}$, то коефіцієнт детермінації є статистично значущим, а рівняння регресії є статистично надійним.

Повертаючись до результатів кореляційного аналізу (табл. 3.5), варто зазначити, що гіпотеза про деструктивний та негативний вплив зростання рівня готівки в доларовому еквіваленті на фінансову безпеку держави підтверджує взаємозв'язок між готівкою та фінансовою безпекою держави.

На нашу думку, доцільним є проведення кореляційного аналізу взаємозалежності не тільки інтегрального показника рівня фінансової безпеки з рівнем тіньової економіки розрахованого за різними методами, а й дослідити взаємозалежність кожного окремого індикатора фінансової безпеки держави із рівнем тіньової економіки (табл. 3.3).

**Показники взаємозв'язку індикаторів фінансової безпеки України (у)
та рівня тіньової економіки, розрахованого різними методами (x_i)***

Елементи фінансової безпеки	Методи розрахунку рівня тіньової економіки			
	Монетарний метод	Електричний метод	Метод збитковості підприємств	Метод "Витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги"
Бюджетна безпека	-0,4715	-0,5832	-0,6553	-0,6969
Валютна безпека	-0,0079	-0,4100	-0,1610	-0,3004
Банківська безпека	-0,1573	-0,3849	0,0830	-0,2501
Грошово – кредитна безпека	-0,2175	0,3716	0,3902	0,5816
Боргова безпека	0,1273	-0,4294	-0,3249	-0,7447
Безпека небанківського фінансового сектору	0,1215	0,3894	0,7814	0,4918

Примітка. *Розраховано автором на основі [62, 139, 140]

Проаналізувавши дані таблиці можна сказати, що: на рівень бюджетної безпеки найвищий рівень впливу має рівень тіньової економіки розрахований за методом "Витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги" (середній зворотній зв'язок - - 0,6969), проте варто зазначити, що рівні тіньової економіки розраховані за іншими методами мають також достатньо високий рівень впливу; між рівнем валютної безпеки та рівнем тіньової економіки розрахованим за електричним методом наявний середній зворотній зв'язок - - 0,4100, що має найвищий показник в порівнянні з іншими методами; на рівень банківської безпеки найвищий рівень впливу має рівень тіньової економіки розрахований за електричним методом (середній зворотній зв'язок - -0,384); на рівень грошово - кредитної безпеки найвищий рівень впливу має рівень тіньової економіки розрахований за методом "Витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги" (середній прямий зв'язок - 0,5816); між рівнем боргової безпеки та рівнем тіньової економіки розрахованим за методом "Витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги" наявний сильний зворотній зв'язок - - 0,7447; між рівнем безпеки небанківського фінансового сектору та рівнем тіньової

економіки розрахованим за методом збитковості підприємств наявний сильний прямий зв'язок - $-0,7814$.

Таким чином, можна зробити висновок, що вплив рівня тіньової економіки розрахованого за різними методами на інтегральний показник фінансової безпеки держави є середнім, а в деяких випадках слабким, що не можна сказати про вплив тіньової економіки на індикатори фінансової безпеки держави, де на основі проведеного аналізу було виявлено середні та сильні зв'язки між окремими пара.

Даний висновок актуалізує подальші дослідження системних взаємозв'язків індикаторів фінансової безпеки, з метою вияву найбільш вагоміших елементів в загальній системі фінансової безпеки держави. Проте, на нашу думку, до вихідних даних дослідження варто включити не тільки індикатори фінансової безпеки, а й економічної безпеки, оскільки фінансова безпека перебуває в системі економічної безпеки та з одного боку взаємодіє, а з іншого піддається впливу її індикаторам.

Тому, нами була побудована багатофакторна кореляційно - регресійна модель системних взаємозв'язків фінансової безпеки з іншими елементами економічної безпеки держави за 2012 - 2022 рр. (на основі даних додатка Д).

До кореляційно - регресійної моделі, характерною особливістю якої є взаємозалежність та взаємозв'язок рівня фінансової безпеки від індикаторів економічної безпеки країни, нами були відібрані такі індикатори:

- рівень банківської безпеки;
- рівень боргової безпеки;
- рівень валютної безпеки;
- рівень безпеки небанківського фінансового ринку;
- рівень бюджетної безпеки;
- рівень грошово - кредитної безпеки;
- рівень економічної безпеки;
- рівень виробничої безпеки;

- рівень макроекономічної безпеки;
- рівень інвестиційно - інноваційної безпеки;
- рівень продовольчої безпеки;
- енергетична безпека;
- рівень зовнішньоекономічної безпеки.

Кореляційні поля для кожної факторної ознаки в парі з результативною представлено в додатку Е.

Наведені в додатку Е точкові діаграми характеризуються відсутність чітко вираженого кореляційного взаємозв'язку між рівнем фінансової безпеки та: бюджетною безпекою (X_5), енергетичною безпекою (X_8), макроекономічною безпекою (X_{10}), інвестиційно - інноваційною безпекою (X_{11}), соціальною безпекою (X_{12}), продовольчою безпекою (X_{13}) та демографічною безпекою (X_{14}). Проте простежується сильний прямий взаємозв'язок між рівнем фінансової безпеки держави (Y) та банківською безпекою (X_1) та економічною безпекою (X_7).

Обчислені на базі даних додатка Д коефіцієнти кореляції між результативною ознакою (Y) та факторними показниками ($X_1 - X_{15}$) (додаток Ж) дають можливість підтвердити окреслені раніше висновки, такі як: існування здебільшого сильного прямого зв'язку між результативним показником та фактором X_1 та X_7 (коефіцієнт кореляції: $0,7 < r \leq 1$); наявність середнього зв'язку між результативним індикатором та факторами X_2 , X_3 та X_{15} (коефіцієнт кореляції: $0,5 < r \leq 0,7$); та існування слабого ступеня зв'язку між результативною ознакою та факторами X_4 , X_6 , X_9 та X_{14} (коефіцієнт кореляції: $0,2 < r \leq 0,5$), причому з фактором X_6 , X_9 та X_{14} зв'язок зворотний.

Основною перешкодою для ефективного використання множинного регресійного аналізу є наявність мультиколінеарності, про існування якої свідчать значення коефіцієнтів кореляції, оцінка яких проводиться за шкалою Чеддока.

Дані додатка Ж говорять про те, що з моделі множинної кореляції варто виключити кілька індикаторів, таких як: X_7 , X_{11} , X_{12} , X_{13} , X_{14} та X_{15} , оскільки між ними наявний сильний кореляційний зв'язок (коефіцієнти кореляції знаходяться в межах 0,80 – 0,99), а тому з подальшого аналізу виключені дані індикатори. Також з моделі варто вилучити фактори X_4 , X_5 та X_8 , що дасть змогу підвищити рівень адекватності та надійності моделі.

Вважаємо за необхідним здійснити перевірку моделі на наявність мультиколінеарності за допомогою алгоритму Фаррара – Глобера.

Для цього нами було проведено нормалізацію відібраних індикаторів (додатки З - І), обчислено кореляційну матрицю X^*X (додаток К) та кореляційну матрицю R_{xx} (додаток Л).

Розрахунок визначника кореляційної матриці R_{xx} був здійснений за правилом Саррюса:

$$|R_{xx}| = 0,9091 \cdot 0,9091 \cdot 0,9091 \cdot 0,9091 \cdot 0,9091 \cdot 0,9091 - 0,4764 \cdot (-0,5535) \cdot (-0,6235) \cdot (-0,6235) \cdot (-0,5535) \cdot 0,4764 = 0,5374 \quad (3.31)$$

Для нашої моделі критерій X^2 дорівнює:

$$X^2 = - \left[11 - 1 - \frac{1}{6} (2 \cdot 6 + 5) \right] \ln 0,5374 = 4,4500 \quad (3.32)$$

Провівши співставлення розрахованого значення із табличним значенням при ступенях вільності 5 та рівні значущості $\alpha = 0,05$, можна стверджувати, що з імовірністю 95 % між факторними ознаками не існує мультиколінеарності, оскільки $X_{\text{факт}}^2 < X_{\text{табл}}^2$ ($X_{\text{табл}}^2 = 11,0705$).

Регресійна модель залежності рівня фінансової безпеки держави від шести факторів, що залишилися для розгляду, має такий вигляд:

$$Y = 0,5769 - 0,0978X_1 - 0,0031X_2 + 0,0560X_3 - 0,0136X_4 - 1,6698X_5 + 2,1067X_6 \quad (3.33)$$

Як видно з даного рівняння, між фінансовою безпекою держави та коефіцієнтами X_1 , X_2 , X_4 та X_5 існує зворотна залежність: зростання значень даних показників призводить до зниження рівня фінансової безпеки держави, та

навпаки. Всі інші фактори мають прямий вплив на рівень фінансової безпеки держави.

На рис. 3.15 відображено результати розрахунків показників якості даної моделі.

Регресійна Статистика	
Множинний R	0,9743
R квадрат	0,9493
Нормальний R квадрат	0,8732
Стандартна помилка	0,0179
Спостереження	11

Рис. 3.15. Статистичні параметри моделі системних взаємозв'язків фінансової безпеки з іншими елементами економічної безпеки держави*

Примітка. *Розраховано автором на основі [73]

Провівши аналіз рис. 3.15 можна стверджувати, що коефіцієнт детермінації для одержаної моделі складає $R^2 = 0,9493$, що говорить про те, що індикатори, які ввійшли до моделі більш повно, в порівнянні із однофакторними моделями, аргументують зміну результативної ознаки (94,9 % зміни Y аргументується зміною індикаторів, які були включені до моделі). Коефіцієнт множинної кореляції R становить 0,9743, що свідчить про тісний кореляційний зв'язок між рівнем фінансової безпеки держави та змінними рівняння.

Нами було проведено оцінку адекватності регресійної моделі (рис. 3.3), на основі порівняння фактичної значущості F – критерію Фішера ($F = 12,4738$) з $F_{\text{табл}}$ (при рівні значущості $\alpha = 0,05$ та кількості ступенів вільності $k_1 = 6$ та $k_2 = 4$).

	df	SS	MS	F	Значення F
Регресія	6	0,0240	0,0040	12,4738	0,0144
Залишок	4	0,0013	0,0003		
Разом	10	0,0253			

Рис. 3.16. Дисперсійний аналіз моделі системних взаємозв'язків фінансової безпеки з іншими елементами економічної безпеки держави*

Примітка. *Розраховано автором на основі [73]

Оскільки табличне значення F становить 6,1631 та є меншим за фактичне значення F то нульова гіпотеза $H_0 (\sigma_1^2 = \sigma_2^2)$ відхиляється і з вірогідністю 95% можна сказати, що модель є статистично значущою, надійною та суттєвою.

Також нами була здійснена перевірка статистичної значущості коефіцієнтів отриманого рівняння на основі t - статистики при ступенів свободи 4 і рівні значущості 0,05 (табл. 3.4). За даної умови табличне значення t - статистики становить 2,7764.

Таблиця 3.4

Аналіз значущості коефіцієнтів рівняння регресії з сімома факторами*

Параметр				Значимість
β_0	4,7791	>	2,7764	значимо
β_1	0,5967	<	2,7764	не значимо
β_2	0,0303	<	2,7764	не значимо
β_3	0,3538	<	2,7764	не значимо
β_4	0,1135	<	2,7764	не значимо
β_5	4,7079	>	2,7764	значимо
β_6	3,1518	>	2,7764	значимо

Примітка. *Побудовано автором на основі [73]

З даних таблиці 3.1 видно, що деякі параметри моделі не значущі, оскільки модулі t - статистики даних параметрів нижчі за табличне значення t - статистики, а тому дані параметри варто виключити з моделі.

Таким чином, отримаємо модель:

$$Y = 0,5827 - 1,5138X_1 + 1,7905X_2 \quad (3.34)$$

де X_1 – рівень виробничої безпеки;

X_2 – рівень макроекономічної безпеки.

Дана модель була оцінена на адекватність (рис. 3.17), шляхом порівняння фактичної значущості F – критерію Фішера ($F = 62,6986$) з $F_{\text{табл}}$ (при рівні значущості $\alpha = 0,05$ та кількості ступенів вільності $k_1 = 2$ та $k_2 = 8$).

	df	SS	MS	F	Значення F
Регресія	2	0,0238	0,0119	62,6986	1,29E-05
Залишок	8	0,0015	0,0002		
Разом	10	0,0253			

Рис. 3.17. Дисперсійний аналіз моделі системних взаємозв'язків фінансової безпеки з іншими елементами економічної безпеки держави*

Примітка. *Розраховано автором на основі [73]

Оскільки табличне значення F становить 4,4590 та є меншим за фактичне значення F то нульова гіпотеза $H_0 (\sigma_1^2 = \sigma_2^2)$ відхиляється і з вірогідністю 95% можна сказати, що модель є статистично значущою, надійною та суттєвою.

Також модель пройшла перевірку статистичної значущості коефіцієнтів отриманого рівняння (табл. 3.5). Табличне значення t - статистики становить 2,3060 (ступенів свободи 8; рівень значущості 0,05).

Таблиця 3.5

Аналіз значущості коефіцієнтів рівняння регресії з двома факторами*

Параметр			Значимість	
β_0	14,6504	>	2,3060	значимо
β_1	11,1272	>	2,3060	значимо
β_2	9,6216	>	2,3060	значимо

Примітка. *Побудовано автором на основі [73]

З даних таблиці 3.1 видно, що всі параметри моделі значущі, оскільки модулі t - статистики параметрів вищі за табличне значення t - статистики.

На нашу думку, необхідно здійснити перевірку моделі на наявність автокореляції залишків випадкових відхилень на основі статистики Дарбіна - Уотсона за формулою:

$$DW = \frac{\sum_{t=2}^n (u_t - u_{t-1})^2}{\sum_{t=1}^n u_t^2} \quad (3.35)$$

Значення даної статистики може бути в інтервалі від 0 до 4.

Для заданого рівня значущості $\alpha = 0,05$, числа степенів вільності ($m = 2$) та числа спостережень ($n = 11$) знаходимо значення DW_1 та DW_u – нижню та верхню межі.

Таблиця 3.6

Зони автокореляційного зв'язку за критерієм Дарбіна – Уотсона*

0	Додатня автокорел.	DW1	Зона невизначеності	DW2	Відсутня автокорел.	4-DW2	Зона невизначеності	4-DW1	Від'ємна автокореляція
		0,658		1,604		2,396	3,2201	3,342	

Примітка. *Розраховано автором на основі [73]

Оскільки значення критерію Дарбіна - Уотсона для даного рівняння регресії становить (3,2201) та знаходиться в межах $4 - DW_2 < DW < 4 - DW_1$ (зона невизначеності), то можна зробити висновок про неможливість ні прийняття ні відхилення гіпотези про наявність автокореляція залишків випадкових відхилень в моделі.

Також модель була перевірена на гетероскедастичність за допомогою теста Парка. Даний тест припускає, що дисперсія випадкових залишків являє собою певну функцію залежності від якогось фактора.

Для тесту Парка це залежність виду:

$$\ln e_i^2 = a + b \ln x_{ij} + v_i \quad (3.36)$$

де x_{ij} – і-е значення j-го фактора;

v_i – випадковий залишок.

Результати проведеного тесту представлені в додатку М, та свідчать про відсутність автокореляції залишків випадкових відхилень в моделі, оскільки значення t – статистики для X_1 та X_2 є меншим за $t_{\text{табл}}$ (2,3060 при ступенів свободи 8; рівню значущості 0,05).

Ще модель пройшла перевірку на точність за допомогою середньої відносної похибки апроксимації. Для адекватних моделей необхідно проводити оцінку їх на точності, яка визначається величиною різниці теоретичних значень результативної ознаки від реальних значень змінної, яка зображується. Модель

можна вважати точною, за умови що значення середньої відносної похибки апроксимації нижче 15%.

$$F_d = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left| \frac{y_{\phi i} - y_{ti}}{y_{\phi i}} \right| 100\% = 2,200 \quad (3.37)$$

Оскільки значення середньої відносної похибки апроксимації менше 15 % то можна зробити висновок, що модель має високу точність.

Побудована модель системних взаємозв'язків фінансової безпеки з іншими елементами економічної безпеки держави показує, що зростання рівня фінансової безпеки держави прямо залежить від рівня виробничої та макроекономічної безпеки. При цьому вага даних факторів у моделі перевищує 90 відсотків (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Коефіцієнти оцінки впливовості чинників на рівень фінансової безпеки держави*

Показник	Значення	Економічна інтерпретація
Часткові коефіцієнти еластичності		Застосовується для економічного пояснення нелінійних зв'язків, та визначає, на скільки відсотків у середньому зміниться значення рівня фінансової безпеки країни, якщо фактор збільшиться на 1% за незмінного стану інших факторів
X ₁	-1,70	
X ₂	0,99	
Коефіцієнти регресії у стандартизованому вигляді або бетта -коефіцієнти		Застосовується для уникнення розбіжностей у визначення та рівні коливання факторів, окреслює, на яку частину величини середньоквадратичного відхилення змінюється середнє значення рівня фінансової безпеки держави, коли відповідна незалежна змінна зростає на одне середньоквадратичного відхилення за незмінного стану решти незалежних факторів
X ₁	-1,59	
X ₂	1,38	

Примітка. *Розраховано автором на основі [73]

Провівши аналіз табл. 3.3 можна стверджувати, що на базі обчисленого коефіцієнта еластичності найбільш високою є чутливість інтегрального індексу фінансової безпеки країни до зміни рівня виробничої безпеки, проте вона є оберненою (-1,70). Зв'язок інтегрального показника фінансової безпеки держави із макроекономічною безпекою є менш тісним та становить 0,99. Отже, основною метою має бути раціоналізація, оптимізація та поліпшення тенденцій окреслених факторів.

Також необхідно сказати, що значення даних факторів залежать від макроекономічної ситуації в державі, цінової та бюджетної політики котру проводить країна, коливання валютного курсу та характеризують вплив зовнішніх чинників на рівень фінансової безпеки держави, а тому їх безпосереднє регулювання є достатньо обмеженим.

При дослідженні ваги одного із внутрішніх чинників ми можемо спостерігати значний рівень впливу на рівень фінансової безпеки країни. Відтак збільшення рівня виробничої безпеки на 1%, знижує значення результативного фактору на 1,7 %, зростання значення показника макроекономічної безпеки зумовлює зростання рівня фінансової безпеки практично на 1 %.

Така ситуація здебільшого зумовлена воєнними діями, що спричинило спад кількості та масштабів товарів, що виготовлялися до війни, а логістична інфраструктура значно пошкоджена, чи територіально розміщується в небезпечних зонах, де проводяться активні бойові дії, що практично робить неможливим чи значно перешкоджає перевезенню готових товарів, продукції чи сировини з метою майбутнього виробництва. Відтак, кількість товарів, які експортуються також скоротилася, оскільки переважно всі порти були заблокованими.

Отже, деяка частина зовнішньої торгівлі нашої держави значно скоротилася, що негативно вплинуло на обсяг прибутків підприємств та країни загалом, через скорочення податкових надходжень до бюджету. Недоотримання країною податків зумовлює зростання дефіциту державного бюджету, що в контексті проведення активних бойових дій та потреби великого обсягу витрат

на фінансування Збройних сил та окремих найважливіших для сталого функціонування країни галузей є винятково деструктивним явищем.

Втрачено та знищено значні масштаби врожаю, аграрної та цивільної інфраструктури, розірвано логістичні ланцюги постачання та формування доданої вартості, не використані значні масштаби посівних площ, які могли бути застосовані для вирощування сільськогосподарської продукції, скорочення масштабів виробництва. Вітчизняні аграрії та економіка держави в цілому отримала прямі збитки, що значно тисне на платіжний баланс, деструктивно впливає на валютний курс.

Відбувається недофінансування промислової інфраструктури, соціальної, маркетингової, всі вони мають значну місце у процесі оптимального економічного розвитку країни та раціональному і ефективному функціонуванні.

Отже, процес глобалізації надає нові можливості розвиватися та сприятливі умови для розвинених держав, але водночас зростає рівень відставання менш розвинених. А в державах із високими масштабами тіньового сектору економіки, наявністю корупції та великим обсягом експортного відтоком капіталу виникає загроза втрати вітчизняного контролю над ключовими соціальними та економічними цінностями.

З метою вивчення та аналізу впливу тіньової економіки розрахованої за різними методами на інтегральний показник фінансової безпеки держави було проведено кореляційний аналіз, що дало змогу виявити середній зворотній зв'язок (0,3793) між інтегральним показником фінансової безпеки та рівнем тіньової економіки, розрахованим за методом "Витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги" та між інтегральним показником фінансової безпеки та рівнем тіньової економіки, розрахованим за монетарним методом (прямий середній зв'язок – 0,2731).

В ході дослідження було виявлено деструктивний та негативний вплив зростання рівня готівки в доларовому еквіваленті на інтегральний показник рівня фінансової безпеки держави, що, в свою чергу, підтверджує взаємозв'язок між готівкою та фінансовою безпекою держави.

Також був проведений кореляційний аналіз впливу рівня тіньової економіки розрахованого за різними методами з індикаторами фінансової безпеки держави, що дало змогу виявити достатньо високий рівень впливу: на безпеку небанківського фінансового сектору тіньової економіки розрахованої за методом збитковості підприємств - $-0,7814$; на боргову безпеку тіньової економіки розрахованої за методом "Витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги" - $-0,7447$; на бюджетну безпеку тіньової економіки розрахованої за методом "Витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги" (середній зворотній зв'язок - $-0,6969$); та середній рівень впливу: на грошово - кредитну безпеку тіньової економіки розрахованої за методом "Витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги" - $0,5816$; на валютну безпеку тіньової економіки розрахованої за електричним методом - $-0,4100$; на банківську безпеку тіньової економіки розрахованої за електричним методом - $-0,384$.

Дане дослідження дало підґрунтя для проведення кореляційно – регресійного аналізу взаємодії та взаємозалежності інтегрального показника фінансової безпеки держави з індикаторами економічної безпеки.

У процесі дослідження, нами було доведено, що на 94 % значення інтегрального показника фінансової безпеки держави залежить від: виробничої та макроекономічної безпеки.

За побудованою багатофакторною регресійною моделлю негативний вплив на рівень фінансової безпеки держави має абсолютно небезпечний рівень виробничої безпеки, що в умовах повномасштабної війни, руйнування логістичних систем, забруднення значної частини посівних площ, зростання рівня зовнішніх кредитів уряду, з метою фінансування витрат збройних сил на оборону країни, зумовило збільшення загального обсягу державного та гарантованого державою боргу до небезпечних меж, що значно посилює ризик дефолту.

Застосування моделі оцінювання системних взаємозв'язків фінансової безпеки держави з іншими елементами економічної безпеки надасть можливість

за умови незначної кількості факторів швидко одержати необхідні дані про реальний стан фінансової безпеки держави та провести його оцінку з використанням рівняння регресії.

Застосовуючи дані про обсяг та напрямки дії показників, що досліджуються, можливо одержати механізм для проведення оцінки та оперативного коригування наявної стратегії забезпечення фінансової безпеки країни, своєчасно мінімізувати загрозу кризового стану. Крім того дану модель можна застосовувати для формування комплексного підходу до процесу управління рівнем фінансової безпеки держави.

Отже, проведений кореляційно - регресійний аналіз дає сильний та гнучкий інструмент для дослідження взаємозв'язків між фінансовою безпекою країни та множиною незалежних змінних (індикаторів економічної безпеки), а одержані результати підвищують науковий рівень аргументування управлінських рішень щодо процесу управління рівнем фінансової безпеки держави.

3.3 Основні пріоритети зміцнення фінансової безпеки держави в контексті мінімізації впливу тіньової економіки

Спираючись на результати аналізу проведеного в розділі II, можна стверджувати, що неефективна система управління фінансовою безпекою зумовлює зростання обсягу тіньового сектору економіки держави, а тіньова економічна діяльність грає роль в усіх сферах національної фінансової системи, підпорядкована та обслуговує політичні та економічні інтереси окремих політичних сил та кіл.

Важливо врахувати багатовекторність тіньових відносин, особливо звертаючи увагу на наступні: тінізація виборчих процесів і механізмів, за гроші йдуть до влади і з допомогою влади отримують тіньові кошти; зрощування

тіньового капіталу з державним апаратом; небезпечні симптоми тінізації військової сфери, невирішена проблеми розмежування влади і власності.

З огляду на значний рівень тінізації фінансових потоків в Україні, забезпечення фінансової безпеки держави та впровадження заходів щодо детінізації фінансів є пріоритетним завданням.

На нашу думку, система заходів із детінізації національної економіки повинна ґрунтуватися на такому порядку:

1. формування оптимальної системи оподаткування, удосконалення принципів розрахунку податкового навантаження, суттєве послаблення податкового тиску на суб'єкти малого й середнього бізнесу;

2. удосконалення обліково - аналітичних процедур щодо доходів і витрат суб'єктів господарювання з метою створення сприятливих умов для добровільної сплати податків, спрощення процедур звітності й декларативності;

3. забезпечення публічності й прозорості операцій з державними ресурсами, раціональності й оптимальності розподілу фінансових ресурсів, публічності інформації про рух таких ресурсів та посилення відповідальності посадових осіб за неправомірні дії щодо таких ресурсів;

4. підвищення ефективності грошово-кредитної політики, посилення регулятивного впливу на неї НБУ, послаблення залежності внутрішнього грошового обігу від дисбалансів та шоків зовнішнього середовища;

5. удосконалення чинного національного законодавства в частині посилення організаційно-правових засад запобігання та протидії тіньовій економічній діяльності, посилення кримінальної відповідальності за злочинні протиправні діяння у фінансовій сфері.

Проте важливим є розуміння того, що процес тінізація фінансових потоків зумовлює загострення наявних викликів та проблем фінансової безпеки країни, може знищити приватний та державний сектори економіки, має деструктивний вплив на формування інвестиційного клімату в державі та є перепорою на євроінтеграційному шляху.

Отже, зважаючи на обсяги тіньового сектору економіки, її вітчизняні особливості, характер та негативні наслідки для соціальної та фінансової сфер необхідним є формування системи діючих заходів з метою зростання рівня фінансової безпеки країни. Тільки в контексті стійкості та стабільності фінансової системи може бути забезпечений оптимальний рівень життя, проводитися ефективна боргова, бюджетна, соціальна, податкова та грошово - кредитна політика країни, тому що фінансова безпека держави є кінцевим результатом і, водночас, базою для неї. Це дасть змогу забезпечити національну привабливість в сфері економіки на світовій арені та зумовить дотримання євроінтеграційного вектору розвитку.

На нашу думку, в умовах сьогодення система забезпечення національної фінансової безпеки має відповідати таким головним вимогам:

1. Ефективне функціонування в умовах воєнного конфлікту, підготовка для цього фахівців з високим рівнем кваліфікації, а також розробка заходів підтримки фінансової безпеки на випадок загострення різних надзвичайних подій;

2. Наявність чіткої структури та функціональне розмежування органів законодавчої, виконавчої та судової гілок влад, а також налагодження взаємозв'язку між ними. Відкритість у діяльності вказаних органів влади.

3. Приведення чинного законодавства у відповідність до міжнародних норм;

4. Прогнозування та своєчасне відвернення загроз фінансовій безпеці.

Забезпечення фінансової безпеки держави базується на механізмі забезпечення фінансової безпеки держави, який є системою організаційних та інституційно - правових заходів впливу, спрямованих на своєчасне виявлення, попередження, нейтралізацію та ліквідацію загроз фінансовій безпеці держави.

На нашу думку, головними складовими механізму забезпечення фінансової безпеки має бути:

— об'єктивний і всебічний моніторинг економіки, а особливо її фінансової сфери з метою виявлення та прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз інтересам об'єктів фінансової безпеки;

— обчислення порогових, допустимих та граничних значень соціально – економічних та фінансових індикаторів, значне перевищення яких зумовлює фінансову дестабілізацію та провокує фінансову кризу;

— діяльність держави щодо виявлення і попередження внутрішніх і зовнішніх загроз фінансової безпеки.

В додатку Н нами було відображено механізм забезпечення фінансової безпеки.

Провівши аналіз даного механізму можна сказати, що йому притаманна досить складна структура, яка вимагає формування відповідної інфраструктури. В загальному за рівень фінансової безпеки мають відповідати: Верховна Рада України, Президент України, Рада національної безпеки і оборони України та підсистеми, що нею координуються; за функціональне спрямування фінансової безпеки - Рахункова палата і Національний банк України, економічний відділ Кабінету Міністрів України з виокремленням відповідних підрозділів, органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації, прокуратура та органи судової влади.

Діяльність країни щодо забезпечення фінансової безпеки повинна проводитися за такою схемою (рис. 3.18).

Рис. 3.18. Напрями діяльності держави щодо забезпечення фінансової безпеки держави*

Примітка. *Авторська розробка

На основі розрахованого у розділі II нашої роботи рівня фінансової безпеки та представленого в розділі III кореляційного аналізу впливу тіньової економіки розрахованої за різними методами на індикатори фінансової безпеки держави та багатофакторної регресійної моделі системних взаємозв'язків фінансової безпеки з елементами економічної безпеки вважаємо за необхідним окреслити ключові напрями зміцнення фінансової безпеки.

Ми вважаємо, що для зростання рівня фінансової безпеки країни необхідна реалізація комплексу заходів, які мають включати механізми у сфері: бюджетної, валютної, грошово – кредитної, боргової, банківської, безпеки небанківського

фінансового сектору, виробничої та макроекономічної безпеки, а також проведення монетарної політики, підтримання фондового ринку, особливо у сфері регулювання корпоративного сектору економіки.

В умовах сьогодення національна стійкість відповідно до зовнішньої збройної агресії створюється в умовах дії сектору безпеки та оборони, та із взяттям до уваги потенціалу економіки. В контексті нарощення масштабу витрат на військову сферу достатньо гостро стоїть питання про необхідність та поточний стан бюджетного фінансування, спроможність країни реалізовувати свої головні функції.

Спираючись на досвід 2022 р. можна сказати, що на даний час реалізація даних цілей та завдань є неможливою без фінансової підтримки від країн - партнерів та організацій донорів. В даних умовах виникає багато запитань щодо зменшення рівня ризиків державного боргу у часи післявоєнного відновлення, а сконцентровані проблеми у боргової сфері зумовлюють вважати боргову безпеку найбільш важливою в порівнянні з іншими сферами фінансової безпеки.

Виклики, загрози та наявні проблеми у національній борговій сфері вимагають вирішення, оскільки знижується рівень спроможність країни стабільно гарантувати свою фінансову самостійність, здійснювати ефективну грошово - кредитну та валютно - курсову політику, раціонально створювати, зберігати від сильного знецінення та ефективно застосовувати фінансові ресурси держави з метою гарантування розвитку її соціально – економічної сфери та обслуговування своїх фінансових зобов'язань.

На нашу думку, питання боргової безпеки є ширшими за дії, пов'язані зі скороченням масштабів та рівня боргів, тому виникає необхідність окреслити те, що політика врегулювання боргових зобов'язань повинна бути комплекснішою та системнішою, включати такі вектори інструментів:

- 1) безпосередньої дії – прямий вплив на управління борговими зобов'язаннями, зміни в масштабах та структурі державного боргу;
- 2) опосередкованого впливу – на макроекономічну і фінансову ситуацію в державі загалом.

На нашу думку, для підвищення рівня боргової безпеки України потрібно сформулювати систему заходів, які необхідно розподілити на три групи (рис. 3.19).

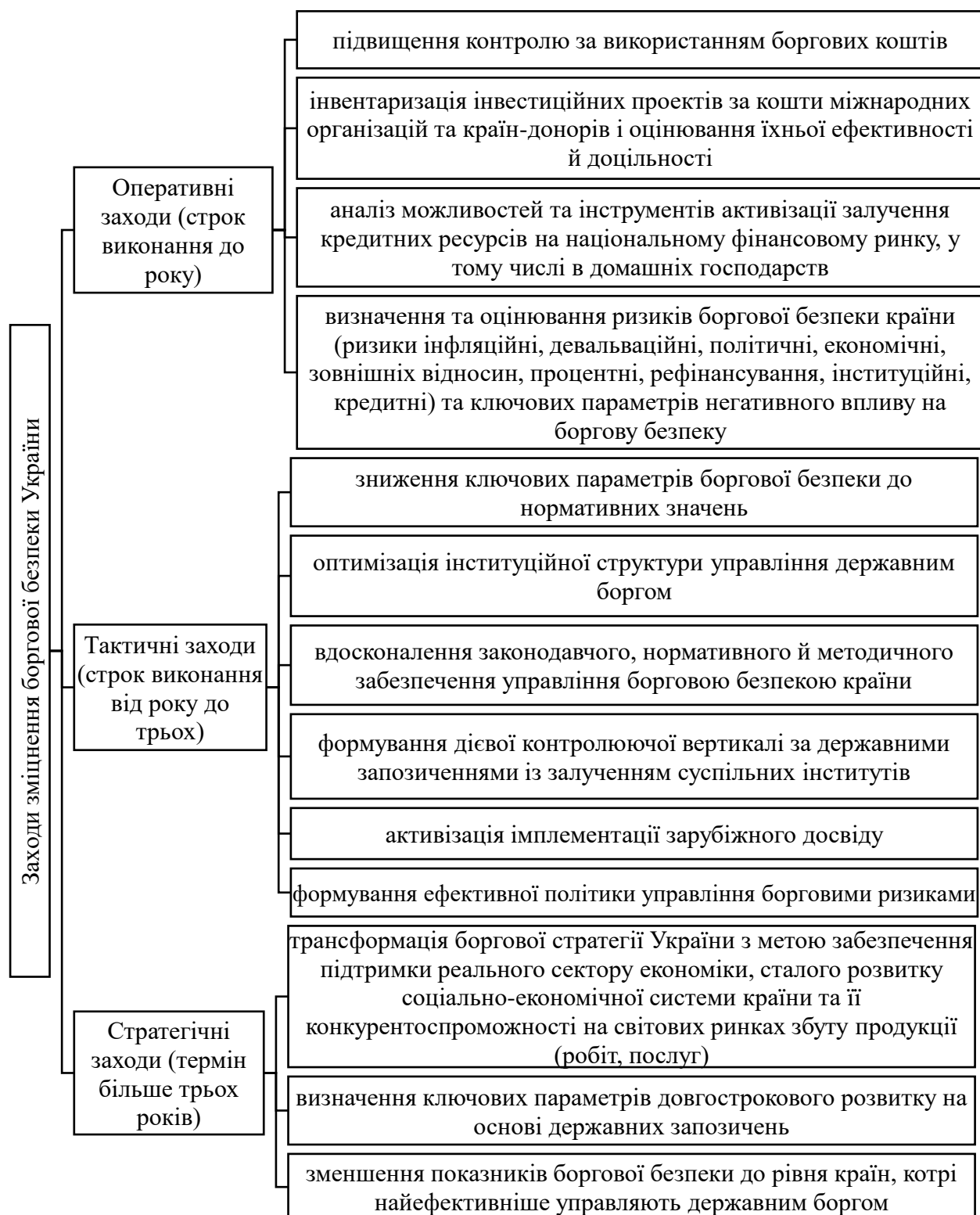

Рис. 3.19. Заходи щодо підвищення рівня боргової безпеки України*

Примітка. * Авторська розробка

Таким чином, ключовим викликом та загрозою в умовах сьогодення для забезпечення національної боргової стійкості є необхідність в системному удосконаленні боргової політики країни та формування нової боргової стратегії, яка буде враховувати окреслені рекомендації, в контексті воєнного стану.

Бюджетна безпека країни є підґрунтям для забезпечення національних економічних інтересів загалом та створює умови для належного та повного виконання державою своїх функцій за рахунок використання коштів бюджету. До того ж, оптимальний рівень бюджетної безпеки сприяє розвитку критично важливих та пріоритетних галузей економіки, фінансуванню структурної реструктуризації вітчизняної економічної сфери, стимулює зростання рівня якості життя населення та підтриманню макроекономічної стабільності в державі, а тому заходами зміцнення бюджетної безпеки України, на нашу думку, мають стати засобами бюджетної політики, які представлені на рис. 3.20.

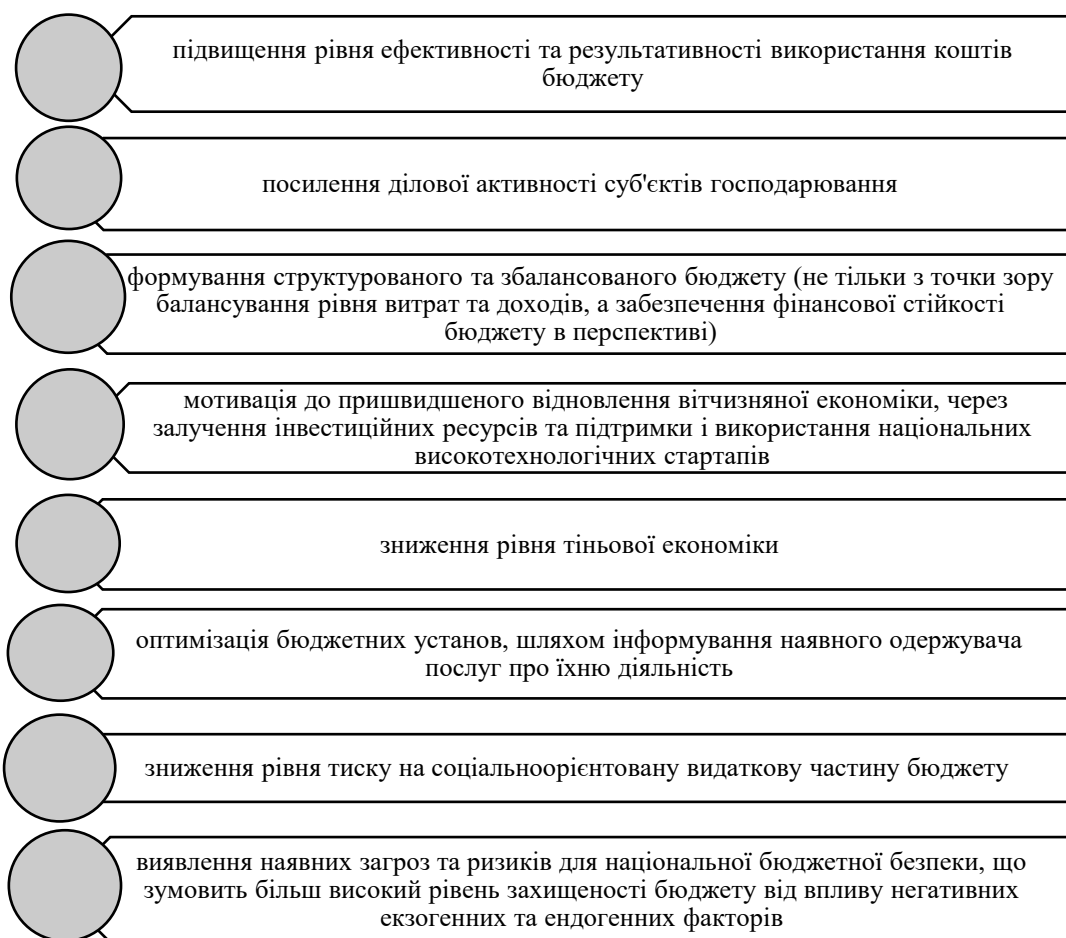

Рис. 3.20. Заходи щодо підвищення рівня бюджетної безпеки України*

Примітка. *Авторська розробка

Як найшвидше досягнення оптимального рівня бюджетної безпеки дасть можливість не лише вивести на вищий рівень сферу соціально – культурного та державного управління загалом, а й дозволить досягнути належного рівня національної безпеки країни в цілому.

В умовах сьогодення актуальною є проблема своєчасного проведення моніторингу та виявлення наявних макроекономічних дисбалансів, які зумовлюють деструктивні соціально - економічні явища шляхом наявності високого рівня безробіття та інфляції, стрімкого збільшення обсягу державного боргу та дефіциту бюджету держави, високий рівень ризиків фінансової сфери та значний обсяг тіньової економічної діяльності.

На нашу думку, для майбутнього зростання, удосконалення та підвищення рівня макроекономічної безпеки варто створити комплекс заходів, до якого варто включити:

- формування сприятливих макроекономічних умов, що сприятимуть якнайефективнішій трансформації заощаджень суспільства та виробничого нагромадження підприємств на інвестиції в основний капітал;
- гарантування рівномірного розвитку національної економіки шляхом мінімізації кон'юнктурних коливань за для досягнення рівноваги економічної сфери в цілому та нарощення обсягів виробництва;
- раціоналізація торговельного балансу через симулювання розвитку вітчизняного ринку та виробництва;
- створення комплексу заходів з підтримки підприємств, які виготовляють продукцію на експорт;
- поступове розширення переліку товарів критичного імпорту, в тому числі сировина та матеріали, для виробництва вітчизняних товарів;
- гарантування можливості експортувати надлишки товарів та продукції залізничним шляхом, сформувавши для цього план забезпечення вагонами та коридорами до ЄС.

Забезпечення збалансованості макроекономічної сфери можливе в контексті застосування системної раціональної та ефективної економічної політики країни, що ґрунтується на постійному проведенні моніторингу індикаторів макроекономічної безпеки та використанні ефективних монетарних та фіскальних інструментів, а також проведенні регулятивних заходів у сфері інвестицій, виробництва, державних фінансів та на фінансовому ринку в цілому.

У зв'язку із збройним протистоянням України про росії та тимчасової окупації деяких територій національна економіка втратила більшу частину свого виробничого потенціалу через основні засоби промислових підприємств, людський капітал, доступність корисних копалин, які є стратегічно важливими, що зумовлює потребу в оперативному нарощенні рівня вітчизняної виробничої безпеки. До таких заходів, на нашу думку, варто віднести:

- нарощення рівня ресурсоефективності національної економіки;
- використання нової техніки та технологій в процесі виробництва, особливо в ключових сферах економічної діяльності;
- протидія проникненню імпорتنих товарів на вітчизняний ринок та стимулювання національного виробництва;
- зниження рівня ресурсоемності виробництва;
- мінімізація частки іноземного капіталу у критичних галузях національної економіки;
- використання маловідходних технологій та налагодження процесу управління відходами, а зокрема їх переробкою та утилізацією;
- врегулювання законодавчими актами та формування органу, головною функцією якого має стати координація заходів у сфері захисту критично важливої інфраструктури.

Невід'ємним елементом фінансової безпеки є валютна безпека. Без стабільної вітчизняної грошової одиниці, нагромадження потрібної кількості міжнародних резервів стає неможливим захист від викликів, загроз та потрясінь на світових валютних ринках та сформувані необхідні передумови для

поетапного розвитку національного експорту, широкомасштабного надходження в державу іноземних інвестицій та інтеграції нашої країни до міжнародної економічної системи (рис. 3.21).

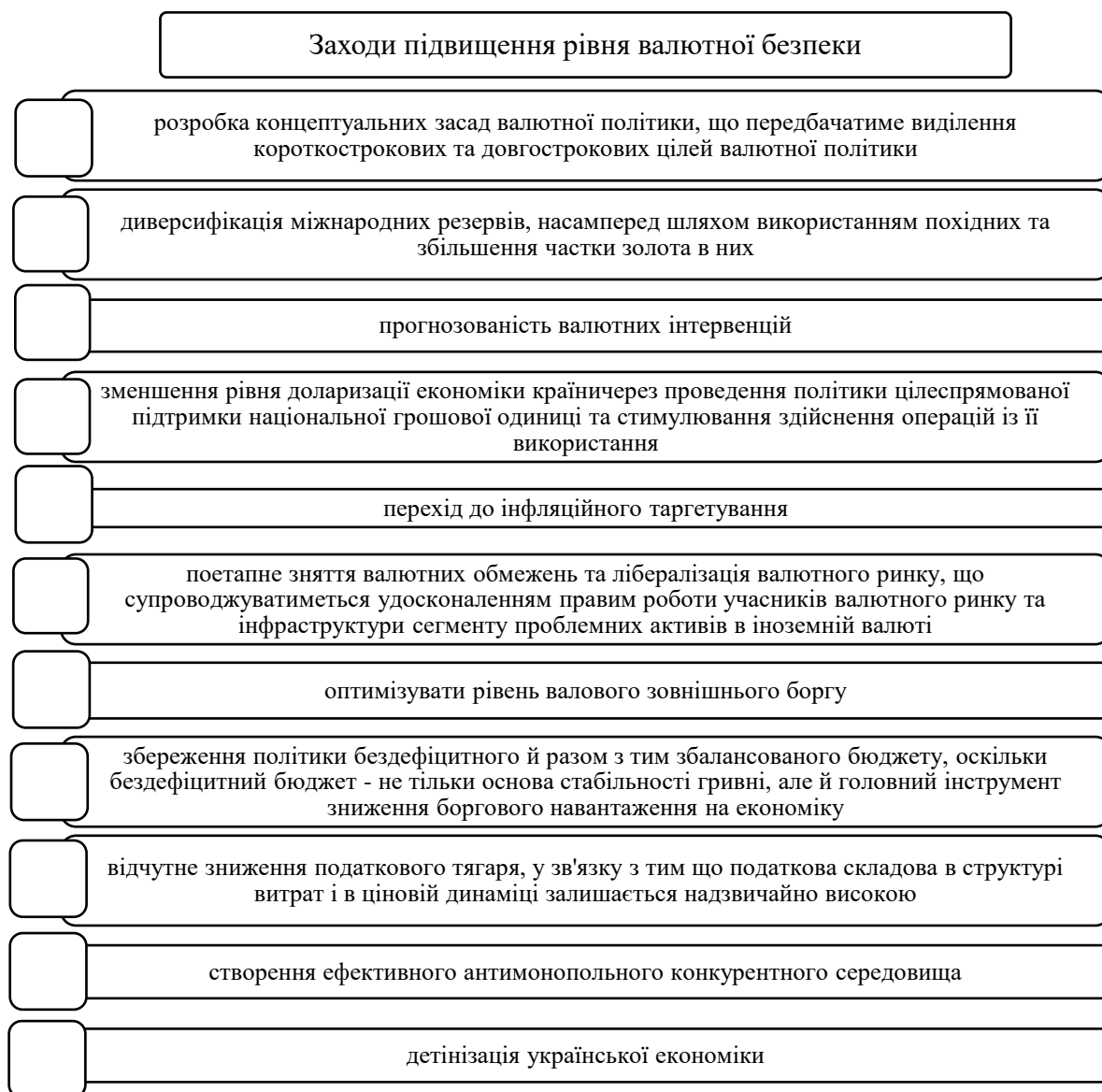

Рис. 3.21. Заходи щодо підвищення рівня валютної безпеки України*

Примітка. *Авторська розробка

Ключова роль в процесі забезпечення дії національної економіки належить стійкій та стабільній роботі монетарної сфери.

Процес управління грошово-кредитною безпекою зформує базу для відновлення та налагодження роботи суб'єктів економіки в контексті воєнних дій та післявоєнного відновлення економіки (рис. 3.22).

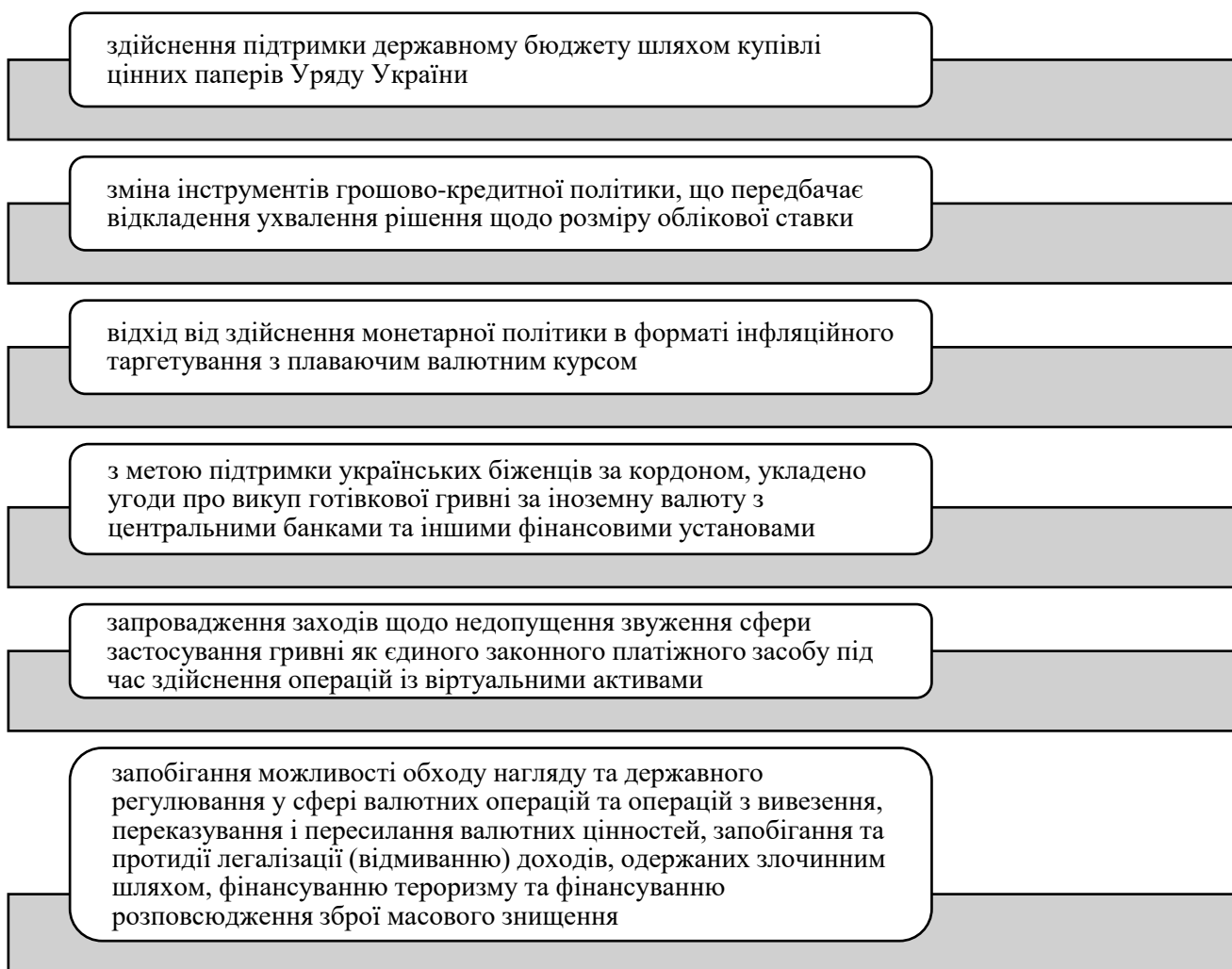

Рис. 3.22. Заходи щодо підвищення рівня грошово - кредитної безпеки України*

Примітка. * Авторська розробка

Питання гарантування безпеки банківської діяльності відноситься до одних із головних, оскільки вона зумовлює загальний стан економіки держави, можливості фінансової підтримки власну обороноздатність та суспільства. Реалії сьогодення потребують від банківських установ проведення активних дій з налагодження та покращення інформаційних ресурсів, гарантування стабільності роботи відділень з підтриманням безпеки працівників та майна, належної роботи мобільних застосунків та боротьбі із шахрайством, зростання довіри клієнтів.

Основні заходи зміцнення банківської безпеки України зображено нами на рис. 3.23.

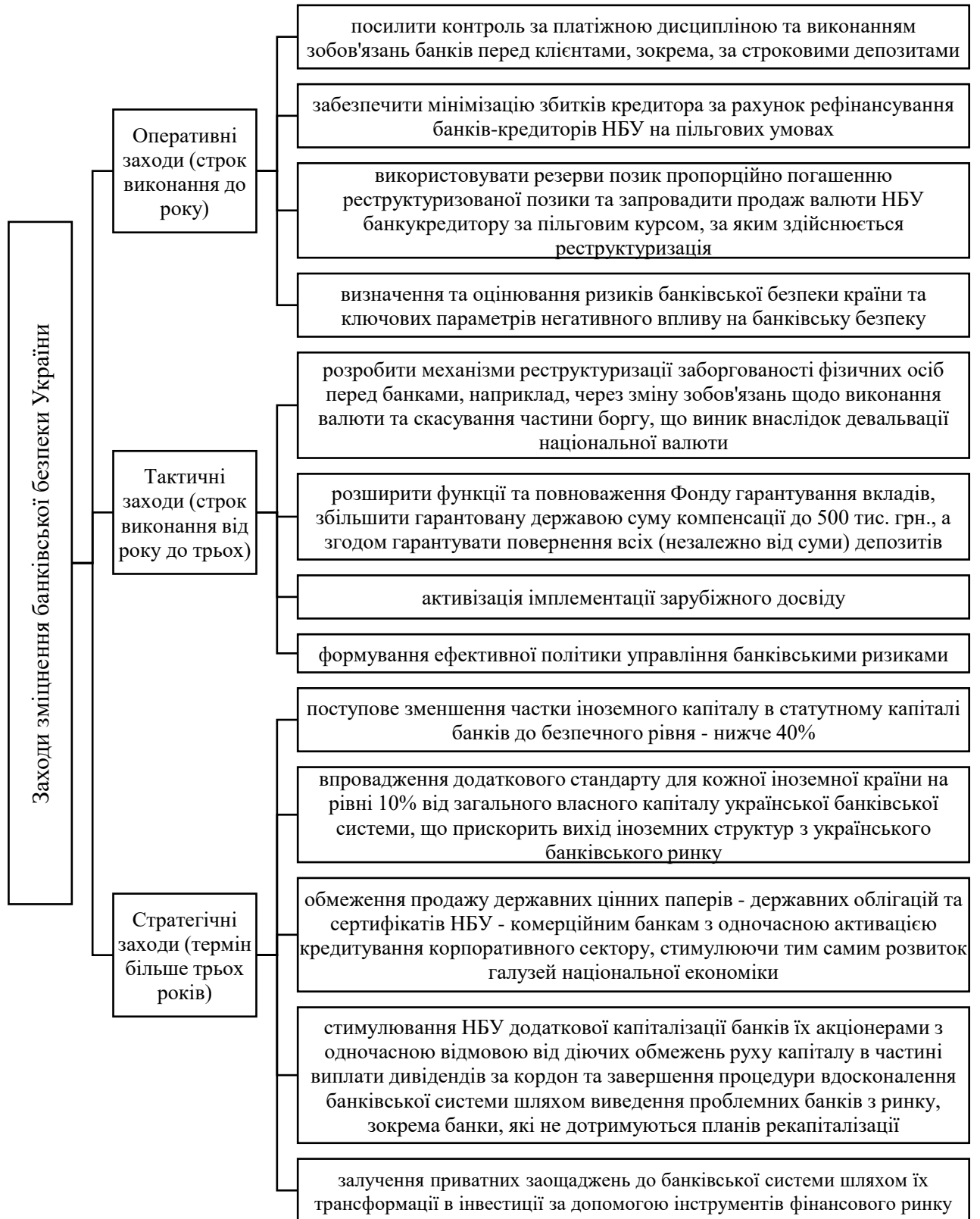

Рис. 3.23. Заходи щодо підвищення рівня банківської безпеки України*

Примітка. *Авторська розробка

Проведення цих заходів надасть змогу банківському сектору бути фінансово захищеними від впливу кризових явищ та гарантуватиме стійкість при умові довготривалої дії військового стану.

Банківський та небанківський фінансові сектори є функціональними механізмами для первинного освоєння фінансових ресурсів, які надходять до національної фінансової системи. А тому дуже важливо, щоб рівень банківської безпеки та безпеки небанківського фінансового сектору в системі фінансової безпеки країни був на належному рівні, а професійні учасники ринків фінансових послуг були професіоналами та раціонально і ефективно проводили свою діяльність в ролі фінансових посередників.

На нашу думку, це можна досягти завдяки реалізації таких заходів:

- нарощення довіри юридичних та фізичних осіб до інструментів ринку цінних паперів;
- збільшення кількості учасників ІСІ та клієнтів торгівців цінними паперами, що займаються управлінням цінними паперами;
- розширення переліку наявних страхових послуг та продуктів;
- розширення можливостей використання суб'єктами господарювання операцій фінансового лізингу;
- стимулювання до розвитку фінансової грамотності всіх учасників небанківського фінансового ринку;
- застосування системної оцінки рівня конкурентоспроможності ринків як банківських так і небанківських вітчизняних фінансових послуг;
- використання автоматизованих систем управління та заміщення частини обов'язків страхових агентів, фахівців нижчої та середньої ланок;
- розвиток інституту посередників небанківського фінансового сектору;
- зростання рівня рентабельності та ефективності страхової діяльності.

Таким чином, гарантування національної фінансової безпеки є головною ціллю вітчизняного рівня, що потребує відповідального та системного підходу державної влади, підприємств та населення. Тільки в контексті координації

зусиль та співпраці можливо забезпечити стійкий та стабільний розвиток фінансової системи держави, що є ключовим елементом національного економічного та соціального зростання.

В контексті дії воєнного стану задля забезпечення національної фінансової безпеки політичній та економічній сфері діяльності державних органів, фінансових та банківських структур необхідно спрямувати на формування та виконання умов для стабілізації фінансової системи країни, зростання її економічної системи та водночас гарантувати національну безпеку, що є підґрунтям для збереження цілісності та вітчизняної самоідентичності нашої країни.

Ключовими факторами зміцнення національної фінансової безпеки варто визначити: зростання функціональності та раціоналізація системи оподаткування в країні; збалансованість бюджетної політики країни (зростання доходної частини бюджету, раціоналізація видаткової частини бюджету за перспективними напрямками – гарантування обороноздатності країни та соціального захисту суспільства); активізація процесу кредитування; удосконалення вітчизняної боргової політики; поетапний спад темпів інфляції.

Для боротьби із чинниками деструктивного впливу військової агресії на вітчизняну та світову економіку потрібними є зусилля усією світовою спільноту, що повинні спрямуватися перш за все на закінчення воєнних дій на території України, створення фондів відновлення національної економіки, мінімізація дії критичних чинників національної безпеки за всіма індикаторами та гарантування політичної стабільності.

Запровадження даних заходів дасть змогу зменшити рівень тіньового сектору економіки в державі та позитивно вплинути на національну фінансову безпеку, оскільки дасть змогу гарантувати стабільність ціни та зниження надлишкової грошової маси в обігу, активізації банківської системи та відновлення кредитування реального сектору економіки, гарантувати стабільність курсу національної валюти та підвищити рівень ефективності валютно - курсової політики, перспективний розвиток вторинного ринку цінних

паперів, підвищення рівня ефективності державного регулювання фінансових інститутів. Отже, все це матиме позитивний вплив на посилення таких індикаторів фінансової безпеки України, як продовольча, зовнішньоекономічна, валютна, енергетична, грошово – кредитна, банківська та боргова.

Висновки до розділу 3

1. В ході дослідження методичних підходів до оцінки впливу тіньової економіки на фінансову безпеку держави через динаміку фінансових злочинів в Україні виявлено, що значну частку займають податкові злочини, зокрема через приховування реальних обсягів виробництва та результатів діяльності у зв'язку з прагненням підвищити рівень якості життя, що в стратегічній перспективі призведе до виникнення дестабілізуючих чинників соціально - економічного розвитку країни, зокрема: зростання рівня тіньової економічної діяльності та корупції.

2. Доведено прямо пропорційний вплив зростання рівня якості життя населення на зростання рівня тіньової економіки через побудову кореляційно – регресійної моделі та графічного зображення системності даного зв'язку.

3. Запропоновано комплекс заходів із удосконалення методичних підходів до оцінки рівня тіньової економіки, у контексті взаємозалежності між тіньовою економікою та якістю життя населення, що дасть змогу виявити та оцінити наявний рівень тіньового сектору країни. Окреслено основні етапи даного розрахунку та формульне представлення запропонованого методу.

4. Здійснено дослідження впливу тіньової економіки розрахованої за різними методами на інтегральний показник фінансової безпеки держави, що дало змогу виявити середній зворотній зв'язок (0,3793) між інтегральним показником фінансової безпеки та рівнем тіньової економіки, розрахованим за методом "Витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги" та між

інтегральним показником фінансової безпеки та рівнем тіньової економіки, розрахованим за монетарним методом (прямий середній зв'язок – 0,2731). Також проведено кореляційний аналіз впливу рівня тіньової економіки розрахованого за різними методами з індикаторами фінансової безпеки держави, що дало змогу виявити вплив: на безпеку небанківського фінансового сектору - тіньової економіки розрахованої за методом збитковості підприємств (-0,7814); на боргову безпеку - тіньової економіки розрахованої за методом "Витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги" (-0,7447); на бюджетну безпеку - тіньової економіки розрахованої за методом "Витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги" (-0,6969); на грошово - кредитну безпеку - тіньової економіки розрахованої за методом "Витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги" (-0,5816); на валютну безпеку - тіньової економіки розрахованої за електричним методом (-0,4100); на банківську безпеку - тіньової економіки розрахованої за електричним методом (-0,384).

5. Проведено аналіз системних взаємозв'язків фінансової безпеки з іншими складовими елементами економічної безпеки. Доведено, що на 94 % зміна значення інтегрального показника рівня фінансової безпеки держави залежить від зміни рівнів: виробничої та макроекономічної безпеки.

6. Обґрунтовано практичність застосування запропонованої кореляційно – регресійної моделі оцінювання системних взаємозв'язків фінансової безпеки держави з іншими елементами економічної безпеки через можливість за обмеженої кількості показників оперативно отримати дані про поточний стан фінансової безпеки країни та оцінити його за допомогою рівняння регресії. Рекомендовано використання моделі для вироблення системного підходу до управління рівнем фінансової безпеки країни.

7. Окреслено основні пріоритети зміцнення фінансової безпеки держави в контексті мінімізації впливу тіньової економіки. Запропоновано комплекс заходів, які зменшуватимуть частку тіньового сектору та стимулюватимуть зростання рівня фінансової безпеки України, зокрема: формування оптимальної системи оподаткування та суттєве послаблення податкового тиску на суб'єкти

малого й середнього бізнесу, удосконалення принципів розрахунку податкового навантаження, удосконалення обліково - аналітичних процедур щодо доходів і витрат суб'єктів господарювання з метою створення сприятливих умов для добровільної сплати податків, спрощення процедур звітності й декларативності, забезпечення публічності й прозорості операцій з державними ресурсами, раціональності й оптимальності розподілу фінансових ресурсів, публічності інформації про рух таких ресурсів та посилення відповідальності посадових осіб за неправомірні дії щодо таких ресурсів, шляхом удосконалення існуючого нормативно-правового забезпечення механізму детінізації національної економіки.

8. Визначено основні дієві елементи механізму забезпечення фінансової безпеки такі як: об'єктивний і всебічний моніторинг економіки, а особливо її фінансової сфери з метою виявлення та прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз інтересам об'єктів фінансової безпеки, розрахунок порогових, гранично – допустимих значень фінансових та соціально – економічних показників, перевищення яких може провокувати фінансову нестабільність та фінансову кризу, діяльність держави щодо виявлення і попередження внутрішніх і зовнішніх загроз фінансової безпеки.

9. Запропоновано комплекс заходів щодо підвищення рівня основних складових елементів фінансової безпеки та індикаторів економічної безпеки держави, які обґрунтовано побудовано кореляційно – регресійної моделі. Визначено основні орієнтири зміцнення фінансової безпеки України такі як: підвищення функціональності та оптимізацію системи оподаткування в Україні; збалансованість бюджетної політики держави (збільшення доходної частини бюджету, оптимізація бюджетних видатків за пріоритетними напрямками – забезпечення обороноздатності держави та соціального захисту населення); активізацію кредитування; вдосконалення боргової політики держави; поступове зниження темпів інфляції. Реалізація запропонованого комплекс заходів дозволить значно підвищити рівень фінансової безпеки України за умови забезпечення підтримки на законодавчому, виконавчому, владному рівнях.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що полягає в удосконаленні науково – методичних підходів та обґрунтуванні практичних рекомендацій щодо зміцнення фінансової безпеки в контексті впливу тіньової економіки.

1. Систематизація поглядів вітчизняних та зарубіжних науковців дала можливість довести відмінність поняття «національна безпека» від поняття «економічна безпека» та поняття «фінансова безпека». Запропоновано розглядати поняття фінансова безпека не тільки на двох рівнях: мікро- та макро-, а й виокремлювати мезорівень до якого варто віднести фінансову безпеку регіонів, галузей та секторів економіки. Включено до механізму забезпечення економічної безпеки держави нормативно – правовий метод, який включає затверджені на державному рівні нормативні акти, що визначають межі, в яких може функціонувати служба економічної безпеки галузі, регіону чи окремого підприємства та забезпечуватися реалізація методів, заходів, засобів у забезпеченні економічної безпеки держави в цілому. Сформовано авторське бачення апарату управління економічною безпекою держави який складається з: правоохоронних органів, фіскальних органів, а також з органів спеціального контролю з відповідними службами. Виокремлено основні загрози фінансовій безпеці держави і систематизовано на три категорії: внутрішні, зовнішні та інституційні загрози.

2. На основі аналізу неоднозначності наукової думки сформовано авторський підхід до трактування поняття «тіньова економіка» в контексті впливу на фінансову безпеку держави під яким варто розуміти небезпечне фінансово – економічне явище, що виникає внаслідок прагнення суб'єктів економічної діяльності підвищити власний рівень фінансової безпеки шляхом зростання показника якості життя, передбачає здійснення прихованої чи незаконної економічної діяльності, яке негативно впливає на рівень фінансової

безпеки держави в цілому. Доповнено класифікацію тіньової економіки за ознакою постійності здійснення - повноциклічну класифікаційну групу, що передбачає повторюваний характер тіньової економіки від процесу генерування тіньового фінансового доходу до легалізації коштів, з метою мінімізації ризику виявлення таких капіталів правоохоронними та іншими контролюючими органами. Запропоновано структуру поняття «тіньова економіка» як складової державної безпеки розширити ще одним наслідком тіньової економіки, таким як, утворення тіньової парадержави, яка формується під впливом сучасних реалій та чинників, а зокрема тісного взаємозв'язку тіньової економіки з корупцією, що призводить до формування корупційних ринків державних послуг та суспільних благ.

3. Проведено дослідження неоднозначність наукової думки з питань оцінки впливу тіньової економіки на фінансову безпеку держави за двома групами: перша група представлена переважно статистичними інструментами та використовується в основному для розрахунку показників тіньової економіки на макрорівні; друга група методів орієнтована на виявлення та оцінювання проявів тіньової економіки на мікрорівні.

4. Виокремлено основні виклики та загрози у сфері фінансової безпеки України, такі як: надмірне боргове навантаження; девальвація національної грошової одиниці в порівнянні з доларом США; значний рівень перерозподілу ВВП через бюджетно - податкову систему; стримування розвитку підприємництва внаслідок непослідовності правового регулювання відносин у податковій сфері; критичне зростання інфляційних процесів; незбалансованість пенсійної системи України. Розглянуто основні загрозові форми інституціональних деформацій у фінансовій сфері такі як: тіньова економіка; корупція: рейдерство; непродуктивний відтік капіталу та тіньова парадержава. Запропоновано розширити даний перелік двоїстою інституційною структурою суспільства і суб'єктів господарювання, яка націлена не на розвиток виробництва шляхом конкуренції та застосування інновацій, а на швидке збагачення за рахунок різних фінансових злочинних схем. Порекомендовано

заходи щодо запобігання інституціональним загрозам, зокрема: захист внутрішніх ринків; стимулювання вітчизняного виробництва; протидії тіншовим виявам у вигляді псевдодемпінгу, нелегального чи псевдолегального експорту об'єктів інтелектуальної власності; оптимізації механізмів контролю за процедурою тарифного й нетарифного регулювання, ліцензування, квотування експортно-імпортних операцій; застосування антидемпінгових заходів до недобросовісних партнерів та партнерів-нерезидентів, країни яких застосовують до українських товарів дискримінаційні торговельно-обмежувальні заходи.

5. Проведено аналіз динаміки рівня основних складових елементів фінансової безпеки держави та їх індикаторів. Розраховано динаміку інтегрального показника фінансової безпеки в цілому, що стало підґрунтям для комплексної оцінки рівня фінансової безпеки України та дало змогу виявити її загрозливий стан шляхом обґрунтування наявності вагомих проблемних аспектів функціонування фінансової сфери, обґрунтувати потребу у формуванні комплексу ефективних заходів протидії дестабілізуючому впливу ризиків і загроз.

6. Доведено значний вплив рівня тіншової економіки на рівень фінансової безпеки держави. Сформовано перелік заходів для зміцнення основ інституційного середовища в Україні, зокрема: низький рівень захисту прав власності; недостатній рівень захисту інтелектуальної власності; низький рівень ліквідності фондового ринку, захисту прав інвесторів поряд із недостатньою спроможністю регулятора протидіяти зловживанням на ринку; недосконалість судової системи, та як наслідок, низький рівень довіри суспільства та інвесторів; високий рівень корупції; наявність територій, невідконтрольованих Урядом, утворених у ході збройної агресії росії, та, як наслідок, зростання “потенційних можливостей” для застосування схем контрабанди товарами.

7. Аргументовано необхідність удосконалення методичних підходів до оцінки впливу тіншової економіки на фінансову безпеку держави через динаміку фінансових злочинів в Україні. Виявлено, що значну частку займають податкові злочини у зв'язку з прагненням підвищити рівень якості життя. Доведено

залежність рівня тіньової економіки розрахованого різними методами на рівень якості життя населення через побудову кореляційно – регресійної моделі та графічного зображення системності даного зв'язку, на основі якої запропоновано систему заходів із удосконалення методичних підходів до оцінки рівня тіньової економіки. Окреслено основні етапи даного розрахунку та формульне представлення запропонованого методу.

8. Здійснено дослідження впливу тіньової економіки розрахованої за різними методами на інтегральний показник фінансової безпеки держави, що дало змогу виявити середній зворотній зв'язок (0,3793) між інтегральним показником фінансової безпеки та рівнем тіньової економіки, розрахованим за методом "Витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги" та між інтегральним показником фінансової безпеки та рівнем тіньової економіки, розрахованим за монетарним методом (прямий середній зв'язок – 0,2731). Також проведено кореляційний аналіз впливу рівня тіньової економіки розрахованого за різними методами з індикаторами фінансової безпеки держави, що дало змогу виявити вплив: на безпеку небанківського фінансового сектору - тіньової економіки розрахованої за методом збитковості підприємств (-0,7814); на боргову безпеку - тіньової економіки розрахованої за методом "Витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги" (-0,7447); на бюджетну безпеку - тіньової економіки розрахованої за методом "Витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги" (-0,6969); на грошово - кредитну безпеку - тіньової економіки розрахованої за методом "Витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги" (-0,5816); на валютну безпеку - тіньової економіки розрахованої за електричним методом (-0,4100); на банківську безпеку - тіньової економіки розрахованої за електричним методом (-0,384).

9. Побудована кореляційно – регресійна модель системних взаємозв'язків фінансової безпеки з іншими складовими елементами економічної безпеки, дала можливість довести, що зміна значення інтегрального показника рівня фінансової безпеки держави залежить від зміни рівнів: виробничої та макроекономічної безпеки. Аргументовано практичне застосування

запропонованої кореляційно – регресійної моделі оцінювання системних взаємозв'язків фінансової безпеки держави з іншими елементами економічної безпеки через можливість за обмеженої кількості показників оперативно отримати дані про поточний стан фінансової безпеки країни та оцінити його за допомогою рівняння регресії. Рекомендовано використання моделі для вироблення системного підходу до управління рівнем фінансової безпеки країни.

10. Визначено основні пріоритети зміцнення фінансової безпеки держави в контексті мінімізації впливу тіньової економіки. Рекомендовано систему заходів з детінізації національної економіки. Визначено основні елементи механізму забезпечення фінансової безпеки. Запропоновано систему заходів щодо підвищення рівня основних складових елементів фінансової безпеки та елементів економічної безпеки, які обгрунтовано побудовою кореляційно – регресійної моделі. Реалізація запропонованого комплекс заходів дозволить значно підвищити рівень фінансової безпеки України за умови забезпечення підтримки на законодавчому, виконавчому, владному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аваков А. Б., Пономаренко В. С., Бабаєв В. М., Кизим М. О., Тищенко О. М. Стратегія соціально - економічного розвитку Харківської області на період до 2015 року : монографія. Харків : ВД "ІНЖЕК", 2008. 352 с.
2. Ангелко І. В. Методичні основи оцінки обсягів тіньового сектору економіки. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»*. 2011. № 1. С. 180–190.
3. Антипов В. І. Тіньова економіка та економічна злочинність: світові тенденції, українські реалії та правові засоби контролю. *Державна податкова адміністрація України: теоретико-методологічне узагальнення*. 2006. 1040 с.
4. Антоненко В. М., Янченко А. А. Бюджетна безпека України: сучасний стан та основні загрози. *«Світ економічної науки»*. 2019. № 19. С. 66–70.
5. Базилінська О. Я. Макроекономіка : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 442 с.
6. Баранов С. О. Державне регулювання детінізації національної економіки: організаційно правовий аспект : автореф. ... канд. держ. управл. : 25.00.02. Київ, 2018. 23 с.
7. Баранов С. О. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 3. С. 47–54.
8. Барановський О. І. Дослідження теоретичних засад боргової безпеки держави. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2016. № 1. С. 327–337.
9. Барановський О. І. Фінансова безпека : монографія. Київ : Фенікс, 1999. 338с
10. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : автореф. дис. ... докт. екон. наук : 08.04.01. Київ, 2000. 36 с.

11. Білик М. Д. Роль стабільної діяльності підприємств у їх фінансовій безпеці. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2008. № 4(83). С. 129–133.
12. Біломістний О. М. Організаційне забезпечення фінансової безпеки підприємства. *Сталий розвиток економіки*. 2015. № 1. С. 56–61.
13. Бовсуновська Г. С. Інтегральна оцінка рівня фінансової безпеки страхового ринку України. *Теоретичні та прикладні аспекти аналізу в сфері фінансів. Економічний аналіз*. 2014. № 16(1). С. 167–173.
14. Богдан А. Корупція, як і кожна серйозна хвороба, боїться запобіжних заходів. *Урядовий кур'єр*. 2013. С. 4-11.
15. Богданович В. Ю., Семенченко А. І., Єгоров Ю. В., Бортник О. О. Теоретико-методологічні засади забезпечення національної безпеки держави у її визначальних сферах : монографія. Київ : Кий, 2007. 370 с.
16. Болгар Т. М. Фінансова безпека банків в умовах ринкової трансформації економіки України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Суми, 2009. 22 с.
17. Бордюк В., Турчинов О., Приходько Т. Оцінка масштабів тіньової економіки та її вплив на динаміку макроекономічних показників. *Економіка України*. 1996. №11. С.4–16.
18. Брежнєва-Єрмоленко О. В., Харитоненко А. В. Оцінка впливу державного боргу на фінансову безпеку країни. *Економічний вісник Дніпровського державного технічного університету*. 2021. № 2(3). С. 46–53.
19. Бублик Є. О. Особливості втечі капіталу в транзитивних економіках. *Ефективна економіка*. 2020. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7631> (дата звернення: 10.05.2023).
20. Бударіна Н. О. Фінансова безпека України в умовах економічної невизначеності світової фінансової системи. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2013. № 5. С. 77–83.
21. Бутнік-Сіверський О. Б., Петренко В. О. Тінізація економіки та інтелектуальної економіки як загроза національній безпеці країни та їх детінізація : монографія. Київ : Інтерсервіс, 2020. 108 с.

22. Ванькович Ю. М. Визначення сутності тіньової економіки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2009. № 657. С. 450–456.
23. Ванькович Ю. М. Класифікація тіньової економічної діяльності. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. № 20.5. С. 157–163.
24. Варналій З. С., Гончарук А. Я., Жаліло Я. А. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія. Київ : НІСД, 2010. 576 с.
25. Варналій З. С. Економічна безпека : навч. посіб. Київ : Знання, 2009. 647 с.
26. Варналій З. С. Інституціональні загрози фінансовій безпеці України та шляхи їх запобігання. *Економічний вісник університету*. 2017. № 34/1. С. 140–150.
27. Варналій З. С. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія. Київ : НІСД, 2006. 576 с.
28. Василик О. Д. Теорія фінансів : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2000. 364 с.
29. Вергун А. М. Безпека банківської системи як складова фінансової безпеки держави : зб. матеріалів III Міжн. наук.-практ. інтерн.-конф., м. Київ : Київський національний університет технологій та дизайну, 2019. С. 162-165.
30. Видатки та доходи бюджету Фонду. *Пенсійний фонд України* : веб-сайт. URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/vydatky-ta-dohody-byudzhetu-fondu/> (дата звернення: 23.05.2023).
31. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія. Київ : КНЕУ, 2004. 480 с.
32. Ганжа Б. О. Економічна сутність тіньової економіки та теоретичні основи визначення її структури. Макроекономічні аспекти сучасної економіки. Серія «Формування ринкових відносин в Україні». 2016. № 2(177). С. 29-34.
33. Геєць В., Кваснюк Б. Концепція економічної безпеки України. *Інститут економічного прогнозування НАН України*. Київ, 1999. 56 с.

34. Гончарова В. О. Вплив тіньової економіки на економічну безпеку держави : монографія. Харків : ХНУ, 2001. 195 с.
35. Гречко А. В., Малкіна Є. В. Тіньова економіка в Україні: визначення, причини та шляхи подолання. *Міжнародне науково-технічне співробітництво: принципи, механізми, ефективність* : матеріали XVI міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 12-13 бер. 2020 р. Київ : КПІ, 2020. С. 12–14.
36. Грошово-кредитна та фінансова статистика. *Національний банк України* : веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MFS_2022-02.pdf?v=4 (дата звернення: 05.07.2023).
37. Губський Б. В. Економічна безпека держави: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : монографія. Київ : Укрархбудінформ, 2001. 121 с.
38. Гузенко О. П. Тіньова економіка як факторний сегмент загрози рівню економічної безпеки. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 1(70). С. 54–63.
39. Державний та гарантований державою борг України в 2022 р. *Мінфін* : веб-сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/2022/> (дата звернення: 11.04.2023).
40. Ділові очікування підприємств України. *Національний банк України* : веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/BOS_2022-Q4.pdf?v=7 (дата звернення: 28.11.2023).
41. Донець Л. І. Економічні ризики та методи їх вимірювання : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 312 с.
42. Доходи та витрати населення 2021. *Державна служба статистики України* : веб-сайт. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/02/zb_doch_21.pdf (дата звернення: 15.09.2022).
43. Дяченко О. П. Методика оцінювання рівня тіньової економіки в Україні. *Держава та регіони. Серія «Державне управління»*. 2016. № 3(55). С. 105–111.

44. Дяченко О. П. Науково - методичні засади виявлення та оцінки масштабів тіньової економічної діяльності. *Державне управління. Серія «Інвестиції: практика та досвід»*. 2018. № 5. С. 60–63.

45. Дяченко О. П. Теоретико – методологічні засади державної політики протидії розвитку тіньової економіки в Україні : монографія. Одеса : Фенікс, 2018. 296 с.

46. Дяченко О. П. Формування теоретичних підходів до визначення тіньової економіки як економічної категорії. *Державне управління. Серія «Інвестиції: практика та досвід»*. 2017. № 20. С. 82—86.

47. Економічний енциклопедичний словник : словник. Львів : Світ, 2005. 568 с.

48. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2012 року. *Офіс Генерального прокурора* : веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporusshennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 16.03.2023).

49. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2013 року. *Офіс Генерального прокурора* : веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporusshennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 16.03.2023).

50. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2014 року. *Офіс Генерального прокурора* : веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporusshennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 16.03.2023).

51. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2015 року. *Офіс Генерального прокурора* : веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporusshennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 16.03.2023).

52. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2016 року. *Офіс Генерального прокурора* : веб-сайт. URL:

<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 16.03.2023).

53. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2017 року. *Офіс Генерального прокурора* : веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 16.03.2023).

54. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2018 року. *Офіс Генерального прокурора* : веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 16.03.2023).

55. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2019 року. *Офіс Генерального прокурора* : веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 16.03.2023).

56. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2020 року. *Офіс Генерального прокурора* : веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 16.03.2023).

57. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2021 року. *Офіс Генерального прокурора* : веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 16.03.2023).

58. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2022 року. *Офіс Генерального прокурора* : веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 16.03.2023).

59. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення : монографія. Київ : КНТЕУ, 2001. 309 с.

60. Живко З. Б., Родченко С. С., Лелюк Н. Є. Управління грошово-кредитною безпекою в умовах війни. *Інфраструктура ринку. Серія «Економіка та управління національним господарством»*. 2022. № 66. С. 61–66.
61. Заверуха М. М. Системний аналіз сутності та закономірностей функціонування тіньової економіки. *Актуальні проблеми державного управління*. 2015. № 1. С. 187-196.
62. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у січні–вересні 2021 року. *Міністерство економіки України* : веб-сайт. URL: <https://www.me.gov.ua/documents/Download?id=b1583037-ecbd-462a-a2f1-1c798b588c6d> (дата звернення: 10.12.2022).
63. Зведений бюджет України з 2011 по 2024 рр. *Мінфін* : веб-сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/cons/> (дата звернення: 18.11.2022).
64. Зубок М. І. Економічна безпека суб'єктів підприємництва : навч. посіб. Київ : Міжнародний фонд соціальної адаптації. 2012. 226 с.
65. Індекс економічної свободи // Вікіпедія : веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Індекс_економічної_свободи (дата звернення: 22.06.2023).
66. Індекс інфляції. *Мінфін* : веб-сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/2022/> (дата звернення: 22.06.2023).
67. Індекс сприйняття корупції – 2022 // Transparency international Ukraine : веб-сайт. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/2022/> (дата звернення: 22.06.2023).
68. Калантай А. М. Роль і місце фінансової безпеки в контексті національних інтересів. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2012. №1. С. 143–153.
69. Калач Г. Фінансова безпека держави в умовах глобалізації. *Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України*. 2004. № 4(26). С. 115–120.

70. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект : навч. посіб. Київ : Атіка, 2005. 432 с.
71. Кіржецький Ю. І. Тіньова економіка та напрями її подолання в Україні : монографія. Львів : Ліга-Прес, 2013. 169 с.
72. Койло В. В. Формування фінансової безпеки України під впливом залучення кредитних ресурсів міжнародних фінансових організацій : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Суми. 2018. 19 с.
73. Котковський В. С., Дробчак А. Л., Лескова-Годлевська Ю. К. Оцінювання рівня фінансової безпеки України в умовах фінансової глобалізації. *Підприємництво та інновації*. 2020. № 11-1. С. 94–101.
74. Кравчук Н. Колізії боргової безпеки держави: Україна в системі світових індикаторів безпеки глобального економічного простору. *Наука молода*. 2005. № 3. С. 74–82.
75. Кубай М. Концептуальні засади дослідження боргової безпеки. *Вісник Львівської комерційної академії*. 2014. № 46. С. 38–43.
76. Кубатко В. В. Державна політика детінізації економіки України з урахуванням економіко-екологічних факторів : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Суми. 2019. 23 с.
77. Кулінська А. Систематизація підходів до оцінювання боргової безпеки та її складових елементів в Україні. *Економіка і регіон*. 2015. № 4. С. 91–95.
78. Кульпінський С. Роль фінансової безпеки України в поглибленні інтеграційних стосунків з європейськими країнами. *Фінансова консультація*. 2000. №5. С. 34.
79. Куссулакос Я. Неофіційна економіка в Україні: вимірювання та оцінка впливу на доходи населення : навч. посіб. Київ : Дух і Літера, 2010. 136 с.
80. Ладюк О. Д. Фінансова безпека: характеристика складників. *Ефективна економіка*. 2016. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5280> (дата звернення: 30.11.2022).

81. Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки : підр. Київ : КНТ, 2009. 631 с.
82. Лісовий А. В., Кирпа С. В. Методи виявлення та оцінювання тіньового сектору економіки. *Збірник наукових праць Національного університету Державної податкової служби України*. 2011. № 1. С. 267–275.
83. Лукановська І. Р. Теоретичне обґрунтування місця податкової безпеки в системі фінансової безпеки України. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2014. № 6. С. 40–45.
84. Люзняк М. Е., Бартош О. М. Інструменти грошово-кредитної політики НБУ та їх вплив на депозитний і кредитний ринки. *Ефективна економіка*. 2011. № 12. С. 1–5.
85. Мазур І. І. Детінізація економіки України: теорія та практика : монографія. Київ : ВПЦ “Київський університет”, 2006. 239 с.
86. Мазур І. І. Детінізація економіки як пріоритет економічної безпеки України. *Стратегічні пріоритети*. 2008. №3 (8). С. 76—83.
87. Марина А. С., Мирошніченко Г. Б., Шаповал І. А. Валютна безпека України в умовах реалізації концепції сталого розвитку. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2022. № 3 (79). С. 180–190.
88. Мартинюк В. Фінансова безпека : навч. посіб. Тернопіль : Вектор, 2016. 264с.
89. Мелих О. Фінансова безпека держави: сутність, критерії оцінки та превентивні заходи зміцнення. *Економічний аналіз*. 2013. № 12(2). С. 266–272.
90. Мельник В. М., Савастєєва О. М. Бюджетна політика в системі фінансової безпеки держави. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2020. № 1-2. С. 73–80.
91. Мельник О. О. Система загроз економічної безпеки підприємства. *Збірник наукових праць «Вісник НТУ «ХПІ»*. 2011. № 25. С. 97–103.
92. Мельникова В. І. Національна економіка : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2011. 248 с.

93. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня тіньової економіки. *Міністерство економіки України*: веб-сайт. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=d6126269-1a4c-4683-83a4-87d3804d8fec&title=MetodichniRekomendatsiiRozrakhunkuRivniaTinivoiEkonomi> [ki](#) (дата звернення: 10.08.2021).
94. Михалко О. Г., Михалко А. Г. Загрози фінансової безпеці України. *Економіка і менеджмент*. 2015. С. 33–42.
95. Мішина І. Г. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. Донецьк, 2007. 235 с.
96. Мочерний С. В. Економічна теорія : нав. посіб. Київ : Видавничий центр Академія, 2005. 640 с.
97. Нагребельний В. П. Тіньова економіка. *Юридична енциклопедія: у 6 т.* Київ. 1998. С. 74–76.
98. Носова О. В. Національна економіка : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2013. 511 с.
99. Онищенко С. В. Класифікація загроз бюджетній безпеці держави в умовах фінансової глобалізації. *Економіка і регіон*. 2014. № 2. С. 108–13.
100. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют. Національний банк України: веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates> (дата звернення: 15.12.2023).
101. Павлов В. І. «Тіньовий» бізнес в економіці України. *Економіка та держава*. 2009. №3. С. 8–10.
102. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. *Методологія забезпечення* : монографія. Київ : , 2003. 320 с.
103. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави : підр. Київ : Кондор, 1994. 140 с.
104. Пашнюк Л. Загрози економічній безпеці підприємства та засоби їх нейтралізації. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. 2013. № 151(10). С. 93–97.

105. Петрушевська В. Економічна безпека держави: зміст і класифікація загроз. *Ефективність державного управління*. 2012. № 32. С. 441–448.
106. Підхомний О. М. Фінансова безпека України: методологія аналізу та стратегічні орієнтири: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Львів, 2015. 455 с.
107. Податковий кодекс із змінами і доповненнями, внесеними Законами України. Державна податкова служба України : веб-сайт. URL: <https://tax.gov.ua/nk/> (дата звернення: 08.04.2023).
108. Подік І. І. Оцінювання сучасного стану податкової безпеки України. *Економіка та держава*. 2017. № 4. С. 46–51.
109. Подмазко О. М. Тіньова економіка: сутність та структура. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. №1. С. 148–155.
110. Попович В. Понятійний апарат як засіб відображення міждисциплінарного характеру тіньової економіки. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 1. С. 142–153.
111. Попович В. М. Економіко - кримінологічна теорія детінізації економіки : монографія. Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2001. 546 с.
112. Посохов І. М. Аналіз змісту поняття ризик і наукові підходи щодо визначення сутності ризику. *Збірник наукових праць «Вісник НТУ «ХП»*. 2012 . № 5. С. 101–108
113. Предборський В. А. Теоретичні аспекти тінізації економіки України в умовах трансформаційних процесів : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03. Харків, 2011. 34 с.
114. Прилипко Ю. І. Удосконалення деяких методів оцінки обсягів тіньового сектору. *Статистика України*. 2008. №1(40). С. 16–25.
115. Приходько В. П. Фінансова безпека як основна умова ефективного функціонування держави. *Агросвіт*. 2013. № 15. С. 7–10.
116. Про внесення змін до методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня тіньової економіки. Міністерство економіки України: веб-сайт. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=dce6fa7f-5a76-4112->

[8740-a8e24533a24f&title=NakazMinekonomikiVid20-01-2021-104-proVnesenniaZminDoMetodichnikhRekomendatsiiSchodoRozrakhunkuRivniaTinoviEkonomiki](https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text) (дата звернення: 13.01.2023).

117. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України № 1277 від 29.10.2013р. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення: 22.03.2021).

118. Про національну безпеку України : Закон України від 31 бер. 2023 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення: 03.08.2023).

119. Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text> (дата звернення: 04.09.2023).

120. Ревак І. О., Дудидра А. М. Механізм забезпечення економічної безпеки в системі економічної безпеки держави: теоретичний аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 246–255.

121. Рейкін В. С. Детінізація національної економіки в умовах невизначеності : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03. Львів, 2019. 42 с.

122. Рекуненко І. І., Бочкарьова Т. О., Кононенко С. В. Оцінка рівня фінансової безпеки України. *Причорноморські економічні студії*. 2019. № 40. С. 211–216.

123. Сак Т. В. Економічна безпека України: поняття, структура, основні тенденції. *Інноваційна економіка*. 2013. № 6. С. 336–340.

124. Северін М. І., Соломіна Г. В. Сутність та особливості здійснення рейдерства : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. сем., м. Дніпро, 24 листопада 2017 р. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 166–168.

125. Семібратова Я. Г., Іванченко Г. Ф. Методи оцінки тіньової економіки України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 6(3). С. 27–31.
126. Сервачук М. О., Антоненко В. М. Фінансова безпека економічних суб'єктів на макро- і мікрорівнях в контексті національної безпеки держави : квал. роб. маг. Луцьк : ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», 2023. 204 с.
127. Система національних рахунків 1993. Державний комітет статистики: веб-сайт. URL: https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesf/seriesf_2rev4_add1r.pdf (дата звернення: 14.01.2021).
128. Система національних рахунків 2008. Державний комітет статистики: веб-сайт. URL: <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/SNA2008Russian.pdf> (дата звернення: 14.01.2021).
129. Ситник Н., Прицак Я. Банківська система України в умовах війни: ризики та оцінка безпеки. *Молодий вчений*. 2023. № 6(118). С. 94–98.
130. Скорук О. В. Тіньова економіка: сутність, причини виникнення та шляхи подолання. *Економіка і суспільство*. 2017. № 11. С. 127–131.
131. Скриль В. В. Фінансова безпека страхового ринку України. *Науковий журнал «Економіка і регіон»*. 2023. № 3(90). С. 126–138.
132. Смоквіна Г. А. Фінансова безпека як стратегічна складова економічної безпеки України. *Економіка: реалії часу*. 2014. № 3 (13). С. 30–36.
133. Соломонова Л. В. Сучасний стан фінансово-економічної безпеки як складової національної безпеки України. *Інфраструктура ринку*. 2019. № 32. С. 488–494.
134. Супрунова І. В. Сутність тіньової економіки як структурної складової державної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 15 – 16. С. 153—157.

135. Супрунова І. В. Державна політика у сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. управ. : 25.00.05. Харків, 2021. 45 с.
136. Сухоруков А. І. Проблеми фінансової безпеки України : монографія. Київ : НППМБ, 2005. 140 с.
137. Телятник М. Ю. Стан страхового ринку України : зб. матеріалів VII Всеукр. наук.-практ. інтер.-конф. мол. учен. та студ., м. Умань, 19-20 листопада 2020 р. Умань : Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2020. С. 38–41.
138. Терещенко Б., Євтушенко М. Механізми банківського менеджменту та шляхи їх удосконалення : квал. роб. маг. Київ : Національний авіаційний університет. 2023. 97 с.
139. Тіньова економіка. Загальні тенденції січень-березень 2021 року. Міністерство економіки України: веб-сайт. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendantsiiTinovoiEkonomiki> (дата звернення: 11.10.2022).
140. Тіньова економіка. Загальні тенденції 2021 року. Міністерство економіки України: веб-сайт. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendantsiiTinovoiEkonomiki> (дата звернення: 11.10.2022).
141. Тіссен У. Тіньова економіка: методи прогнозування, проблеми кількісної оцінки та висновки для економічної політики. *Зрушення до ринкової економіки. Реформи в Україні: погляд зсередини*. 1997. С. 61.
142. Троцька В. М. Боргова безпека України. Наукові конференції: веб-сайт. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/901> (дата звернення: 01.07.2023).
143. Турчинов О. В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження. Київ : Артєк. 1995. 300 с.

144. Турчинов О. В. Тіньова економіка: закономірності, механізми функціонування, методи оцінки : монографія. Київ : НАН України, 1996. 199 с.
145. Україна – 130 – а у світі в Індексі економічної свободи – 2022. Рібертаріанець: веб-сайт. URL: <https://libertarian.com.ua/analitycs/blogs/yaroslav-romanchuk/novyj-resurs2.html> (дата звернення: 05.12.2023).
146. Фещенко В. В., Барановський О. І. Проект Концепції фінансової безпеки України. *Фінансовий ринок України*. 2004. № 7. С. 40-78.
147. Філософія безпеки : в 2 т. / редкол. : О. І. Барановський. Київ, 2014. Т. 1-2.
148. Франчук В. І. Аналіз методів оцінювання та виявлення тіньової економіки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. №1. С. 4–11.
149. Хаванов А. В. Критерії та показники економічної безпеки в умовах державної заборгованості на їх вплив на економіку України. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2012. № 1(5). С. 374–382.
150. Ходжаян А. Тіньова економіка як економічна категорія та об'єкт оцінювання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2014. 11(164). С. 74–90.
151. Хом'як М. С. Особливості тіньової економіки у фінансовому просторі України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 26 (2). С. 96 – 99.
152. Цвігун Т. В., Нечипорук О. І. Тінізація економіки: причини та особливості впливу на економічний розвиток. *Економіка і суспільство*. 2018. № 19 С. 251–254.
153. Чуй І. Р., Голдак С. М., Дума О. І. Податкова безпека як фактор підвищення фіскальної результативності податкової системи України. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. 2021. № 65. С. 151–160.
154. Шапуров О. О. Економічні аспекти тіньової економіки. *Економіка та держава*. 2011. № 10. С. 27–28.

155. Шепеленко О. В. Трансакційні витрати у перехідній економіці: проблеми теорії та практики : монографія. Донецьк : ДНУЄіТ ім. М. Туган-Барановського, 2007. 360 с.
156. Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія. Київ : НІСД, 1997. 144 с.
157. Шматковська Т. О., Тверда І. В. Тіньова економіка: дефініція, структура, причини виникнення та шляхи мінімізації. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. №1(21). С. 177–185.
158. Якість життя. Вимірювання якості життя в Україні: веб-сайт. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/59adf99aed5db656c02288d8a2a0a3411651dc4464211cfb716f19b63aacefec.pdf> (дата звернення: 23.10.2023).
159. Якість життя в Україні: оцінки експертів. Урядовий кур'єр: веб-сайт. URL: [https://ukurier.gov.ua/uk/articles/yakist-zhittya-v-ukrayini-ocinki-ekspertiv/#:~:text=На%20основі%20отриманих%20показників%20країнам,Туреччини\)%2C%20середнім%20\(з%20пострадянських](https://ukurier.gov.ua/uk/articles/yakist-zhittya-v-ukrayini-ocinki-ekspertiv/#:~:text=На%20основі%20отриманих%20показників%20країнам,Туреччини)%2C%20середнім%20(з%20пострадянських) (дата звернення: 30.10.2023).
160. Burlutsky, S. V., Burlutskaya, S. V. (2015). Ekonomichna ta finansova bezpeka rehioniv v umovakh detsentralizatsii [Economic and financial security of regions in decentralization]. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia - Bulletin of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University*. № 6. P. 16–21. (in Ukrainian).
161. Cagan P. (1958). The demand for currency relative to the total money supply. *Journal of Political Economy*. № 66:3. P. 302–328.
162. Contini B. (1995). The Irregular Economy of Italy: a Survey of Contributions. Guide-book to statistics on the hidden economy: conference of European statisticians, United Nations, USA 1992.
163. Feige E. (1980). A new perspective on macroeconomic phenomena: the Theory and measurement of the unabsorbed sector in the US economy. *American Economic Association Proceedings*. pp. 1-63.

164. Feige E. L. (1990). Defining and Estimating Underground and Informal Economies: *The New Institutional Economic Approach, World Development*. 18. № 7. P. 990.
165. Feige E. L. (2007). The Underground economies. Tax evasion and information distortion. *Cambridge: Cambridge University Press*. 389 p.
166. Fleming M. H. (2000). The Shadow Economy. *Journal of International Affairs*. № 532. P. 64–89.
167. Frans A. (1992). Guide-book to statistics on the hidden economy: conference of European statistician. *United Nations*. P. 67–78.
168. Geets V. M. (1998). Kontsepsiia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [The concept of economic security of Ukraine]. *Ekonomist*. № 7-9. P. 63–82. [in Ukrainian]
169. Gutmann P. M. (1997). The Subterranean Economy. *Financial Analysts Journal*. Vol. 33 (6). P. 26–34.
170. Gutmann P. M. (1977). The Subterranean Economy. *Financial Analysts Journal*. № 34 (1). P. 24–27.
171. Indeks ekonomichnoyi svobody [Index of economic freedom]. (2024). Retrieved from: <https://www.heritage.org/index/> [in Ukrainian].
172. Indeks ekonomichnoyi svobody 2023 Indeks ekonomichnoyi svobody 2023 [Index of economic freedom 2023]. (2023). Retrieved from: <https://gfmag.com/data/economic-freedom-by-country/> [in Ukrainian].
173. Indeks yakosti zhyttya za krayinamy 2010 – 2023 [Quality of Life Index by Country 2010 – 2023]. (2023). Retrieved from: https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp#:~:text=Quality%20of%20Life%20Index%20by%20Country%202023%20,%20%2064.9%20%2028%20more%20rows%20 [in Ukrainian].
174. Lackó M. (2000). Hidden Economy – An unknown quantity: Comparative analysis of hidd eneconomics in Transition countries 1989-95. *Economics of Transition*. № 8/1. P. 117–149.
175. Marina A. S. (2013). Finansova bezpeka krainy v umovakh finansovoi intehratsii: kontseptualni polozhennia [Financial security of the country in terms of

financial integration: conceptual provisions]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomika - Bulletin of Odessa National University*. № 18, 2 (1). P. 22–25. [in Ukrainian]

176. Melyh O. (2013). Finansova bezpeka derzhavy: sutnist, kryterii otsinky ta preventyvni zakhody zmitsnennia [Financial security of the state: essence, evaluation criteria and preventive measures of strengthening]. *Ekonomichnyj analiz*. № 12 (2). Pp. 266–272. [in Ukrainian]

177. Muschinska H. Yu. (2004). Some theoretical aspects of the shadow economy. *Nauchno-tehnicheskyy sbornyk*. № 61. P. 258–262.

178. Opodatkuvannya neformal'noyi ekonomiky v YES [Taxation of the Informal Economy in the EU]. (2022). Retrieved from: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU\(2022\)734007_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734007/IPOL_STU(2022)734007_EN.pdf) [in Ukrainian].

179. Petrenko S. (2004). Shadow economy: reasons for the appearance and impact on the legalized sector of the economy. *Vestnik buhgaltera i auditora Ukrainy*. № 3. P. 40-42.

180. Smith Ph. (2006). Assessing the Size of underground economy: the Canadian statistical perspectives. *Statistics Canada*. № 28. P. 1–25.

181. Stolyarenko O. O., Luzhetskaya I. M., Sorochinskaya M. M. (2015). Finansova bezpeka yak skladova ekonomichnoi bezpeky derzhavy [Financial security as a component of economic security of the state]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy - Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*. № 25.3. P. 305–308. [in Ukrainian]

182. Systema natsional'nykh rakhunkiv 1993r [System of National Accounts 1993]. (1993). Retrieved from: <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/1993sna.pdf> [in Ukrainian].

183. Tanzi V. (1986). The Underground Economy in the United States: Reply to Comments by Feige, Thomas, and Zilberfarb. *Jstor*. Vol. 33. № 4. C. 799–811.

184. Tanzi V. (1980). The underground economy in the United States: Estimates and implications. *Banca Nazionale del Lavoro*. № 135:4. P. 427-453.

185. Tanzi V. (1999). Uses and Abuses of Estimates of the Underground Economy. *The Economic Journal*. № 109. P. 338–347.
186. Thomas J. (1999). Quantifying the black economy: «measurement without theory» yet again? *The Economic journal*. №109. P. 381–389.
187. Torgler B., Schneider F. (2007). Shadow economy, tax morale, governance and institutional quality: a panel analysis. *Discussion paper series*. № 2563. P. 54.
188. Yevropeys'ka systema rakhunkiv ESA 1995 [European system of accounts ESA 1995]. (1995). Retrieved from: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5826305/CA-15-96-001-EN.pdf/aec2852-bed2-46d2-9534-5859d3c911d5?t=1421233881000> (in Ukrainian).

ДОДАТКИ

Сутність поняття «фінансова безпека»

Фінансову безпеку розглядають як	«стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни»
	«такий стан фінансово - кредитної сфери держави, який характеризується збалансованістю й якістю системної сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати захист національних фінансових інтересів, достатні обсяги фінансових ресурсів для усіх суб'єктів господарювання і населення, а в цілому в цілому - ефективне функціонування національної економічної системи і соціальний розвиток»
	«важлива складова частина економічної безпеки індивіда, підприємництва, галузі господарського комплексу, сектору національної економіки, економічної системи, регіону, держави, суспільства (а отже, і національної безпеки), міждержавних економічних утворень і світового господарства загалом, що базується на незалежності, ефективності та конкурентоспроможності фінансово - кредитної сфери, яка відображається через систему критеріїв і показників збалансованість фінансів, достатню ліквідність активів у наявність необхідних грошових, страхових і золотовалютних резервів»
	«ступінь захищеності життєво важливих фінансових інтересів економічних агентів на усіх рівнях фінансових відносин»
	«рівень забезпеченості громадянина, домашнього господарства, верств населення, підприємства, організації, установи, регіону, галузі сектору економіки, економічної системи, ринку, держави, суспільства, міждержавних утворень, світового співтовариства фінансовими ресурсами, достатніми за обсягом і раціональними за структурою, для задоволення їхніх потреб і виконання їхніх зобов'язань»
	«стан фінансової, грошово – кредитної, валютної, бюджетної, податкової, розрахункової, інвестиційної, митно – тарифної, банківської, страхової та фінансової системи, а також системи ціноутворення, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю відвернути зовнішню фінансову експансію, дефолт, забезпечити фінансову стійкість (стабільність), ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання»
	«стан фінансових потоків в економіці, що характеризується збалансованістю і наявністю апробованих механізмів регулювання і саморегулювання»
	«якість фінансових інструментів, послуг і технологій, що запобігає негативному впливу можливих прорахунків і прямих зловживань на фінансовий стан наявних та потенційних клієнтів фінансових установ і компаній, а також гарантує (у разі потреби) повернення вкладених коштів; цілеспрямований комплекс заходів фінансової, монетарної, валютної, антиінфляційної, податкової, митної, бюджетної, інвестиційної, боргової і цінової політик для забезпечення стабільності фінансово-кредитної сфери та її цілісності, потреби суспільства у фінансових ресурсах для стійкого розширеного відтворення»
	«уможливлення надмірної залежності національної економіки від іноземного спекулятивного капіталу й використання фінансово-кредитної сфери для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; нейтралізації (мінімізації негативних наслідків) прояву фінансових криз, деструкції фінансових потоків, усебічного розвитку фінансових відносин та процесів»

	«створення сприятливого ділового й інвестиційного клімату»
	«суворого контролю за формуванням і розподілом фінансових ресурсів»
	«важлива складова економічної безпеки, яка має прояв на усіх рівнях фінансових відносин (мікро-, мезо-, макро-, мегаекономічний рівні), й спрямована на захист життєво важливих фінансово-економічних інтересів особистості, домогосподарства, підприємства, організації, установи, галузі господарського комплексу, підсистем національної економіки, регіону, держави, економічної системи на рівні світового господарства через дослідження джерел зародження можливих небезпек і потенційних загроз, та вжиття необхідних цільових заходів щодо нейтралізації дестабілізуючих чинників й мінімізації / елімінації ендегенних й екзогенних загроз з метою досягнення фінансової незалежності, стабільності, забезпечення збалансованого розвитку фіскальної сфери, банківського та небанківського фінансового секторів, ефективного здійснення митної справи, реалізації обґрунтованої грошово-кредитної, антиінфляційної та валютної політики, здійснення виваженої боргової політики, поліпшення інвестиційного клімату, зміцнення фінансового потенціалу реального сектору економіки, суб'єктів господарювання, домашніх господарств»

*складено автором на основі [59, 88, 117, 147]

Підходи щодо трактування поняття «фінансова безпека держави» різними науковцями

Автор	Визначення
В. Приходько	«стан фінансової, грошово – кредитної, бюджетної, валютної, банківської й податкової системи, який може забезпечити ефективне функціонування держави, підтримуючи її економічну стійкість у глобальному середовищі»
Н. Бударіна	«стан фінансово – кредитної сфери держави, яка характеризується збалансованістю і якістю фінансових інструментів, стабільністю до внутрішніх і зовнішніх негативних факторів, здатністю забезпечити достатні обсяги фінансових ресурсів для всіх суб'єктів господарювання»
В. Фещенко	«стан захищеності життєво важливих (ключових) інтересів держави, регіонів, підприємницьких структур та громадян у фінансовій сфері від впливу негативних чинників (загроз)»
Білик М. Д.	«фінансова безпека держави, це такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання»
Пастернак-Таранушенко Г.А.	«фінансова грошова безпека – різновид безпеки, що має вплив на всі галузі економіки держави. Оскільки гроші є еквівалентом вартості будь-яких товарів, вони (через ціну) є чинником, спроможним дестабілізувати економічне становище в країні. Гроші – не тільки паперові або монетні знаки обміну, купівлі або продажу, а ще й безготівкові перекази та цінні папери (акції, векселі, сертифікати, облігації тощо), що визначають фінансовий стан держави. Величезне значення має банківська система країни, яка реалізує всі операції, що стосуються обігу грошей та цінних паперів. Саме банки здатні стабілізувати або дестабілізувати фінансове становище держави»
Сенчагов В.К.	«під системою фінансової безпеки розуміється створення таких умов функціонування фінансової системи, за яких. По-перше, гранично мала можливість переспрямування фінансових потоків до незакріплених законодавчими нормативними актами сфери їх використання і, по-друге, до мінімуму знижено можливість явного зловживання фінансовими коштами»
Сухоруков А.І., Ладюк О.Д.	«фінансова безпека держави – це захищеність інтересів держави у фінансовій сфері, або такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, що гарантує спроможність держави ефективно формувати, зберегти від надмірного знецінення та раціонально використовувати фінансові ресурси країни для забезпечення її соціально-економічного розвитку і обслуговування фінансових зобов'язань»
Губський Б.В.	«під фінансовою безпекою слід розуміти стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової системи, який характеризується спроможністю держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної

	системи, її структурну збалансованість, стійкість до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів»
В. Койло	«стан фінансової системи, який демонструє ступінь захищеності фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення суспільних потреб та виконання існуючих зобов'язань, а також захищеності інтересів суб'єктів на всіх рівнях фінансових відносин від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також забезпечує фінансові умови для стабільного соціально – економічного розвитку та її стійкість до фінансових шоків»
О. Мелих	«захищеність фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин; певний рівень фінансової незалежності, стабільність і стійкість фінансової системи країни в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів, що складають загрозу фінансовій безпеці»
О. Столяренко І. Лужецька М. Сорочинська	«одна з важливих складових економічної безпеки, яка забезпечує захищеність інтересів держави у фінансовій сфері (бюджетної, податкової та грошово – кредитної систем) та її захищеність від внутрішніх та зовнішніх загроз»
А. Марина	«здатність фінансової системи держави та її складових елементів залучатися до світового фінансового простору для забезпечення динамічного розвитку фінансових відносин суб'єктів господарської діяльності як в середині країни так і за її межами, створення сприятливих умов та необхідних фінансових ресурсів для розширеного відтворення, економічного росту країни»
В. Геєць	«стабільний розвиток фінансової системи країни та її стійкість до потенційно негативного впливу зовнішніх та внутрішніх шоків»
С. Бурлуцький	«сукупність компонентів фінансової системи, спосіб взаємодії яких створює сприятливі фінансові умови для функціонування соціально – економічної системи»
І. Микитюк	«система, яка забезпечує стабільність фундаментальних фінансових відносин та пропорцій розвитку держави, які формують захищеність її фінансових інтересів»
Г. Калач	«специфічний вид суспільно – економічних відносин, які виникають між державою та суб'єктами соціально – економічних відносин щодо забезпечення оптимального стану фінансової системи держави та захист її національних інтересів в умовах функціонування глобальної фінансової системи»
О. Підхомний	«здатність уникати прояву загроз, що можуть спричинити фінансові втрати; рівень етики й компетентності її населення і, насамперед, посадових осіб у справі уникнення несправедливого та нефективного розподілу фінансових ресурсів; узагальнена характеристика можливих наслідків конфлікту інтересів учасників фінансових угод»

*складено автором на основі [11, 12, 20, 37, 69, 72, 89, 103, 106, 115, 136, 146, 160, 168,

175, 181]

Підходи щодо трактування поняття «тіньова економіка» різними науковцями

Вчений	Трактування сутності тіньової економіки
Зарубіжні науковці	
А. Френз	«тіньова економіка - це діяльність, що не зараховується до ВВП через відсутність методологічної бази обліку нелегального виробництва товарів і послуг, її компоненти - прихована діяльність самозайнятих та прихована діяльність зайнятих, що працюють додатково»
П. Гутманн	«тіньова економіка - це будь-яка економічна діяльність, не врахована офіційною статистикою, а її основні складові – нелегальна, прихована, неформальна»
Б. Контіні	«тіньова економіка як «невидима» діяльність, яка враховує – тіньову (приховану) економіку і незаконну діяльність»
Д. Томас	«тіньова економіка - дії, які не враховують при розрахунку національного доходу»
В. Танзі	«тіньова економіка - виробництво (або дохід), не врахований в офіційній статистиці»
Є. Фейг	«тіньова економіка - економічні дії, які включають свідомі зусилля уникнути офіційного виявлення»
Ф. Сміт	«тіньова економіка - виробництво на ринку товарів і послуг, законне чи не законне, яке не виявляється в офіційних оцінках валового внутрішнього продукту»
Вітчизняні науковці	
О. Турчинов	«тіньова економіка - це економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства»
В. Попович	«тіньова економіка - це такий стан розвитку кризових, криміногенних процесів в економіці, коли доходи злочинного походження стали засобом скоєння нових, нерідко більш небезпечних злочинів, а отримані за рахунок їх скоєння доходи перестали мати споживчий характер, а трансформувались у базу відтворення незаконних капіталів і криміногенного потенціалу у всіх сферах цивільно-правових, організаційно-регулятивних і суспільно-економічних відносин»
О. Гузенко	«тіньова економіка включає всю економічну діяльність, яка не враховується офіційною статистикою і не відбивається у ВВП»
С. Петренко	«тіньова економіка фактично не контрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін та споживання товарно-матеріальних цінностей та послуг»
Т. Корягіна	«тіньова економіка - будь-яка діяльність з виробництва товарів або надання послуг, яка не фіксується офіційною статистикою»
Н. Муцинська	«тіньова економіка - це діяльність юридичних та фізичних осіб, спрямована на отримання доходів від легальних або нелегальних видів діяльності в грошовому або натуральному виразі, які не враховуються офіційною статистикою»
Ю Ванькович	«тіньова економіка - це вид економічної діяльності, який статистично не опубліковується, приховується від держави та офіційно не зареєстрований і поділяється на такі складові, як неофіційна економіка, підпільна економіка та фіктивна економіка»

О. Носова	«тіньова економіка - це системне явище господарювання асоціальної природи, що притаманне країнам з будь-яким соціально-економічним ладом, а також виражає різний рівень інтенсивності соціальної небезпеки та відображає форму кризи державного управління економіки як дисфункціональність»
В. Кубатко	«тіньова економіка - система неконтрольованих і нерегламентованих державою, неформальних та протиправних економічних відносин між органами державного регулювання, виробниками, працівниками, споживачами й посередниками, що реалізуються усвідомлено та/або опосередковано, з приводу виробництва, розподілу, споживання та обміну товарами й послугами, в наслідок цього завдаються економічні, соціальні та екологічні збитки державі й суспільству»
В. Предборський	«тіньова економіка - це системне явище господарювання асоціальної природи з роду інтенсивності соціальної небезпеки, яка є формою кризи державного регулювання економіки в умовах процесів трансформації та виявлення в розвитку його дисфункціональності»
І. Мазур	«тіньова економіка - складне соціально – економічне явище, представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але переважно аморальних економічних відносин, що виникають між суб'єктами економічної діяльності з метою отримання надприбутку за рахунок приховування доходів і ухилення від сплати податків»

*складено автором на основі [22, 38, 71, 76, 85, 98, 110, 113, 143, 162, 165, 167, 169, 177, 179, 180, 185, 186]

Основні групи класифікації явищ прояву тіньової економіки

Класифікаційна ознака	Елементи
Стадії суспільного виробництва	Тіньове виробництво (невраховане, приховане виробництво)
	Тіньовий розподіл (використання державного майна в особистих цілях, незаконний розподіл доходів)
	Тіньовий обмін (бартерні операції (толінг), завищення цін, спекуляції, обман покупців)
	Тіньове споживання (споживання продуктів власного виробництва домогосподарствами, користування послугами без будь-якого оформлення відносин)
Суб'єкти тіньової економічної діяльності	Суб'єкти кримінальних правовідносин, які знаходяться на «вершині» тіньових схем
	"Тіньовики - господарники" (банкіри, дрібні та середні підприємці);
	Наймані працівники, які здійснюють фізичну та інтелектуальну діяльність (дрібні та середні працівники державних установ, переважний обсяг доходів яких становлять хабарі)
Сектор економіки	Виробничий сектор
	Сектор домашніх господарств
	Сектор державного управління
	Фінансовий сектор
	Сектор некомерційних підприємств
	Інші сектори економіки
Галузева оцінка	Промисловість
	Сільське господарство
	Будівництво
	Торгівля
	Та інше
За структурою	"Сіра" економіка
	"Темно-сіра" економіка
	"Кримінально-чорна" економіка
	"Криваво-чорна" економіка
Види ринків	Ринок капіталу
	Ринок праці
	Ринок землі
	Ринок інформації
	Ринок кінцевої продукції
За економічною природою	Ухилення від сплати
	Використання недосконалості законодавства
	Корупційна
	Кримінальна
Характер результатів економічної діяльності	Продуктивна економіка (тіньове виробництво товарів та послуг)
	Фіктивна економіка (приписки, хабарництво, обман споживачів)
	Непродуктивна (кримінальна) економіка, (незаконний перерозподіл доходів, створених раніше: вимагання, крадіжки, грабїж)
Спосіб отримання тіньових доходів	Приховування фактичного обсягу виробленої (або реалізованої) продукції, виконання робіт, надання послуг
	Завищення або заниження витрат

	Використання службового становища для одержання тіньових доходів
	Порушення встановлених правил і норм, обман покупців
	Всі види злочинів проти власності (вимагання, шахрайство, крадіжки)
Соціальна значущість	Творчий (позитивний) характер (створення робочих місць, зняття соціальної напруженості, запобігання банкрутству підприємств)
	Деструктивний (негативний) характер (зниження доходів держбюджету, відсутність соціального захисту осіб, які працюють у тішовій економіці)
За інституціями	Органів загальнодержавної влади
	Державних органів місцевого рівня
	Органів місцевого самоврядування
	Підприємств, організацій
Соціально-нормативна характеристика поведінки суб'єктів господарювання	Тішова економіка формальних зв'язків (дії господарюючих суб'єктів визначаються застарілими, але ще сприймаються суспільством, тому є функціонуючими нормами і привалами поведінки, підпорядкування)
	Тішова економіка неформальних зв'язків (система неформальних відносин, основу якої складають особисті відносини, доповнює офіційно встановлений порядок зв'язків між суб'єктами того чи іншого процесу)
	Економіка традиційних зв'язків (система відносин в неофіційній економіці (економічні відносини) – підтримуються всі соціальні норми поведінки)
	Економіка кримінальних зв'язків (система відносин у кримінальній, підпільній, фіктивній економіці) – порушуються всі соціальні норми поведінки
За формою власності	Тішова діяльність приватних господарюючих суб'єктів
	Тішова діяльність домашніх господарств та некорпоративних економічних відносин
	Тішова діяльність державних підприємств (організацій)
За юридичним статусом господарюючих економічних одиниць	Офіційно зареєстровані господарюючі суб'єкти, що мають приховане виробництво
	Офіційно не зареєстровані господарюючі суб'єкти: — фізичні особи, що виробляють товари або надають послуги, не зареєстровані як приватні підприємці і не оформляють їх у юридичній формі; — юридичні особи, що виробляють товари або надають послуги, але при цьому не зареєстровані в податкових органах і органах статистики
За ментальністю	Не володіли податковою інформацією
	Вважали, що їх дії не є порушенням
	Недостатня кваліфікація виконавців
	Інтереси збагачення
Форми незаконного перерозподілу доходів і активів	Корупційні дії
	Всі види злочинів проти власності (шахрайство, крадіжки, грабежі, розбій, привласнення або розтрата майна; заволодіння з корисливою метою майном шляхом зловживання службовим становищем; вимагання)

	Господарські злочини (порушення законодавчо встановлених норм і правил, обман покупців)
	Будь-які форми нелегального вивозу капіталу
	Посадові злочини (хабарництво, зловживання службовим становищем, посадовий підлог)
	Інші види злочинів (виготовлення і збут підроблених цінних паперів, банківських білетів, цінних паперів, продаж зброї)
Характер взаємовідносин суб'єктів господарювання	Організація – держава
	Індивід – держава
	Організація - організація
	Індивід - організація

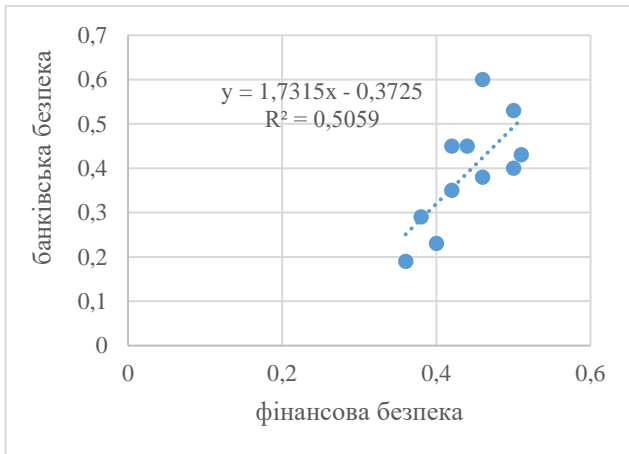
*складено автором на основі [23, 109, 143, 151, 157]

Вихідні дані для проведення кореляційного аналізу взаємозв'язків тіньової економіки розрахованої за різними методами з складовими елементами фінансової безпеки держави та її інтегральним показником за 2012 – 2022 рр.

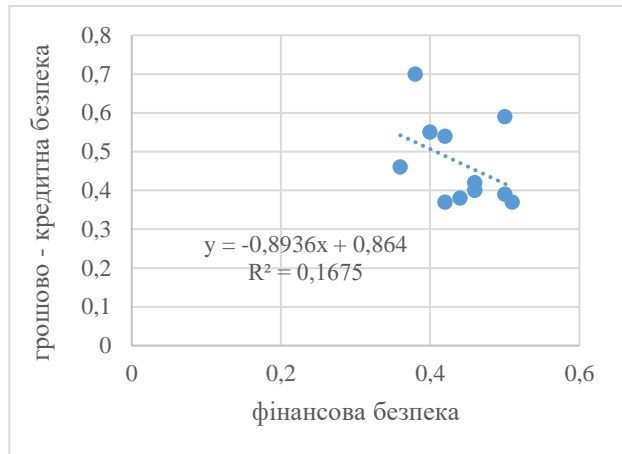
Показники	Роки										
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Фінансова безпека											
Фінансова безпека (У)	0,46	0,50	0,38	0,36	0,40	0,42	0,46	0,42	0,38	0,35	0,51
Банківська безпека (X ₁)	0,60	0,53	0,29	0,19	0,23	0,35	0,38	0,45	0,45	0,61	0,43
Боргова безпека (X ₂)	0,27	0,24	0,04	0,02	0,15	0,20	0,17	0,42	0,39	0,39	0,37
Валютна безпека (X ₃)	0,60	0,44	0,26	0,36	0,38	0,40	0,42	0,41	0,46	0,49	0,47
Безпека небанківського фінансового ринку (X ₄)	0,50	0,49	0,46	0,34	0,32	0,30	0,31	0,35	0,34	0,34	0,44
Бюджетна безпека (X ₅)	0,84	0,56	0,47	0,48	0,47	0,61	0,67	0,64	0,66	0,67	0,34
Грошово - кредитна безпека (X ₆)	0,40	0,59	0,70	0,46	0,55	0,54	0,42	0,37	0,38	0,39	0,37
Економічна безпека (X ₇)	0,33	0,34	0,30	0,31	0,32	0,33	0,33	0,34	0,35	0,36	0,39
Енергетична безпека (X ₈)	0,34	0,39	0,45	0,39	0,35	0,36	0,37	0,38	0,40	0,40	0,39
Виробнича безпека (X ₉)	0,53	0,53	0,52	0,51	0,49	0,45	0,46	0,47	0,44	0,40	0,37
Макроекономічна безпека (X ₁₀)	0,38	0,40	0,33	0,31	0,30	0,30	0,31	0,31	0,30	0,29	0,27
Інвестиційно - інноваційна безпека (X ₁₁)	0,37	0,35	0,30	0,23	0,17	0,17	0,18	0,19	0,19	0,17	0,13
Соціальна безпека (X ₁₂)	0,62	0,64	0,57	0,48	0,40	0,41	0,42	0,42	0,42	0,41	0,37
Продовольча безпека (X ₁₃)	0,44	0,47	0,52	0,59	0,63	0,63	0,63	0,76	0,77	0,78	0,76
Демографічна безпека (X ₁₄)	0,45	0,46	0,46	0,43	0,41	0,42	0,41	0,42	0,43	0,43	0,37
Зовнішньоекономічна безпека (X ₁₅)	0,30	0,32	0,35	0,33	0,30	0,30	0,31	0,31	0,29	0,28	0,25
Тіньова економіка											
Монетарний метод (X ₁)	30	29	33	33	33	31	32	30	31	32	46
Електричний метод (X ₂)	28	30	38	35	31	29	27	26	24	27	41
Метод збитковості підприємств (X ₃)	31	31	35	30	25	25	23	24	27	21	34
Метод "Витрати населення - роздрібний товарооборот і послуги"(X ₄)	36	35	38	39	33	33	28	25	23	21	34

*складено автором на основі [62, 73, 117, 139, 140]

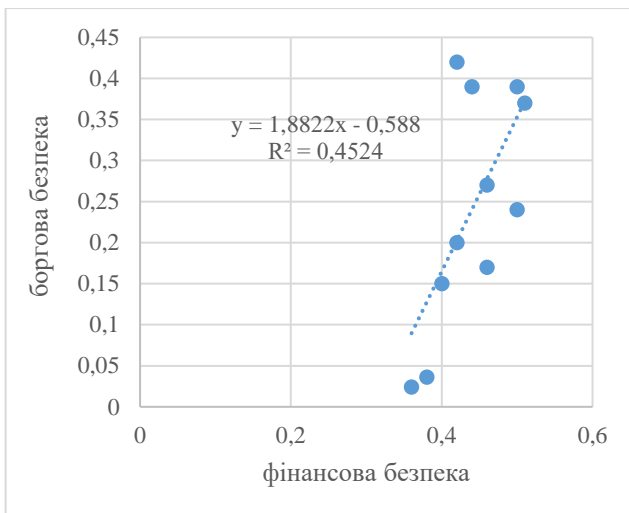
Кореляційні поля взаємозв'язку факторних ознак з результативною ознакою

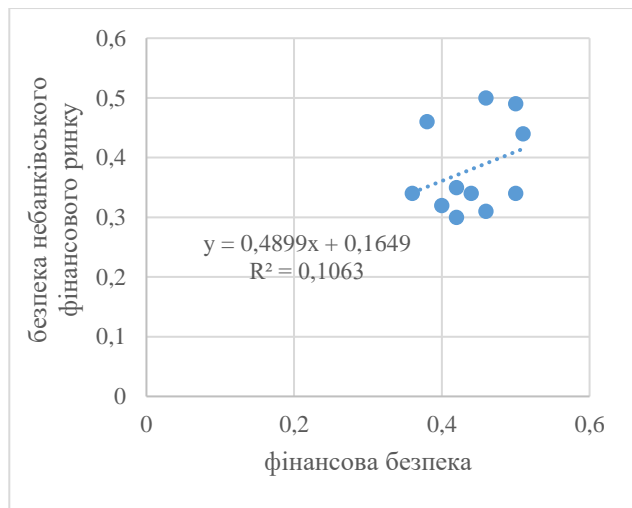
а) кореляційне поле залежності фінансової безпеки України від банківської безпеки

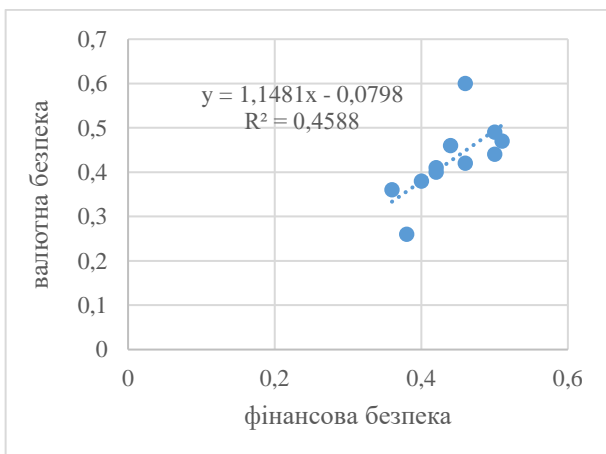
д) кореляційне поле залежності фінансової безпеки України від грошово - кредитної безпеки

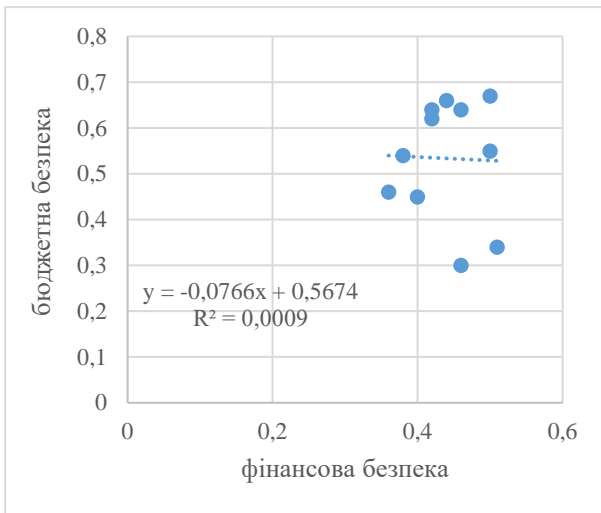
б) кореляційне поле залежності фінансової безпеки України від боргової безпеки

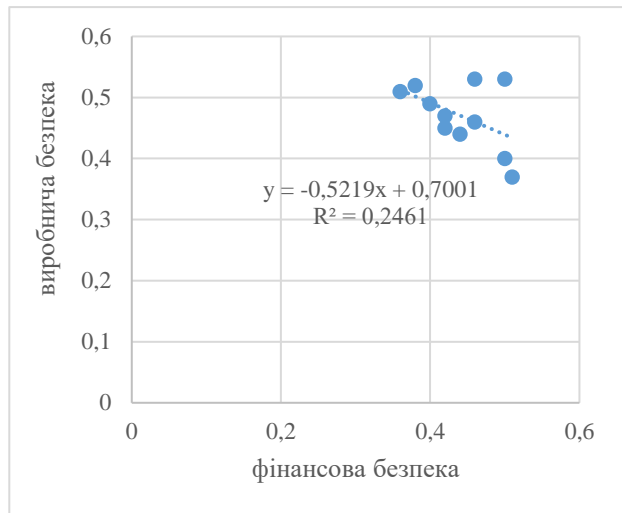
г) кореляційне поле залежності фінансової безпеки України від безпеки небанківського фінансового ринку

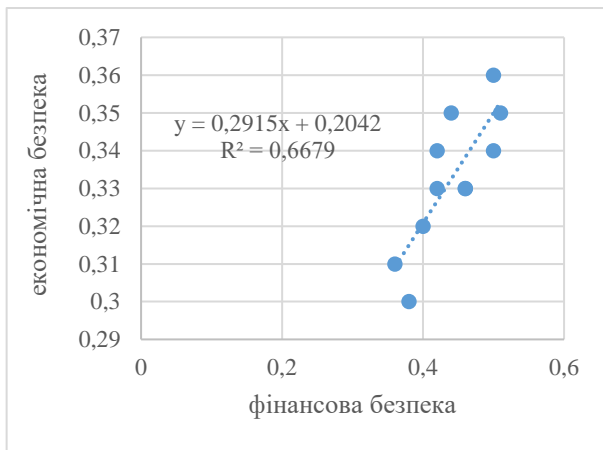
в) кореляційне поле залежності фінансової безпеки України від валютної безпеки

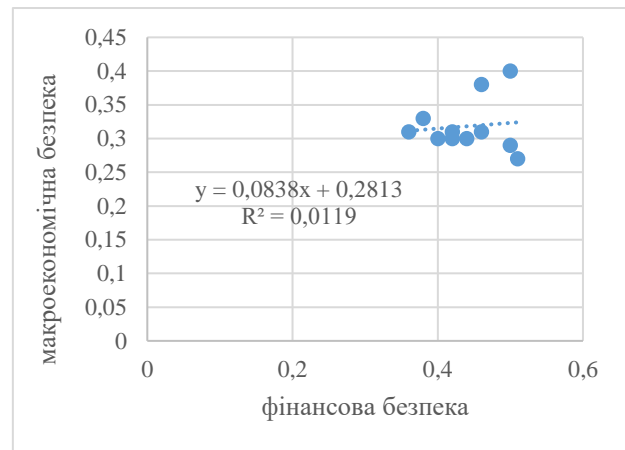
е) кореляційне поле залежності фінансової безпеки України від бюджетної безпеки

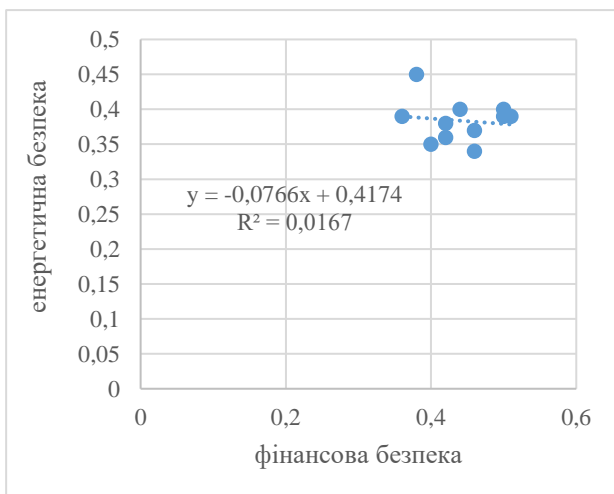
е) кореляційне поле залежності фінансової безпеки України від виробничої безпеки

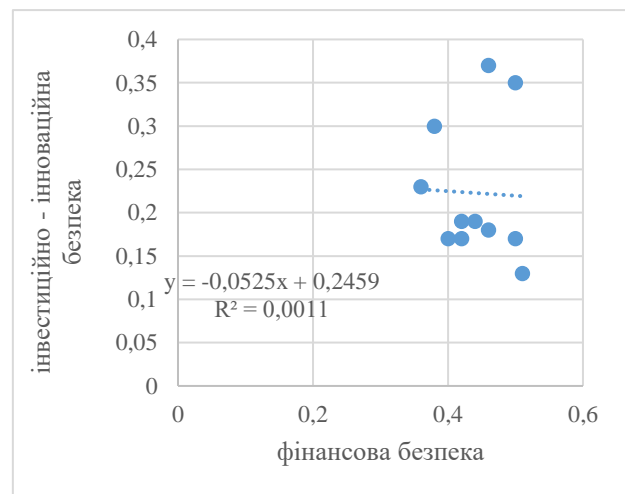
е) кореляційне поле залежності фінансової безпеки України від економічної безпеки

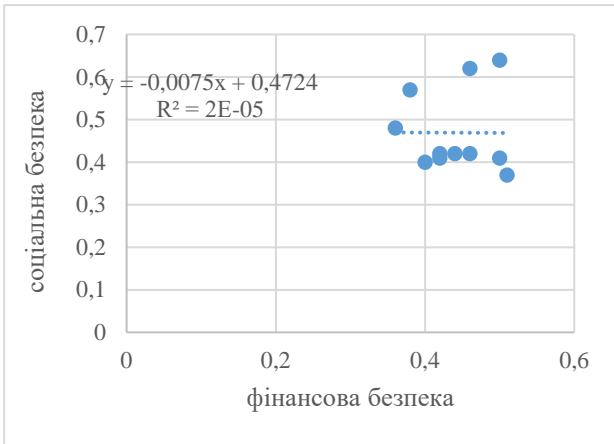
е) кореляційне поле залежності фінансової безпеки України від макроекономічної безпеки

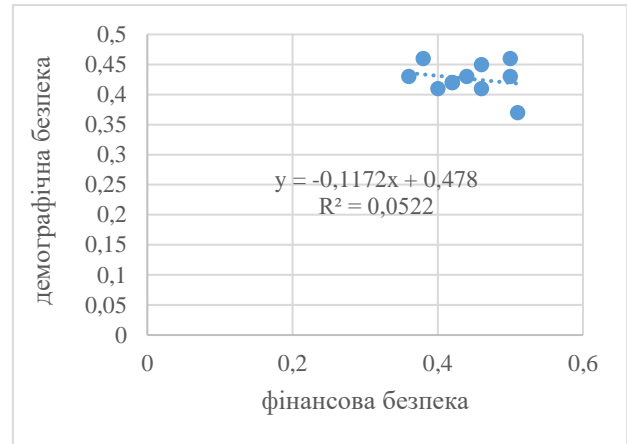
е) кореляційне поле залежності фінансової безпеки України від енергетичної безпеки

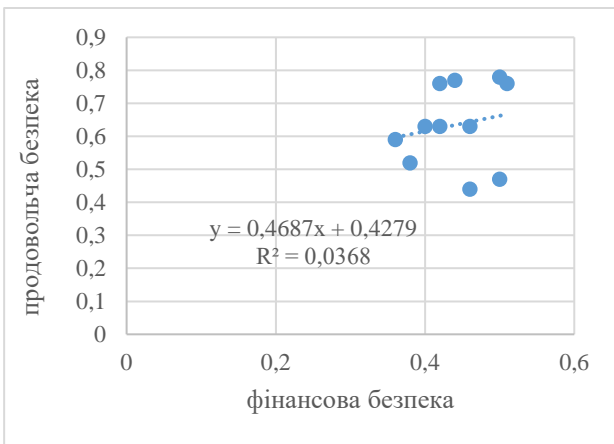
е) кореляційне поле залежності фінансової безпеки України від інвестиційно - інноваційної безпеки

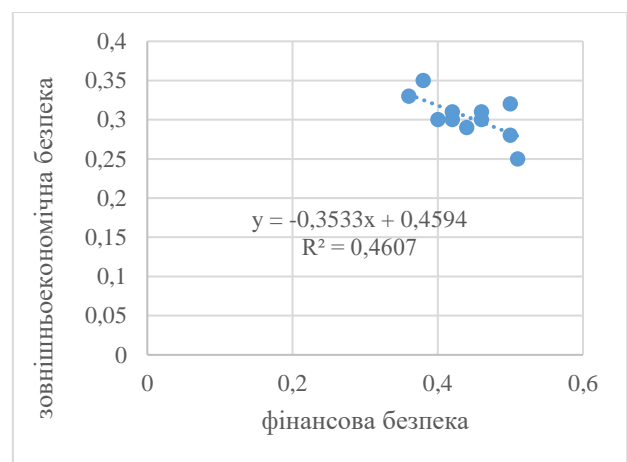
е) кореляційне поле залежності фінансової безпеки України від соціальної безпеки

е) кореляційне поле залежності фінансової безпеки України від демографічної безпеки

е) кореляційне поле залежності фінансової безпеки України від продовольчої безпеки

е) кореляційне поле залежності фінансової безпеки України від зовнішньоекономічної безпеки

**Кореляційна матриця системних взаємозв'язків фінансової безпеки з іншими елементами економічної безпеки
держави**

	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	X ₁₀	X ₁₁	X ₁₂	X ₁₃	X ₁₄	X ₁₅
Y	1															
X ₁	0,7112	1														
X ₂	0,6726	0,6563	1													
X ₃	0,6774	0,7689	0,6375	1												
X ₄	0,3261	0,5609	-0,0019	0,2521	1											
X ₅	-0,0296	-0,1019	0,2053	-0,2961	-0,5840	1										
X ₆	-0,4092	-0,3734	-0,7109	-0,6859	0,2471	0,0070	1									
X ₇	0,8172	0,5861	0,9184	0,6677	-0,0758	0,2608	-0,6853	1								
X ₈	-0,1294	-0,2343	-0,1484	-0,5817	0,2030	0,3164	0,3764	-0,1516	1							
X ₉	-0,4960	-0,0123	-0,6089	-0,2195	0,3827	-0,2047	0,5696	-0,6953	-0,0635	1						
X ₁₀	0,1089	0,5240	-0,1937	0,2253	0,6849	-0,2190	0,3649	-0,2083	-0,1153	0,7963	1					
X ₁₁	-0,0328	0,4299	-0,2986	0,1473	0,7689	-0,3235	0,4140	-0,3519	0,0539	0,8216	0,9458	1				
X ₁₂	-0,0040	0,4006	-0,3301	0,0881	0,7864	-0,3015	0,4751	-0,3547	0,1210	0,8039	0,9448	0,9920	1			
X ₁₃	0,1918	-0,1359	0,6307	0,0342	-0,5959	0,4426	-0,6031	0,6151	0,1317	-0,8580	-0,8394	-0,8684	-0,8742	1		
X ₁₄	-0,2284	0,1975	-0,3153	-0,1021	0,4226	0,1562	0,5224	-0,3438	0,2795	0,7692	0,7744	0,8382	0,8352	-0,6566	1	
X ₁₅	-0,6787	-0,3287	-0,7234	-0,6298	0,1094	0,1835	0,6817	-0,7897	0,3407	0,8301	0,4910	0,5641	0,5777	-0,6116	0,7322	1

*складено автором на основі [73, 117]

Матриця нормалізованих змінних

X*=	1,7078	0,2003	2,0371	-0,6374	1,1339	1,5981
	1,1361	-0,0129	0,1600	1,0927	1,1339	2,1151
	-0,8242	-1,4626	-1,9518	2,0944	0,9449	0,3055
	-1,6410	-1,5478	-0,7786	-0,0911	0,7559	-0,2115
	-1,3143	-0,6525	-0,5439	0,7285	0,3780	-0,4700
	-0,3341	-0,2972	-0,3093	0,6374	-0,3780	-0,4700
	-0,0891	-0,5103	-0,0747	-0,4553	-0,1890	-0,2115
	0,4827	1,2662	-0,1920	-0,9106	0,0000	-0,2115
	0,4827	1,0530	0,3946	-0,8195	-0,5669	-0,4700
	0,0743	1,0530	0,7466	-0,7285	-1,3229	-0,7285
	0,3193	0,9109	0,5119	-0,9106	-1,8898	-1,2456

*складено автором на основі [73, 117]

Матриця транспонованих змінних

$X^*T=$	1,7078	1,1361	-0,8242	-1,6410	-1,3143	-0,3341	-0,0891	0,4827	0,4827	0,0743	0,319292
	0,2003	-0,0129	-1,4626	-1,5478	-0,6525	-0,2972	-0,5103	1,2662	1,0530	1,0530	0,910867
	2,0371	0,1600	-1,9518	-0,7786	-0,5439	-0,3093	-0,0747	-0,1920	0,3946	0,7466	0,511938
	-0,6374	1,0927	2,0944	-0,0911	0,7285	0,6374	-0,4553	-0,9106	-0,8195	-0,7285	-0,9106
	1,1339	1,1339	0,9449	0,7559	0,3780	-0,3780	-0,1890	0,0000	-0,5669	-1,3229	-1,88982
	1,5981	2,1151	0,3055	-0,2115	-0,4700	-0,4700	-0,2115	-0,2115	-0,4700	-0,7285	-1,24556

*складено автором на основі [73, 117]

Результат множення двох матриць

$X^T X =$	10	6,5635	7,6887	-3,7337	-0,1235	5,2404
	6,5635	10	6,3753	-7,1088	-6,0888	-1,9369
	7,6887	6,3753	10	-6,8585	-2,1950	2,2526
	-3,7337	-7,1088	-6,8585	10	5,6961	3,6487
	-0,1235	-6,0888	-2,1950	5,6961	10	7,9632
	5,2404	-1,9369	2,2526	3,6487	7,9632	10

*складено автором на основі [73, 117]

Кореляційна матриця R_{xx}

	0,9091	0,5967	0,6990	-0,3394	-0,0112	0,4764
	0,5967	0,9091	0,5796	-0,6463	-0,5535	-0,1761
	0,6990	0,5796	0,9091	-0,6235	-0,1995	0,2048
$R_{xx} =$	-0,3394	-0,6463	-0,6235	0,9091	0,5178	0,3317
	-0,0112	-0,5535	-0,1995	0,5178	0,9091	0,7239
	0,4764	-0,1761	0,2048	0,3317	0,7239	0,9091

*складено автором на основі [73, 117]

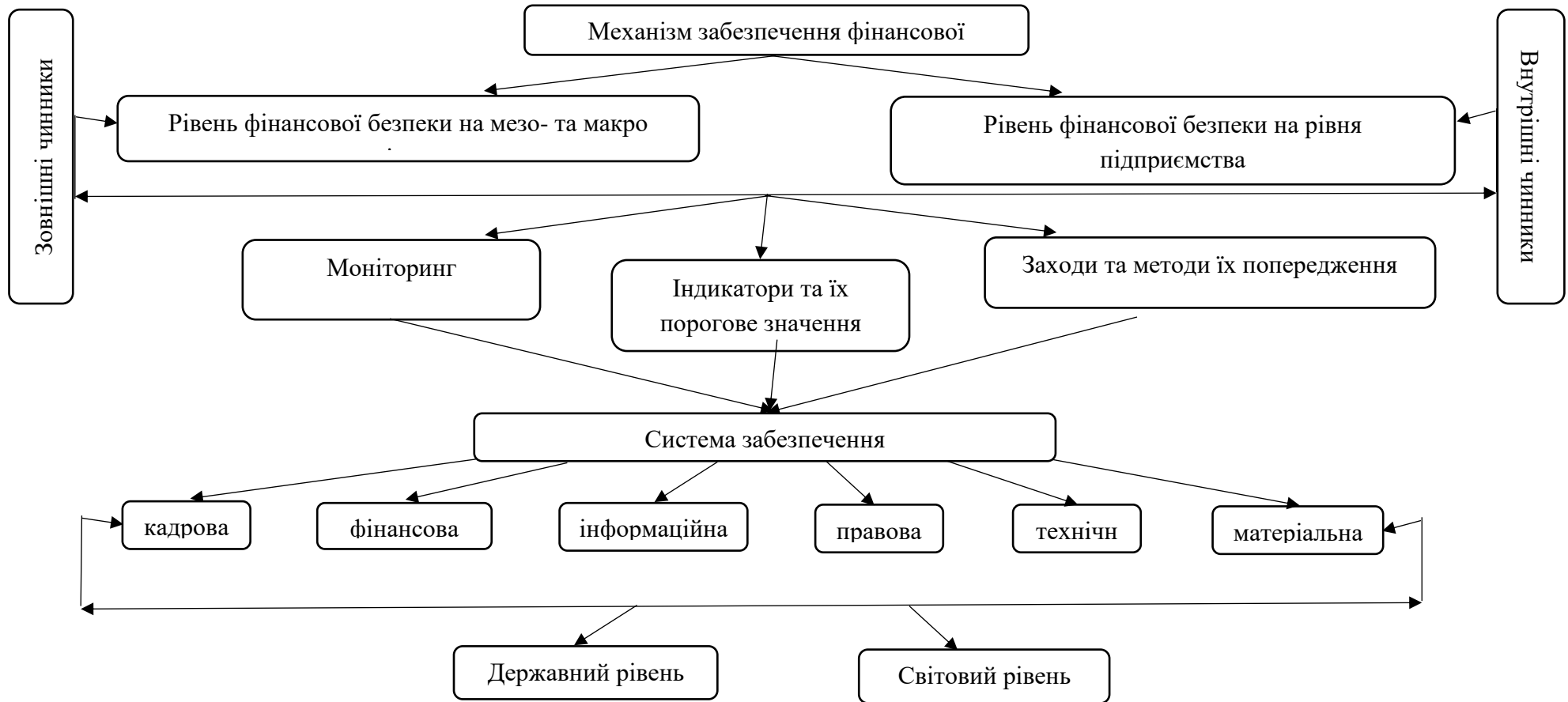
Регресійна статистика за тестом Паркера для X_1

Множинний R	0,1724							
R квадрат	0,0297							
Нормальний R квадрат	-0,0781							
Стандартна помилка	2,0592							
Спостереження	11							
ANOVA								
	df	SS	MS	F		Значення F		
Регресія	1	1,1696	1,1696	0,2758		0,6121		
Залишок	9	38,1632	4,2404					
Разом	10	39,3329						
	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	Lower 95,0%	Upper 95,0%
Intercept	-12,2909	4,2790	-2,8724	0,0184	-21,9706	-2,6112	-21,9706	-2,61115
X Variable 1	-2,9215	5,5627	-0,5252	0,6121	-15,5052	9,66229	-15,5052	9,6622

Регресійна статистика за тестом Паркера для X_2

Множинний R	0,5177							
R квадрат	0,2680							
Нормальний R квадрат	0,1867							
Стандартна помилка	1,7886							
Спостереження	11							
ANOVA								
	df	SS	MS	F		Значення F		
Регресія	1	10,5417	10,5417	3,2953		0,1029		
Залишок	9	28,7912	3,1990					
Разом	10	39,3329						
	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	Lower 95,0%	Upper 95,0%
Intercept	-20,3265	5,6772	-3,5804	0,0059	-33,1692	-7,4838	-33,1692	-7,4838
X Variable 1	-8,9103	4,9085	-1,8153	0,1029	-20,014	2,1934	-20,014	2,1934

*складено автором на основі [73, 117]

Механізм забезпечення фінансової безпеки

ПОГОДЖЕНО

Проректор з науково-педагогічної роботи Національного університету біоресурсів і природокористування України, доктор філософських наук, професор

_____ В. Д. Шинкарук
« _____ » _____ 2023 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з наукової роботи та інноваційної діяльності Національного університету біоресурсів і природокористування України, доктор сільськогосподарських наук, доцент

_____ В. М. Кондратюк
« _____ » _____ 2023 р.

АКТ

про впровадження/використання результатів дисертації здобувача ступеня доктора філософії у навчальний процес

Даним актом стверджується, що результати дисертаційної роботи на тему «Вплив тіньової економіки на фінансову безпеку держави», що представлена на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування», виконаної Войцехівською Світланою Іванівною, використовуються у навчальному процесі при викладанні дисциплін «Податкова система» і «Фінансова безпека держави» на кафедрі фінансів у підготовці фахівців ОС «Бакалавр» та «Магістр» із спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування».

Зокрема, досліджуються методи приховування реальних доходів громадян, доходів та прибутків підприємств від оподаткування; методика визначення фінансової безпеки держави як складової економічної та національної безпеки, а також її функціональні елементи.

Декан економічного факультету
д.е.н., професор

Діброва А. Д.

В. о. завідувача кафедри фінансів
д.е.н., доцент

Лемішко О. О.

ПАПЕРОВА КОПІЯ
ЕЛЕКТРОННОГО
ДОКУМЕНТА**ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ
БОГУСЛАВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ**вул. Франка Івана, буд. 4, м. Богуслав, Обухівський р-н, Київська обл., 09701
тел. (04561) 5-11-73, e-mail: inbox@boguslavska-gromada.gov.ua Код ЄДРПОУ: 05408830№ _____
На № _____ від _____**ДОВІДКА**

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Войцехівської Світлани Іванівни на тему
«Вплив тіньової економіки на фінансову безпеку держави» на
здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»

Виконавчий комітет Богуславської міської ради Обухівського району Київської області цією довідкою підтверджує, що результати дисертаційної роботи Войцехівської С. І. поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок» знаходить впровадження у практичну діяльність територіальної громади та дозволяють створити підґрунтя для формування заходів, направлених на боротьбу з протиправною економічною діяльністю та корупцією у фінансовому секторі, що дасть можливість виконавчому комітету заздалегідь розробити превентивні заходи, направлені на зміцнення фінансової безпеки Богуславської міської територіальної громади.

Богуславський міський голова

Віталій ХОМЕНКО

**ЗГІДНО З
ОРИГІНАЛОМ**

на? віднесу до виконавчого комітету
та зв'язати з іншими документами
Олександр *Олександр*

UB
Виконавчий комітет Богуславської міської ради
№03-05/883/2024 від 21.03.2024
КЕП: ХОМЕНКО В. М. 21.03.2024 08:01
5E984D526F82F38F040000003EC3EA000D58C804

ДОВІДКА**про використання наукових результатів дисертаційної роботи****Войцехівської Світлани Іванівни на тему****«Вплив тіньової економіки на фінансову безпеку держави»**

Видана здобувачу наукового ступеня доктора філософії кафедри фінансів Національного університету біоресурсів і природокористування України, в тому, що виконані нею розробки в дисертації на тему «Вплив тіньової економіки на фінансову безпеку держави» та сформовані на підставі цього рекомендації щодо детінізації національної економіки в контексті зміцнення фінансової безпеки держави використані Державною податковою службою України в процесі досягнення стратегічних цілей поставлених на період 2022 – 2024 рр. у розрізі протидії ухиленню від оподаткування, що дасть можливість не тільки легалізувати частину тіньової економічної діяльності, розширити базу оподаткування та збільшити рівень дохідної частини Державного бюджету України, а й дозволить мінімізувати деструктивний вплив на податкову, бюджетну та боргові складові, і як наслідок, зміцнити національну фінансову безпеку.

Начальник Центрального міжрегіонального управління ДПС по роботі з великими платниками податків

Микола ЧМЕРУК

Довідка

Видана аспіранту кафедри фінансів Національного університету біоресурсів і природокористування України Войцехівській Світлані Іванівні про те, що підготовлена нею дисертаційна робота “Вплив тіньової економіки на фінансову безпеку держави” безпосередньо пов’язана з науковою темою: “Інвестиційне забезпечення розвитку аграрного сектору економіки України” (номер державної реєстрації 0116U001877). Матеріали досліджень аспіранта Войцехівської Світлани Іванівни були використані при підготовці окремих розділів, звітів про науково-дослідну роботу (проміжних), науково-практичних рекомендацій щодо наукового обґрунтування процедури оцінки тіньового сектору економіки України в контексті підвищення рівня її фінансової безпеки, на основі визначення оптимальної сукупності досліджуваних показників.

Керівник
д.е.н., професор

Давиденко Н.М.

Підпис Давиденко Н.М. завідувачу.
Декаан економічного факультету
А. С. Діброва

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Стаття у періодичному науковому виданні, проіндексованому у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus

1. **Voitsekhivska S., Podyk S., Butkevych T.** The Influence of the Shadow Economy on the Financial Security of Ukraine in the Conditions of Informatization of Society. *Journal of Information Technology Management*. 2023. Vol. 15 (4). P. 1–17. *(Войцехівською С. проаналізовано інтегральний показник тіньової економіки в цілому та за окремими індикаторами, визначено актуальність, сформульовано наукову новизну, практичне значення та мету проведених досліджень, узгоджено з рештою співавторів висновки. Подик С. проведено аналіз рівня тіньової економіки відповідно до видів економічної діяльності, здійснено порівняльний аналіз наявних досліджень, які наближені до опублікованих авторами та визначено відповідні узгодження й відмінності. Буткевич Т. запропоновано принципи легалізації доходів, отриманих від здійснення тіньових видів діяльності, проведено літературний науковий пошук).*

Статті у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України

2. **Войцехівська С. І., Давиденко Н. М.** Офшоризація економіки в контексті забезпечення фінансової безпеки України. Підприємництво та інновації. 2022. № 22. С. 67–72. *(Войцехівською С. І. визначено позитивні та негативні наслідки впливу функціонування офшорних зон на стан світової економіки, визначено актуальність, практичне значення та мету проведених досліджень, проведено літературний науковий пошук. Давиденко Н. М. проведено розподіл та аналіз прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в Україну в розрізі країн світу, визначено частку round-tripping у загальному обсязі запасів прямих іноземних інвестицій за окремими країнами Європи).*

3. Voitsekhivska S. Financial security as a strategic component of the economic security of Ukraine. *Economics and Business Management*. 2023. Vol. 14 (1). P. 119–130.

4. Войцехівська С. І. Детінізація економіки як запорука фінансової безпеки держави. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2957>.

5. Voitsekhivska S. Systemic relationships of debt security in the conditions of financial globalization. *Economics and Business Management*. 2023. Vol. 14 (4). P. 119–130.

Стаття в колективній монографії

6. Voitsekhivska S. Analysis of financial security of Ukraine. *Financial and economic security strategy of Ukraine: threats, trends and prospects: Monograph*. 2023. P. 176–184.

Тези наукових доповідей

7. Войцехівська С. І. Детінізація економіки як основа фінансової безпеки держави. Фінансові механізми сталого розвитку України в умовах сучасних викликів: III Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених, м. Київ, 18 березня 2021 року: тези доповіді. Київ, 2021. С. 124–127.

8. Войцехівська С. І. Інституціональні загрози фінансовій безпеці України та шляхи її запобігання. Фінансове регулювання зрушень в економіці України: V Міжнародна науково-практична конференція, м. Освенцім, Республіка Польща, 24 березня 2021 року: тези доповіді. Освенцім, 2021. С. 251–255.

9. Войцехівська С. І. Фінансова безпека держави та шляхи її забезпечення. Вдосконалення фінансово-кредитного механізму забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій: Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція, м. Дубляни, 20 травня 2021 року: тези доповіді. Дубляни, 2021. С. 135–138.

10. Войцехівська С. І. Процеси тінзації вітчизняної фінансової системи. Ukraine, Bulgaria, EU: Economic and Social Development Trends: V International Scientific and Practical Conference, Burgas, Bulgaria, 26 червня – 4 липня 2021 року: тези доповіді. Burgas, 2021. С. 104–107.

11. Войцехівська С. І. Теоретичні засади детінізації економіки України. Аграрна політика України в умовах глобальних викликів: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 23–24 вересня 2021 року: тези доповіді. Київ, 2021. С. 118–121.

12. Войцехівська С. І. Фінансова безпека України в умовах пандемії Covid-19. Фінанси, банківська система та страхування в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку в кризовій економіці: V Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, м. Дніпро, 2–3 березня 2022 року: тези доповіді. Дніпро, 2022. С. 22–25.

13. Войцехівська С. І. Міжнародне антиофшорне регулювання в системі забезпечення фінансової безпеки держави. Фінансові механізми сталого розвитку України в умовах сучасних викликів: IV Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених, м. Київ, 3 червня 2022 року: тези доповіді. Київ, 2022. С. 71–74.

14. Войцехівська С. І. Тіньова економіка в світі: тенденції та регіональні особливості. Ukraine, Bulgaria, EU: Economic and Social Development Trends: VI International Scientific and Practical Conference, Burgas, Bulgaria, 26 серпня 2022 року: тези доповіді. Burgas, 2022. С. 145–147.

15. Войцехівська С. І. Тіньова економіка в агробізнесі України. Фінансові механізми сталого розвитку України в умовах сучасних викликів: V Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених з нагоди 125-річчя НУБіП України, м. Київ, 2 березня 2023 року: тези доповіді. Київ, 2023. С. 124–127.

16. Войцехівська С. І. Фінансова безпека держави: загрози в умовах війни. Фінансово-кредитне та обліково-аналітичне забезпечення післявоєнного відновлення економіки України: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 5 – 6 жовтня 2023 року: тези доповіді. Київ, 2023. С. 26–29.